

Vapaus, tasa-arvo ja veljeys – mutta missä järjestyksessä?
Jussi Valtoisen *He eivät tiedä mitä tekevät* dystooppisena fiktiona

Rasmus Björkell
Pro gradu -tutkielma
Kotimainen kirjallisuus
Historian, kulttuurin ja taiteiden
tutkimuksen laitos
Turun yliopisto
Lokakuu 2023

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

BJÖRKELL, RASMUS: Vapaus, tasa-arvo ja veljeys – mutta missä järjestyksessä?
Jussi Valtosen *He eivät tiedä mitä tekevät* dystooppisena fiktiona

Pro gradu -tutkielma, 101 s.
Kotimainen kirjallisuus
Lokakuu 2023

Tarkastelen tutkielmassani Jussi Valtosen romaania *He eivät tiedä mitä tekevät* (2014) dystooppisena fiktiona. Finlandia-palkittu romaani ilmestyi keskellä 2010-luvun kovinta dystopiabuumia. Siitä asti kriitikot ja tutkijat ovat varauksetta luonnehtineet romaanin eri aspekteja dystooppisiksi, mutta varoneet silti kutsumasta sitä genren edustajaksi. Pohdin tutkielmassani, mistä ilmiössä on kyse. Tutkimuskysymykseni onkin, millaista dystooppista fiktiota *He eivät tiedä mitä tekevät* on.

Tutkielmani edustaa kontekstualisoivaa genretutkimusta. Hahmottelen alkuun Saija Isomaan johtaman dystopiaprojektin (2015–2019) tekemän työn pohjalta, millainen lajityyppillinen, 2010-luvun kotimainen nykydystopia on, etenkin muotonsa ja sisältönsä osalta. Tätä hahmotelmaa vasten vertaan Valtosen romaania. Vertailu osoittaa, että romaanin suhde lajityyppilliseen nykydystopiaan on ennen kaikkea ironinen, joskaan ei koomisella, vaan traagisella tavalla. Kun nykydystopioissa erilaiset pakkovaltioihin johtavat katastrofit tulevat ymmärretyiksi yksilönvapauden menettämisestä käsin, kääntää *He eivät tiedä mitä tekevät* asetelman ylösalaisin kuvaamalla kehityskulun, jossa yksilönvapauden ehdoton ensisijaistaminen näyttäytyy itsessään katastrofina, joka voisi pahimmillaan johtaa pakkovaltioon. Dystooppisena fiktiona Valtosen romaani siis jakaa lajityyppillisten nykydystopioiden huolen tulevasta, mutta suhtautuu kriittisesti tapaan, jolla huoli niissä ilmaistaan, eli kyseenalaistamatta yksilönvapaudelle annettua ensisijaisen tärkeää asemaa.

Dystooppisen fiktion genrekonventioita muuntelemalla romaani tulee avanneeksi itse genreä ja sen konventioita paljon laajemman yhteiskunnallisen kontekstin, joka ulottuu aina liberalismiin juurille asti. Tulkintani mukaan romaanista välittyvä yhteiskuntakritiikki palaa Ranskan vallankumouksesta tuttuun mottoon ”vapaus, tasa-arvo ja veljeys”, ja suorittaa sen perinpohjaisen uudelleenarvioinnin. Tulkintani tukena käytän mottoon perehtyneen filosofi Joseph Almagin (2017) ajatuksia. Valtosen romaanista välittyvä radikaali ratkaisu on kääntää motto uuteen uskoon siten, että totutun eli vapautta suosivan tärkeysjärjestyksen sijaan veljeys saakin ensisijaisen aseman suhteessa muihin. Tämä valinta joko vapauden tai veljeyden ensisijaistamisen välillä ratkaisee lopulta sen, miten romaanin kuvaamalle dystooppiselle kehityskululle käy.

Tulkintani mukaan romaani käsittelee mottoa ensisijaisesti päähenkilöidensä kautta: yhdysvaltalaisen Joen kautta käsitellään vapautta, suomalaisen Alinan kautta tasa-arvoa ja heidän lapsensa Samuelin kautta, jotakin heitä kaikkia syvästi yhdistävää eli veljeyttä. Kukin päähenkilöistä ajautuu vuorollaan tilanteeseen, jossa joutuu tekemään valinnan – tietoisesti tai tiedostamatta – vapauden tai veljeyden ensisijaistamisen välillä. Valinta on usein vapaus ja seuraukset kohtalokkaat, vaikka he ovatkin tarkoittaneet hyvää. Näin päähenkilöt päätyvät romaanin nimen mukaisesti tilanteisiin, joissa he eivät tiedä, mitä tekevät.

He eivät tiedä mitä tekevät muodostaa siis kokonaisuuden, jota läpäisee nimeä myöten traaginen ironia. Se näkyy niin henkilöihahmojen kuvauksessa ja juonessa kuin siinä, miten romaani suhtautuu dystooppisena fiktiona lajitovereihinsa. Romaanin kuvaama dystooppinen kehityskulku varoittaakin viime kädessä kuvaamiensa yhteiskuntien lisäksi edustamaansa genreä siitä, ettei se lajityyppillisessä suhtautumisessaan yksilönvapauden välttämättä tiedä, mitä tekee.

Asiasanat: genretutkimus, dystopia, dystooppinen fiktio, liberalismi, vapaus, tasa-arvo, veljeys

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen lähtökohdat	1
1.2 Aineisto.....	5
1.3 Teoria ja metodi.....	8
1.3.1 Lajityyppillinen nykydystopia: itsensä kahtiajakautuneeksi kokevan kansan genre... 10	
1.3.2 Vaihtoehto lajityyppilliselle nykydystopialle.....	14
1.3.3 Uusliberalismi nykydystopiana	15
1.3.4 Vapaus, tasa-arvo ja veljeys – mutta missä järjestyksessä?	18
2 VAPAAUS – JOE.....	26
2.1 Yhdysvallat: vapaan maailman johtaja.....	26
2.2 Ongelman ydin: vapaus ei ole kakku, jonka voi sekä syödä että säästää	29
2.3 Vapaus veitsen alla: leikkaus onnistui, mutta potilas kuoli	33
2.4 Freedom Media: vapauden välittäjä, joka vähät välittää vapaudesta.....	39
3 TASA-ARVO – ALINA	47
3.1 Suomi: tasa-arvon luvattu maa	47
3.2 Self-help: kirjaimellisesti avun tarpeessa oleva yksilökäsitys	51
3.3 Alinan työ: poliittisesti edistyksestä, mutta missä mielessä?	56
3.4 Älylaitteet avuksi – mutta mitä tai ketä varten?	59
4 VELJEYS – SAMUEL	67
4.1 Maailma: veljeys ihmisiä yhdistävänä tekijänä	67
4.2 Pojasta polvi paranee: Samuelin lyhyt työura	71
4.3 Maallinen messias: veljeys pyhänä asiana.....	75
4.4 Yksin yhdessä: kohti yhteisöllisyyttä vai dystopiaa?	79
4.5 Maasta versoava veljeys	84
5 LOPUKSI.....	90

LÄHTEET

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat

Mediassa kiersi loppuvuodesta 2019 useampi artikkeli, joihin oli koottu päättyvän vuosikymmenen puhutuimpia aiheita.¹ Artikkeleita hallitsivat uutisista tutut aiheet, kuten ilmastonmuutos, pakolaiskriisi, populismi, valeuutiset, yksityisyyden suoja ja seksuaalinen häirintä. Kirjallisuudentutkimuksen kannalta näky oli hämmästyttävä, koska aiheet olivat uutisten lisäksi tuttuja aivan toisesta yhteydestä: vuosikymmenen puhutuimmat aiheet olivat kuin suoraan saman ajanjakson aikana julkaistusta kotimaisesta dystooppisesta fiktiosta.

Genre pysyi siis tiiviisti ajan hermolla läpi 2010-luvun. Lisäksi sitä julkaistiin ennennäkemättömät määrät. Genren suosion räjähdysmäisestä kasvusta kiinnostuivat myös tutkijat. Tampereen yliopisto käynnisti vuonna 2015 Saija Isomaan johdolla viisivuotisen tutkimusprojektin ”Synkistyvät tulevaisuudenkuvat: dystooppinen fiktio nykykirjallisuudessa”. Projektin tutki dystooppisen fiktion historiaa ja merkitystä pääasiassa kotimaisessa kontekstissa. Sellaisenaan hanke oli ensimmäinen laatuaan, sillä yhtä laajaa tutkimusta ei aiheesta ollut aiemmin tehty. Yksittäisten artikkelien ja muiden tahojen kanssa yhteistyössä toteutettujen kirjamittaisten julkaisujen lisäksi projekti tuotti Isomaan ja Toni Lahtisen yhdessä toimittaman *Joutsenen* kotimaista dystooppista fiktiota käsittelevän erikoisnumeron ”Pakkovaltiosta ekodystopiaan – Kotimaista nykydystopiaa” (2017).² Siinä Iso-
maa ja Lahtinen avaavat dystopiatrendiä seuraavasti:

Epätoivottavien tulevaisuuksien kuvittelu on ollut jo jonkin aikaa merkittävä trendi kotimaisessa nykykirjallisuudessa. Lukuisat kirjailijat Marjaana Aumastosta Maarit Verroseen ovat luoneet omia visioitaan mahdollisista tai vaihtoehtoisista tulevaisuuden yhteiskunnista ja maailmoista, joille on leimallista maapallon ekologisen tilan heikkeneminen ja epäeettisten valtasuhteiden tai instituutioiden synty ihmisyyteisiin. Kuvatut maailmat esittävät yleensä meidän maailmamme tulevaisuuksina, ja teokset kuvaavat tyyppillisesti tulevaisuuden Suomea. (Isomaa & Lahtinen 2017, 7)

¹ Ks. esimerkiksi Vanessa Valkaman (30.12.2019) artikkeli ”Näistä ilmiöistä päättyvä 2010-luku muistetaan – Some vei yksityisyyden, valeuutiset hämäsivät ja ilmastonmuutos ahdisti”.

² Muut artikkeleita laajemmalla julkaisut – esim. Cambridge Scholarsin julkaisema *New Perspectives on Dystopian Fiction in Literature and Other Media* (2020), jota Isomaa on ollut mukana toimittamassa – eivät koske dystooppista fiktiota yksinomaan kotimaisen kirjallisuuden kontekstissa. *Joutsenen* erikoisnumero on siis toistaiseksi ainoa laajahko julkaisu, joka keskittyy dystooppisen fiktion historiaan ja laajempaan yhteiskunnalliseen merkitykseen nimenomaan kotimaisen kirjallisuuden kontekstissa. Siksi se on tutkielmani kannalta korvaamattoman tärkeä lähde.

Dystopiagenren katsotaan usein syntyneen valistusajan Euroopassa, mutta Suomen kirjalliselle kentälle se vakiintui toden teolla vasta 1990-luvun³ aikana. Dystopiaprojektin suorittamien laskelmien mukaan tuona ensimmäisenä vuosikymmenenä dystooppista fiktiota julkaistiin reilun tusinan teoksen verran. Seuraavana vuosikymmenenä teoksia ilmestyi niin ikään reilu tusina. 2010-luvulla sen sijaan teoksia oli jo vuoteen 2017 mennessä kertynyt yli 70 kappaletta, eli enemmän kuin aiempina vuosikymmeninä yhteensä. (Isomaa & Laakso & Lahtinen 6.3.2017.)

Vaikka genre onkin Suomessa verrattain nuori, on sen vakiintumisen ajankohtaan syytä kiinnittää huomiota. Vakiintuminen tapahtui laman jälkimainingeissa. Lopullinen läpimurto 2010-luvulla alkoi sekin niin ikään talouskriisin, eli vuosien 2007–2009 finanssikriisin, jälkeen. Dystooppinen fiktio on ollut siis alusta asti kiinni ajassaan, mutta ennen kaikkea ajassa, jota ovat leimanneet erilaiset kriisit, uhkakuvat ja yhteiskunnallinen näköalattomuus. 2010-luvun mittaan lisääntynyt huoli etenkin ilmastonmuutoksesta vei näköalattomuuden tietysti aivan uudelle tasolle, ja siinä samalla myös genren suosion. Mikäli dystooppisen fiktion suosio siis korreloi synkkien uutisten, kuten koronapandemian ja Venäjän hyökkäyssodan kanssa, ei genren suuri suosio jääne ainoastaan 2010-luvun muoti-ilmiöksi.⁴

Kiinnostuin kotimaisesta dystooppisesta fiktiosta tutkimusaiheena alun alkaen siksi, ettei se viimeaikaisesta suosiostaan huolimatta – tai kenties juuri siitä johtuen – ole kuitenkaan onnistunut saamaan suuria kunnianosoituksia kaikkein arvovaltaisimmilta kirjallisilta piireiltä.⁵ Painavin syy lienee se, että dystooppinen fiktio mielletään ensisijaisesti genreksi – siis sanan jokseenkin vähättelevässä merkityksessä. Kyse on pitkälti *genrekirjallisuudesta*, jota määrittävät ensisijaisesti genre ja sen konventiot, kun taas kirjallisesti kunnianhimoisempaa kirjallisuutta – ns. korkeakirjallisuutta, taideproosaa, yms. – määrittävät ensisijaisesti laadulliset kriteerit. Genrekirjallisuus on tämän hierarkkisen katsantokannan mukaan kaavamaista, kun taas laadukkaammaksi mielletyn kirjallisuuden tunnistaa usein nimenomaan siitä, että se rikkoo kaavoja. Toki 2010-luvun kotimaisen

³ Toki yksittäisiä ehdokkaita genren edustajaksi löytyy aiempaakin. Niihin voi tutustua dystopiaprojektin kokoamalla ”Suomalaisia dystopioita” -listalla (Dystopiaprojekti 19.12.2019). Nämä aiemmat teokset ovat toki dystooppista fiktiota, mutta eivät niin sanottuja nykydystopioita, koska ne edeltävät ajallisesti genren vakiintumista. Keskityn Tampereen dystopiaprojektin tavoitin nykydystopioiden aikakauteen (1990–), ja sen osalta vielä tarkemmin 2010-luvun buumiin. Jatkoa ajatellen olisi kuitenkin kiinnostavaa tutkia, poikke-aako aiempi dystooppinen fiktio nykydystopioista muutoin kuin julkaisuajankohdaltaan.

⁴ Tarkempaa pohdintaa dystooppisen fiktion tulevaisuudesta löytyy Lopuksi-luvusta.

⁵ Nähdäkseni asia voisi olla toisinkin, mikäli Suomesta löytyisi genren kanonisoitu klassikko, kuten esimerkiksi länsinaapurilta Ruotsilta Karin Boyen *Kallokaiini* (1940) tai itänaapurilta Venäjältä Jevgeni Zamjatinin *Me* (1924) – puhumattakaan angloamerikkalaisista klassikoista, jotka ovat osa maailmankirjallisuuden kaanonia.

dystooppisen fiktion mahdollista kaavamaisuutta puoltaa myös sen silkka liukuhihnamainen julkaisutahti, joka itsessään saa jo ajattelemaan genreä kuin sillä olisi ollut käytössään jonkinlainen hyväksi havaittu muotti, jonka avulla aihe kuin aihe taipui dystopiaksi.⁶

Kotimaisen dystooppisen fiktion joukosta löytyy kuitenkin yksi kiinnostava, ikään kuin salonkikelpoinen poikkeus: Jussi Valtosen *He eivät tiedä mitä tekevät* (2014). Romaanille myönnettiin suomalaisista kirjallisuuspalkinnoista arvovaltaisin, eli Finlandia, eikä romaanin mitä ilmeisin dystooppisuus näytä syöneen tätä arvostusta edes jälkikäteen.⁷ On toisaalta todettava, ettei romaanin dystooppisuutta ole myöskään liioin korostettu, kenties juuri siinä pelossa, ettei romaani saisi vähättelevää genrekirjallisuuden leimaa. Tilalle on itse asiassa esitetty toisia, ikään kuin arvovaltaisempia titteleitä. Esimerkiksi *Helsingin Sanomien* Jukka Petäjä kutsuu aikalaisarviossaan Valtosen romaania älyllisesti uteliaaksi ja sisällöltään massiiviseksi *aateromaaniksi*. Vertailukohdaksi Petäjä nostaa Matti Pulkkinen *Romaanihenkilön kuoleman* (1985). (Petäjä 28.11.2014.) Petäjä näkee romaanien välillä toisin sanoen laatuun perustuvaa taiteellista hengenheimolaisuutta, ei niinkään genrekonventioihin perustuvaa lajitoveruutta.

Samankaltainen jännitteinen asetelma Valtosen romaanin genren ja kirjallisten meriittien välillä näkyy myös tutkimuksen puolella. Joonas Karttunen luonnehtii pro gradu -tutkielmassaan ”*MILLÄÄN MITÄ TAVOITTELI, EI OLLUT MERKITYSTÄ*” – Jussi Valtosen *He eivät tiedä mitä tekevät nyky-yhteiskunnan representaationa ja aikalaisanalyysinä* (2017) romaania useaan otteeseen dystooppiseksi, vaikka ehdottaakin romaanin genreksi kirjalliselta maineeltaan arvovaltaisempaa *ensyklopedista romaania*. Karttunen toteaa tutkielmansa viimeisessä osiossa, että vaikkei itse ole tarkastellut romaania genren näkökulmasta, toivoisi jonkun jatkossa niin tekevän. (Karttunen 2017, 105–106.) Tutkielmani on tarkoitus toteuttaa tämä toive. Teen sen kuitenkin tarkastelemalla romaanin suhdetta genrekandidaateista kaikkein ilmeisimpään, eli dystooppiseen fiktion.

On olennaista huomata, että Petäjä ja Karttunen välttelevät Valtosen romaanin kutsumista dystooppiseksi fiktioksi samasta syystä. Molemmat haluavat korostaa romaanin

⁶ Oli genrehierarkioista mitä mieltä hyvänsä, on muotin ajatuksessa nähdäkseni jotain perää. Sanoessani näin tarkoitukseni ei ole kuitenkaan ylläpitää genrehierarkioita ja vähätellä lajityypillistä kotimaista nykydystopiaa ja sitä yhdistävää muottimaista rakennelmaa. Tällä muotilla on nimittäin tärkeä yhteiskuntakriittinen tehtävä, ja vaikka se usein toistuukin sellaisenaan genren sisällä, sen käyttötarkoitus vaihtelee yksittäisten teosten välillä. Muotista on siis moneksi. Käsitelen tätä kotimaiselle dystooppiselle fiktiolle lajityypillistä muottimaista rakennelmaa ja sen yhteiskuntakriittisestä tehtävästä tarkemmin tämän luvun kolmannessa alaluvussa.

⁷ Vrt. esimerkiksi Emmi Itäranta, jonka esikoisromaani *Teemestarin kirja* (2012) voitti Kalevi Jäntin palkinnon. Niin Itärantaa kuin hänen esikoisteostaankin on sittemmin lähestytty usein nuorille aikuisille suunnatun dystooppisen fiktion kautta. Ks. esimerkiksi Maria Laakson, Toni Lahtisen ja Hanna Samolan artikkeli ”Young Savivors and Agents of Change: Power, Environment, and Girlhood in Contemporary Finnish Young Adult Dystopias” (Laakso & Lahtinen & Samola 2019).

poikkeuksellisen ansiokasta yhteiskuntakritiikkiä. Ratkaisu on siinä mielessä ymmärrettävä, että *He eivät tiedä mitä tekevät* ei ole dystooppisena fiktiona genren lajityypillisimmästä päästä. Se nimittäin poikkeaa lajitovereistaan, ja se poikkeaa niistä kaikkein merkittävimmin nimenomaan yhteiskuntakritiikin tasolla.

Olen Petäjän ja Karttusen kanssa kuitenkin eri mieltä siitä, millä tavoin tätä poikkeuksellisen ansiokasta yhteiskuntakritiikkiä tulisi lähestyä. He ovat nähneet parhaakseen välttellä romaanin mieltämistä dystooppiseksi fiktioksi. Vertailukohdiksi he ovat esittäneet jonkin harvinaisemman genren, ikään kuin poikkeuksellinen genre olisi tehokkain tapa korostaa yhtä lailla poikkeuksellista yhteiskuntakritiikkiä. Nähdäkseni on toimittava päinvastoin: on tarkasteltava romaania nimenomaan dystooppiselle fiktiolle lajityypillisiä genrekonventioita vasten. Hypoteesini on, että juuri tämän tarkastelun avulla romaanin sisältämän yhteiskuntakritiikin poikkeukselliset ansiot tulevat parhaiten ymmärretyksi. Samalla tarkastelun tulisi myös rikastuttaa dystooppista fiktiota genrenä ja avartaa sen mahdollisuuksia.

Tampereen dystopiaprojekti ei ole käsitelty Valtosen romaania yksityiskohtaisesti. Se on merkittynä projektin Suomalaisia dystopioita -listalle, mutta tekstiä siitä on julkaistu vain kappaleen verran projektin virallisessa blogissa. Saija Isomaan, Maria Laakson ja Toni Lahtisen kirjoittama blogiteksti on kuitenkin paljonpuhuva:

Kuten mistään kirjallisuudenlajista, myöskään dystopiasta ei voi antaa kategorista lajimääritelmää. Millaisia piirteitä on teoksessa oltava, jotta sen voi hahmottaa dystopiaksi? Tuleeko dystopian hallita koko teosta, vai voiko dystooppisuus olla vain yksi teoksen juonne? Voiko esimerkiksi Jussi Valtosen Finlandia-palkittua romaania *He eivät tiedä mitä tekevät* (2014) pitää lajityypiltään dystopiana? Lähitulevaisuuteen sijoittuva romaani kuvaa monilta osin maailmaa sellaisena kuin se meille näyttääytyy. Esimerkiksi Valtosen huomioissa tiedemaailmasta tai ympäristökysymyksistä ei välttämättä ole sellaista spekulatiivista ulottuvuutta, jonka usein ajattelemme dystopioille tyypilliseksi. Toisaalta taas romaanissa kuvattu teknologia, erityisesti Applen laitteita satirisoiva Iam-laite [sic], on hyvinkin dystooppinen syöttäessään media- ja somesällöt suoraan käyttäjänsä aivoihin. (Isomaa & Laakso & Lahtinen 6.3.2017)

Teksti osuu asian ytimeen. Valtosen romaani nimittäin on dystooppista fiktiota viime vuosikymmeneltä, mutta poikkeaa genren lajityypillisimmistä edustajista. Tutkimuskysymykseni onkin: millaista dystooppista fiktiota *He eivät tiedä mitä tekevät* on?

Kuten yllä mainitsin, romaanin tarkasteleminen dystooppisena fiktiona voi auttaa paitsi ymmärtämään myös syventämään romaanin poikkeuksellisen ansiokkaaksi kehitettyä yhteiskuntakritiikkiä. Tämä näkökulma on jäänyt sivuun aina siitä asti, kun Finlandia-palkinnosta viime kädessä päättänyt ekonomi Anne Brunila ylisti romaania sen ennennäkemättömästä nykyajan kuvauksesta (ks. Peltola 27.11.2014). Myös Brunilalta jäi

tuolloin täsmentämättä, mikä tarkalleen ottaen teki kuvauksesta niin poikkeuksellista. Ehdotankin nyt, viime vuosikymmenen dystopiabuumiin tarkemmin tutustuneena, että poikkeuksellisuus tulisi ymmärtää samaista genreä ja sen konventioita vasten.

1.2 Aineisto

Jussi Valtonen (1974–) kolmas romaani *He eivät tiedä mitä tekevät* (2014) sai jo ilmestytessään erityiset kiitokset yhteiskuntakriitikistään. Toinen kiitosta herättänyt seikka oli kirjailijan psykologinen silmä. Henkilöhahmojen kuvaus ei kuitenkaan yllättänyt kriitikoita samalla tapaa kuin yhteiskunnan kuvaus.⁸ Valtonesta on kiitelty tarkasta psykologisesta silmästä läpi uransa, mutta tarkkanäköinen ja laaja-alainen yhteiskuntakriitikki edusti aivan uudenlaista aluevaltausta.

Jos Valtonen aiemmassa tuotannossa on ollut jonkinlainen yhteiskunnallinen näkökulma, on se keskittynyt johonkin yhteen tiettyyn, suhteellisen selvärajaisesti eristettyyn yhteiskunnan osa-alueeseen. *Tasapainoilua* (2003) sijoittuu rock-musiikkipiireihin ja *Sii-pien kantamat* (2007) koulumaailmaan.⁹ *He eivät tiedä mitä tekevät* menee yhteiskunnan kuvauksessaan aiempia teoksia reilusti syvemmälle. Siinä kuvataan monia yhteiskunnan osa-alueita, eikä yksikään jää kokonaisuuden kannalta selvärajaiseksi ja eristäytyneeksi, päinvastoin: kaikki on kytköksissä kaikkeen. Tämän yhteiskunnallisen tosiasian kanssa romaanin henkilöhahmot joutuvat kamppailemaan.

Romaanin käsittelemät aiheet ovat monimutkaisia, eikä juonikaan ole yksinkertaisimmasta päästä. Kaiken keskiöstä löytyy kuitenkin varsin perinteinen perhedraama. Se saa alkunsa yhdysvaltalaisen neurotieteilijän Joseph ”Joe” Chayefskin ja suomalaisen tutkijan Alina Heinosen tavatessa alan konferenssissa. Romanssi etenee nopeasti. Paris-kunta muuttaa Suomeen ja avioituu. Yhteiselo päättyy kuitenkin muutamassa vuodessa. Joe palaa työn perässä takaisin Yhdysvaltoihin, Alina vaihtaa alaa ja jää Suomeen. Suomeen jää myös pariskunnan saama lapsi Samuel, joka ei näin ollen ehdi ikinä tutustua isäänsä. Yhteydenpitoa ei ole vuosiin, kunnes Joen työ eläinkokeiden parissa saa aikaan häneen kohdistuvan ajojahdin, joka tuo aikuisikään ehtineen Samuelin lähemmäs isäänsä

⁸ Valtonen on kirjailijan uran ohella neuropsykologi. Kriitikoilla on vakiintunut tapa nostaa tämä seikka esiin, jos he kehuvat Valtonen henkilöhahmojen psykologista ulottuvuutta. Näin on ollut heti esikoisteoksesta lähtien, ja sama toistui *He eivät tiedä mitä tekevät* -romaanin kohdalla. Valtonelta on siis peräti opittu odottamaan tarkkanäköisyyttä ihmismielen kuvaajana.

⁹ Välissä ilmestynyt novellikokoelma *Vesiseinä* (2006) pohtii nuoruudessa tehtyjen valintojen mahdollisia vaikutuksia omaan ja lähipiirin elämään, mutta ote on pikemminkin teoreettis-filosofinen kuin yhteiskunnallinen. Ks. esimerkiksi Paula Rönnin (6.9.2006) aikalaiskritiikki *Kiiltomadossa*: ”Yksilöstä ei liioin edetä *Vesiseinässä* juurikaan yhteiskuntaa kohti.”

– tai ainakin näennäisesti lähemmäs, sillä romaanin juoni rakentuu pitkälti siitä jännitteestä, mikä ympäristöaktivismiin sekaantuneen Samuelin mahdollinen osuus voisi tässä kaikessa lopulta olla.

Perhekuvioiden rinnalla kulkee romaanin kuvaama laajempi historiallinen ja yhteiskunnallinen kehityskulku. Ajanjakso kattaa noin kolmisenkymmentä vuotta: se kulkee 1990-luvun lama-ajan Suomesta WTC-iskujen jälkeiseen Yhdysvaltoihin, ja päättyy lopulta 2020-luvun tienoille, eli aikaan, joka oli romaanin ilmestymishetkellä tietysti vielä täysin kuvitteellista lähitulevaisuutta.¹⁰ Tunnelma on loppua kohden ilmeisen pahaenteinen, mutta dystopioille tyypilliseen eko- tai jonkin muun katastrofin jälkeiseen pakkovaltioon jää tarinan puitteissa vielä matkaa. Suunta on kuitenkin sen mukainen, ja vauhti tuntuu vain kiihtyvän, mitä pidemmälle romaanissa edetään.

Dystooppista kehityskulkua kuvaavan juonen ohella romaanin pahaenteistä tunnelmaa lisäävät henkilöhahmojen rakentamiseen liittyvät kerronnan keinot. Juuli Hiltunen on tutkinut näitä keinoja pro gradu -tutkielmassaan ”*No vittu an-teeks*” – *Puheen illuusion ja henkilökuvan rakentuminen Jussi Valtosen romaanin* He eivät tiedä mitä tekevät *dialogissa* (2021). Vaikkei Hiltunen osoitakaan yhteyttä henkilöhahmojen rakentamiseen käytettyjen kerronnan keinojen ja juonen dystooppiseen kehityskulkuun liittyvän pahaenteisen tunnelman välillä, voi yhteyden osoittamiseen hyödyntää Hiltusen tutkielmaa. Hiltunen panee merkille, että romaanin kerronnasta on erotettavissa kolme fokalisoijaa – päähenkilöt Joe, Alina ja Samuel – eli kolme eri näkökulmaa, joista maailmaa koetaan. Kuukaan heistä ei kuitenkaan kerro tapahtumien kulkua itse ensimmäisessä persoonassa, vaan kerronta tapahtuu kaikkien kohdalla samassa kolmannessa persoonassa kaikkitietävän kertojan kautta. (Hiltunen 2021, 5.) Yhdistelmä vaikuttaa Valtosen romaanin kohdalla siten, että lukija on usein tietoinen päähenkilöiden tekemisten lisäksi siitä, mitä he tekemisten aikana ajattelevat. Asetelma on erityisen kiinnostava siksi, että lukija saattaa olla tarinan edetessä henkilöhahmoja paljon paremmin perillä siitä, etteivät he romaanin nimenmukaisesti välttämättä aina tiedä mitä tekevät. Asetelmasta tulee täten ironinen, mutta ei koomisella, vaan traagisella tavalla. Luukkaan evankeliumista lainattua nimeä¹¹ voikin pitää eräänlaisena lukuohjeena henkilöhahmojen ja juonen välisessä tarkastelussa: edessä hämmöttää valtavan luokan tragedia, eivätkä päähenkilöt parhaista

¹⁰ Tarkkaa päättymisajankohtaa ei ilmaista vuosilukuina, mutta sen voi päätellä tarinassa esiintyvien jaksotaiskaskaiden ja henkilöhahmojen ikien avulla. Vuosi on 2021.

¹¹ Jeesuksen ristillä lausumat sanat kuuluvat kokonaisuudessaan seuraavasti: ”Isä, anna heille anteeksi. He eivät tiedä, mitä tekevät.” (Raamattu 1992, Luuk. 23:24.)

aikomuksistaankaan huolimatta kykene estämään sen tapahtumista. Päinvastoin, he edesauttavat katastrofaalista kehityskulkua.¹²

Dystooppisesta kehityskulusta johtuvaa pahaenteistä tunnelmaa luodaan romaanissa myös keinoilla, jotka ovat yllämainittuihin kerronnallisteknisiin ratkaisuihin verrattuna vähemmän hienovaraisia. Näistä räikein on *iAm*-laite. Tämä kuvitteellinen laite on kuin äärimmilleen viety versio oman aikamme älylaitteista ja niitä ympäröivästä keskustelusta. Käyttöliittymältään se on täysin ylivertainen. *iAm*-laite ei tarvitse toimiakseen erillisiä näyttöpäätteitä, näppäimiä tai muita vastaavia välikappaleita. Käyttäjän tarvitsee vain asettaa nappikuulokkeiden kokoiset ”tassut” korviensa taakse, ja kokonainen maailma erilaisine mahdollisuuksineen avautuu tämän eteen. Valikot ja muut vastaavat ovat tuon maailman sisällä, ja niitä ohjataan ikään kuin katseen avulla. (*He eivät tiedä mitä tekevät* = H 235.) Laitteen varsinainen dystooppisuus ei nähdäkseni kuitenkaan liity sen käyttöliittymään sinänsä. Dystooppisuus käy kunnolla ilmi vasta silloin, kun tarkastelee laitteen merkitystä romaanin kuvaamassa laajemmassa yhteiskunnallisessa kehityskulussa.

Laite nimittäin sekä valvoo että kontrolloi käyttäjiänsä. Se on kuin yhdistelmä George Orwellin ja Aldous Huxleyn dystopiaklassikoita: laite valvoo kuin *Vuonna 1984* ja kontrolloi kuin *Uljas uusi maailma*.¹³ *iAm*-laite ei kuitenkaan tee tätä minkään totalitaristisen valtiokoneiston palveluksessa, vaan Freedom Media -nimisen jättiläismäisen mediakonsernin. Romaanin kuvaamassa Yhdysvalloissa tämä konserni – yhdessä *iAm*-laitteen valmistajan *Nudgen* kanssa – on onnistunut levittämään lonkeronsa käytännössä katsoen kaikille yhteiskunnan osa-alueille. *iAm*-laitteella on ollut tässä leviämisessä elimellinen osa. Romaanin pahaenteisessä lopussa laite lieveilmiöineen onkin mitä ilmeisimmin juuri rantautumassa Suomeen.

Vaikka *iAm*-laite nouseekin romaanissa kieltämättä hyvin keskeiseen asemaan, aukeee romaanin kuvaamasta dystooppisesta kehityskulusta vielä teknologiakritiikkiäkin paljon laajempi yhteiskunnallinen perspektiivi. Tämän yhteiskuntakriittisesti poikkeuksellisen perspektiivin hahmottamiseksi on ensin kuitenkin ymmärrettävä syvemmin romaanin yhtä lailla poikkeuksellista suhdetta edustamansa genren lajityypillisempiin edustajiin. On siis tarkasteltava teorian tasolla sitä, millainen tarkalleen ottaen on se

¹² Tarkemmat analyysit esimerkkeineen romaanin kerronnallisten keinojen yhteydestä henkilöhahmoihin, juoneen ja lopulta keskeisiin yhteiskunnallisiin teemoihin löytyvät tutkielmani käsittelyluvuista.

¹³ Tarkoitan kontrollilla Huxleyn romaanista tuttua *sosiaalista kontrollia*, josta romaanissa vastaa somaniminen huumausaine. Pieni käyttö poistaa kivun ja muut epämiellyttävät tunteet, kun taas suuria määriä verrataan jo jonkinlaisen lomamatkan ottamiseen todellisuudesta. *iAm*-laitteen tarjoama viihde toimii nähdäkseni tällä samalla eskapistisella periaatteella. Valvonnan yhteys Orwellin romaanin on yksioikoisempi: laite seuraa käyttäjän jokaista liikettä.

kotimaisen dystooppisen fiktion laajalti käyttämä lajityyppillinen, muottimainen muoto, josta *He eivät tiedä mitä tekevät* kiinnostavin yhteiskuntakriittisin seurauksin poikkeaa.

1.3 Teoria ja metodi

Tutkielmani edustaa kontekstualisoivaa genretutkimusta. Pohdin siis sekä dystooppisen fiktion sisäisiä konventioita että genren itsensä laajempaa yhteiskunnallista merkitystä. Kontekstualisoiva genretutkimus soveltuu dystooppisen fiktion tutkimiseen luontevasti, sillä kyseessä on avoimesti yhteiskuntakriittinen genre. Genren on siis lähtökohtaisestikin tarkoitus ottaa kantaa itseään laajempiin, yhteiskunnallisiin kysymyksiin.

Tästä asetelmasta johtuen on mahdollista, että tutkielmani analyysiosuuksissa saattaa paikoitellen syntyä vaikutelma, etten tee tarpeeksi selvää teoreettista eroa romaanin kuvaaman fiktiivisen maailman ja romaanin yhteiskuntakritiikin kohteena olevan todellisen maailman välillä. Selvennykseksi kuitenkin sanottakoon, että tarkastellessani romaanin henkilöihahmoja ja juonta tarkastelen niitä fiktiivisinä, sillä sitä ne luonteeltaan ovat, vaikka osittain perustuvatkin todellisuuteen. Samalla pidän romaanin hahmoja ja juonta kuitenkin *kirjallisina keinoina* ottaa kantaa todellisiin, yhteiskunnallisiin ongelmiin. Kannanoton sisältö on dystooppisen fiktion kohdalla nähdäkseni kaikkein olennaisin kysymys, ei niinkään se, mikä tekee kantaa ottamisesta teoreettisesti mahdollista. Valtosen romaani ei muodosta tässä suhteessa poikkeusta lajitovereihinsa nähden. Lisäksi on todettava, ettei romaanin kuvaaman fiktiivisen maailman ja kritiikin kohteena olevan todellisen maailman välisen eron syvällisempi pohtiminen toisi romaanista hahmottuvaan yhteiskuntakritiikkiin sinällään mitään lisää. Siksi jätänkin sen tutkielmassani tekemättä.

Yleisesti ottaen käsitän dystooppisen fiktion – kuten minkä tahansa muunkin genren – kirjallisuudentutkija Ralph Cohenin tavoin. Cohen painottaa, että genret ovat läpeensä historiallisia ilmiöitä, eli ne määrittyvät historiallisissa prosesseissa, eivät essentialististen lajiominaisuuksien kautta, jotka pysyvät muuttumattomina aikakaudesta toiseen. Jaettuja ominaisuuksia voi tietysti hahmottaa – niiden perusteella luokittelut usein tapahtuvatkin – mutta ominaisuudet määrittyvät ja muuttuvat ajan saatossa siinä missä genrelle asetetut yhteiskunnallis-esteettiset tarkoituksetkin. Yksittäisten teosten ryhmittely genreksi tapahtuu aina tietyssä historiallisessa ajankohdassa, ja ryhmän saadessa aina vain uusia jäseniä altistuu genre jatkuville uudelleenmäärittelyille. Genret ovat siis avoimia kategorioita, eivät suljettuja. (Cohen 1986, 210.)

Dystooppiseen fiktion erityisesti keskittyvän genretutkimuksen osalta turvaudun Saija Isomaan vetämän Tampereen yliopiston dystopiaprojektin tekemään työhön, eli

heidän omiin julkaisuihinsa ja niissä käytettyihin lähteisiin. Syy tähän on selkeä: hanke on toistaiseksi ainoa kattava tutkimus kotimaisen dystooppisen fiktion historiasta ja sen laajemmasta, yhteiskunnallisesta merkityksestä. Lisäksi hankkeella on erityinen painopiste juuri 2010-luvulla vallinneessa dystopiabuumissa, jonka keskelle Jussi Valtonen *He eivät tiedä mitä tekevät* -romaanikin ilmestyi. Astetta spesifimmissä genrekonventioissa – kuten teknologiaan, uusliberalismiin, nuorisoon tai uskonnollisuuteen liittyvissä kysymyksissä – viittaa tietysti Tampereen dystopiaprojektin ohella kyseisiin aihealueisiin erikoistuneiden tutkijoiden julkaisuihin.

Laajempaa, yhteiskunnallista kontekstia varten hyödynnän lähteitä genreteorian ulkopuolelta. Pääasiallinen lähteeni on filosofi Joseph Almogin kirjoittama poliittisen filosofian artikkeli ”Je suis Charlie? Järjen ylivalta ja edistyksellisen liberalismien perinne” (2017). Almogin artikkeli tarjoaa syvästi itsekriittisen analyysin niin sanotusta länsimaisesta elämäntavasta ja sen nykyisestä, ongelmallisesta tilasta. Poliittisesti vasemmalle kallellaan oleva Almog tunnustautuu itse liberaalin demokratian ja siinä samassa poliittisen edistyksen kannattajaksi, mutta ei tavalla, jolla liberalismi asiaa on perinteisesti ajanut ja ajatellut. Hän palaa artikkelissa liberalismien perinteen juurille ja esittää ajatuksensa siitä, miten aate ja sen käsitys poliittisesta edityksestä tulisi arvioida uudelleen, jotta edistys ei jäisi niin usein vain nimelliselle puheiden tasolle, vaan näkyisi myös konkreettisesti ihmisten arjessa.

Tutkielmani kannalta Almogin artikkeli tarjoaa kahdesta syystä parhaan mahdollisen kontekstin tarkastella Valtonen romaanista välittyvää yhteiskuntakritiikkiä. Ensinnäkin artikkelin tematiikka on romaanista välittyvän yhteiskuntakritiikin syvintä ydintä. Toiseksi Almogin artikkelin itsekriittinen tapa suhtautua liberalismien perinteeseen muistuttaa vahvasti tapaa, jolla Valtonen romaani suhtautuu edustamaansa genreen ja sen lajityypillisiin konventioihin. Almogin artikkeli tarjoaa toisin sanoen erinomaisen kontekstin, jonka avulla voi ymmärtää Valtonen romaanista välittyvää, lajityypillisestä dystooppisesta fiktiosta poikkeavaa yhteiskuntakritiikkiä länsimaisen elämäntavan ongelmallisuudesta.

Kuten genreteorian kohdalla, syvennän myös Almogin artikkelin tarjoamaa yleistä kontekstia ja teoriapohjaa astetta spesifeimmillä lähteillä, kun aihepiiri sitä vaatii. Näin teen esimerkiksi Valtonen romaanissa hyvin keskeisessä osassa olevan älylaiteteknologian sosiaalipsykologisten vaikutusten kohdalla. Samaan tapaan viittaa aina aiheisiin erikoistuneisiin tutkijoihin, kun pohdin muita romaanin käsittelemiä länsimaiseen

elämäntapaan liittyviä olennaisia ongelmakohtia, jotka ovat Almogin tekstiin verrattuna astetta spesifimpiä.

1.3.1 Lajityypillinen nykydystopia: itsensä kahtiajakautuneeksi kokevan kansan genre

Tampereen yliopiston dystopiaprojektin kaikkein lavein määritelmä genrelle on seuraava: ”Dystooppinen fiktio on [...] kattotermi traditioille, jotka kuvaavat epätoivottavia poliittisia, yhteiskunnallisia tai ekologisia olosuhteita tai kehityskulkuja.” (Dystopiaprojekti 2015.) Utusten perusteella ei ole tosiaan vaikea ymmärtää, miksi dystooppinen fiktio on pysynyt ajan hermolla viimeisen reilun kymmenen vuoden ajan – ovathan suurimmat uutiset koskeneet pääasiassa juuri epätoivottavia olosuhteita tai kehityskulkuja.

Tapa, jolla genre on pysynyt ajan hermolla, on kuitenkin monimutkaisempi kysymys. Kaikkein lajityypillisin ja suosituin dystooppinen fiktio viime vuosikymmenen ajalta ei nimittäin tarkalleen ottaen kuvaa sen enempää epätoivottavia aikalaisolosuhteita kuin lähihistorian kehityskulujakaan.¹⁴ Kirjaimellisesti otettuna nämä teokset eivät ole siis lainkaan kiinni omassa ajassaan, sillä ne kuvaavat pääsääntöisesti *kuviteltua tulevaisuutta*. Eli tapa, jolla nämä genren lajityypillisimmät edustajat ovat omassa ajassaan kiinni, on itse asiassa epäsuora. Juuri tätä Isomaa ja Lahtinen tarkoittavat todetessaan *Joutsenen* dystopianumerossa: ”[...] vaikka teokset kuvaavatkin kuvitteellista tulevaa maailmaa, niiden kriittinen kärki osuu tyypillisesti johonkin aikalaisyhteiskunnan ilmiöön, jossa tuleva kehitys on idullaan.” (Isomaa & Lahtinen 2017, 12.) Viittaa näihin genretrendin kaikkein lajityypillisimpiin edustajiin tästedes dystopiaprojektia seuraten *nykydystopioina*¹⁵. Koko genreen laajassa mielessä viittaa yhtä lailla dystopiaprojektia seuraten *dystooppisella fiktiolla*.

Kotimaista nykydystopiaa leimaava piirre on siis aikalaisyhteiskunnan kritiikki, joka muodostetaan kuvitteellisen ja epätoivottavan tulevaisuudennäkymän kautta. Kritiikki noudattaa selkeää, muottimaista kaavaa, jonka tehtävä on varoittaa. Se ikään kuin sanoo: katsokaa, millaisessa maailmassa saatamme pahimmillaan joutua elämään, mikäli emme kitke ajoissa epätoivottavaa ilmiötä X. Ajatus on, että ilmiö on estettävä jo

¹⁴ Tarkoitin teoksia kuten Emmi Itärannan *Teemestarin kirja* (2012), Johanna Sinisalon *Auringon ydin* (2013), Esa Mäkisen *Totuuskuutio* (2015) ja Piia Leinon *Taivas* (2019). Sivuhuomautuksena todettakoon, että saman voi nähdä myös nuorille suunnatun dystooppisen fiktion puolella. Näistä teoksista hyviä esimerkkejä ovat paljon kiitosta keränneet Salla Simukan *Lukitut* (2020) ja Anne-Maija Aallon *Korento* (2020).

¹⁵ Käsite on hieman harhaanjohtava, koska se antaa ymmärtää, että olisi olemassa jokin aiempi, nykydystopiaa edeltänyt vaihe. Näin on toki maailmalla, mutta ei oikeastaan Suomessa. Genre on Suomessa niin nuori, että se vakiintui vasta genren nykyisen vaiheen aikana.

kasvuvaiheessa, sillä muuten se saattaa levitä, vallata alaa ja lopulta pilata koko yhteiskunnan. Lopputulos onkin usein nimenomaan jonkinlainen pakkovaltio, jota määrittää samainen ilmiö X, jonkin toivottavamman ilmiön Y kustannuksella, joka puolestaan määrittyy olemalla X:n vastakohta.¹⁶ Nykydystopioiden yhteiskuntakritiikin muottimainen muoto perustuu toisin sanoen vastakkainasetteluun.¹⁷

Yhteiskuntakritiikin muoto on siinä mielessä kiinnostava, että myös se on osoittautunut ajankohtaiseksi. Saija Isomaa (2018) onkin esittänyt, että nykydystopiat kuvastavat aikamme yleistä *tuntemusrakennetta*, viitaten Raymond Williamsilta peräisin olevaan käsitteeseen. Williams avaa ajatustaan tuntemusrakenteesta seuraavasti:

Se on tietynlainen maailmaan reagoimisen tapa, jota ei käytännössä koeta yhtenä tapana monista – tietoisena ”tapana” – vaan se koetaan ainoana mahdollisena tapana. [...] se koetaan ensisijaisesti syvästi henkilökohtaisena tuntemuksena.¹⁸ (Williams 1952/1978, 10)

Kun Isomaa siis esittää nykydystopioiden kuvastavan aikamme yleistä tuntemusrakennetta, tarkoittaa se sitä, että nykydystopioista tuttu tapa muodostaa yhteiskuntakritiikkiä vastakkainasettelun avulla kuvastaa sinällään aikamme yleistä, refleksinomaista ja itsekritiikitöntä tapaa reagoida maailmaan ympärillämme. Tässä mielessä voi sanoa, että yhteiskuntakritiikin muoto, johon nykydystopiatkin turvautuvat, on osa laajempaa yhteiskunnallista ilmiötä, eli aikamme yleistä tuntemusrakennetta.

Ilmiö on tuttu yhtä lailla päivänpolitiikasta: yksi tuntuu syyttävän kaikesta maahanmuuttoa, toinen nationalismia, yksi feminismiä, toinen patriarkaattia, yksi fossiilikapitalismia, toinen fillarikommunismia, yksi nuorisoa, toinen boomereita, ja niin edelleen. Tällä tapaa vastakkainasettelemalla aiheella kuin aiheella on potentiaali saada ihmiset kokemaan kansa kahtiajakautuneeksi. On kuitenkin syytä painottaa, että ainakin Suomen tapauksessa kyse on kahtiajakautumisesta nimenomaan kansalaisten kokemusten tasolla. Vaikka puhe kansan kahtiajakautumisesta eli polarisaatiosta lisääntyi lisääntymistään 2010-luvun aikana, tutkimusten valossa ei pidä paikkaansa, että poliittiset näkemyserot asiakysymysten suhteen olisivat tuona ajanjaksona kasvaneet systemaattisesti.¹⁹

¹⁶ Malliesimerkki tästä on Marjaana Aumaston romaani *Rikas, Laiha ja Kaunis* (1996), jota Saija Isomaa käsittelee *Joutsenen* dystopianumerossa. Kuvaamalla sukupuolittunutta pakkoyhteiskuntaa, ja sitä vastaan kehkeytyvää kapinaa, osuu romaanin kritiikin kärki nimenomaan aikalaisyhteiskunnan sukupuolittuneisiin käytänteisiin ja niiden ongelmakohtiin (Isomaa 2017, 13).

¹⁷ Epätoivottava ilmiö X voi toki koostua monesta osasesta ABC, esimerkiksi valkoinen, lihaa syövä heteromies. Sama pätee vastapuoleen Y. Vastaavia vastinpareja hyödyntämällä voivat dystopiat suunnata kritiikin kärkensä haluamaansa kohteeseen. Vaihtoehdot erilaisille vastinpareille ovat määrältään periaatteessa rajattomat. Kaavamaisuudesta huolimatta muotista on siis moneksi.

¹⁸ Suomennos alkuperäisestä on minun tekemäni.

¹⁹ Ks. Paulo Fornaron (2021) tekemä ETLA:n raportti ”Onko suomalainen politiikka polarisoitunut?”. Fornaro tarkasteli eduskuntavaaliehdokkaiden vastauksia Ylen vaalikoneessa vuosina 2011, 2015 ja 2019.

Viime vuosikymmenen aikana Suomessa tapahtunut kahtiajakautuminen ei siis ole pohjimmiltaan ollut ideologista. Pitkälti samaan tulokseen päätyi syyskuussa 2020 ilmestynyt eduskuntavaalitutkimus, jossa tutkittiin polarisaatiota myös tavallisten äänestäjien näkökulmasta. Merkittävää kasvua ideologisesta polarisaatiosta ei näkynyt kansalaisten kaan keskuudessa (Isotalo & Söderlund & von Schoultz 2020, 302). Tulos saattaa ensi alkuun vaikuttaa kirjaimellisesti uskomattomalta. Miten tulosten valossa tulisi esimerkiksi selittää sosiaalisen median keskustelukulttuuri?

Tulos käy kuitenkin järkeen, jos ottaa huomioon eduskuntavaalitutkimuksen esiin nostaman toisen poliittisen polarisaation ilmenemismuodon, *affektiivisen polarisaation*, eli tunnepohjaisen kahtiajakautumisen: ”Affektiivisella polarisaatiolla tarkoitetaan puolueiden kannattajien välisen vihanpidon yleistymistä, kun taas ideologinen polarisaatio viittaa puolueiden ideologisen etäisyyden kasvuun.” (Isotalo & Söderlund & von Schoultz 2020, 289.) Toimittaja Robert Sundman summaa tutkimustulokset Ylen blogissaan seuraavasti:

Vaikka äänestäjät tai ehdokkaat eivät siis loittonisi toisistaan asiakysymyksissä eli *ideologisesti*, he saattavat alkaa siitä huolimatta vieroksua toisiaan. [...] poliittinen konflikti irtautuu itse asiasta ja muuttuu itse asiaksi. Tärkeää ei ole se, mitä itse kannattaa tai vastustaa – kunhan kanta on eri kuin ”niillä toisilla”. Ja niitä toisia ei muuten haluta ystävä- tai perhepiiriin. Hokema riitelevistä asioista ja ihmisistä kääntyy päinvastaiseksi: ihmiset riitelevät, ei asiat. (Sundman 12.1.2021)

Sundman muotoilee asian raflaavasti, mutta ilmiö on aikamme yleisen tuntemusrakenteen tasolla tunnistettava. Kuten sanottu, sosiaalisen median keskustelukulttuuri lienee tästä räikein esimerkki.

Nykydystopioiden suosio 2010-luvulla on tästä omanlaisensa esimerkki. Kansaa eniten puhuttaneet aiheet löysivät poikkeuksetta tiensä nykydystopioihin, joissa niistä rakennettiin vastakkainasettelujen avulla jyrkkä ”joko olet meidän puolellamme tai meitä vastaan” -asetelma. Tiivistäen todettuna dystooppinen fiktio on siis nykyisessä lajityypillisessä muodossaan milloin milläkin tapaa itsensä kahtiajakautuneeksi kokevan kansan genre.

Sundman valittelee blogitekstissään, ettei Suomessa ole juurikaan tutkittu sitä, mistä affektiivinen polarisaatio nousee (Sundman 12.1.2021). Kotimaisen kirjallisuuden osalta voi nähdä yhtä lailla valitettavana sen, ettei dystooppinen fiktio vastakkainasetteluun perustuvassa nykymuodossaan oikeastaan kykene edes esittämään koko kysymystä.

Yksi tutkimustuloksista oli seuraava: ”Polarisoituminen ei ole systemaattisesti lisääntynyt, eli eduskuntavaaliehdokkaiden poliittiset kannat eivät ole loitontuneet toisistaan tarkastelujakson (2011–2019) välisenä aikana.” (Fornaro 2021, 3.)

Williamsin ajattelua soveltaen voisikin kritisoida genreä siitä, että nykyisellään se lähinnä tuottaa ja toistaa varsin itsekritiikittömästi aikamme yleistä tuntemusrakennetta.

Nykydystopioiden puolustuksena on kuitenkin todettava, ettei vastakkainasetteluun perustuva muottimainen yhteiskuntakritiikin muoto ole silti suinkaan tarpeeton. Päinvastoin, sillä on oma äärimmäisen tärkeä yhteiskuntakriittinen tehtävänsä, jossa se on vertaansa vailla. Muotilla on nimittäin harvinaislaatuinen kyky tuoda esiin aikalaisyhteiskunnassa vähemmälle huomiolle jääneitä vääryyksiä. Asettamalla esimerkiksi jokin tietty vähemmistö pakkovaltion alistettuun osaan, piirtyy epäoikeudenmukaisesta valta-asetelmasta ikään kuin niin suuri ja räikeä kuva, ettei sitä kerta kaikkiaan voi olla huomaamatta. Äärimmäisyyksiin nojaavan asetelman vahvuus on samalla kuitenkin sen heikkous. Vaikka muotin käyttö siis tuokin erilaisia vähemmälle huomiolle jääneitä ongelmakohtia tehokkaasti esiin, jää kritiikki hieman puolitiehen, kun ongelmien syyksi esitetään jokin epätoivottava aikalaisilmiö, jota ei ole kitketty ajoissa pois. Tarkoitan tällä kritiikin puolitiehen jäämisellä sitä, ettei epätoivottavan ilmiön historiallista alkuperää pohdita kitkemiskiireiltä juuri lainkaan. Jää toisin sanoen kysymättä, mistä nämä yhteiskuntaa uhkaavat epätoivottavat ilmiöt nousevat, kuten Sundman affektiivisen polarisaation kohdalla kysyy.

Historiallisia kehityskulkuja koskevia kysymyksiä on siis hankala lähestyä nykydystopioille lajityypillisen yhteiskuntakritiikin muodon kautta. Jotta muotti taipuisi näiden kysymysten tarkasteluun, tulisi genren konventioiden käyttöä pystyä muuttamaan siten, ettei genren yhteiskuntakritiikin muoto ainoastaan toistaisi ja tuottaisi aikamme yleistä, vastakkainasetteluun kannustavaa tuntemusrakennetta.

Toki Raymond Williams itsekin aikoinaan myönsi, että kunkin ajan tuntemusrakenne on vaikeinta erottaa juuri omana aikanaan, kun tuntemusrakenne on yhä kiinteä osa aikalaisten elämää. Tästä huolimatta Williams odotti kirjailijoilta enemmän. Aikansa tuntemusrakenteen yksioikoisen tuottamisen ja toistamisen sijaan kirjailijalta tulisi siis Williamsin mukaan pikemminkin odottaa tunnerakenteen muovaamista uudeksi tavaksi nähdä itsemme ja maailmamme. (Williams 1952/1978, 10–11.) Dystooppisen fiktion kohdalla tämä vaatii lajityypillisestä yhteiskuntakritiikin muodosta poikkeamista. Juuri näin Jussi Valtoisen *He eivät tiedä mitä tekevät* tekee.

Lajityypillisillä konventioilla on kuitenkin yhä omanlaisensa paikka ja tehtävä Valtoisen romaanissa. Kuten dystooppista fiktiotakin tutkinut Raffaella Baccolini on konventioiden käytöstä todennut: ”Konventioiden mukaileminen on keino suhtautua kriittisesti traditioon ja sen välittämiseen.” (Baccolini & Samola, 203.) Tämä on nimenomaan se

tarkoituspäähän, jota varten Valtosen romaani dystooppisen fiktion lajityypillisiä konventioita yhdeltä osin mukailee ja toiselta muuntaa, ja seuraukset ovat romaanista välittyvän yhteiskuntakritiikin kannalta merkittävät.

1.3.2 Vaihtoehto lajityypilliselle nykydystopialle

Mihin *He eivät tiedä mitä tekevät* sitten yhteiskuntakritiikin osalta tarkalleen ottaen oikein kannustaa, ellei lajityypillisistä nykydystopioista tuttuun vastakkainasetteluun? Eikö *iAm*-laittekin ole malliesimerkki juuri sellaisesta genrelle tyypillisestä epätoivottavasta ilmiöstä X, joka lieveilmiöineen – valeuutiset, populismi, vihapuhe, vastakkainasettelu, maalittaminen ja niin edelleen – on ajamassa sivilisaatiota tuhon partaalle? Jos näin haluaisi ajatella, voinee romaanista hahmottuvan yhteiskuntakritiikin pelkistää yhteen, nykydystopian lajityypillistä muottia noudattavaan varoitukseen: katsokaa, mihin maailma on pian menossa, jos emme tuhoa älylaitteita. Varoituksen mukana kulkisi myös sen kääntöpuoli: kunhan pääsemme eroon älylaitteista, on kaikki jälleen hyvin. Vastaavat pelkistävät tulkinnat kertoisivat kuitenkin paljon enemmän aikamme yleisestä, mustavalkoisuuteen kannustavasta tuntemusrakenteesta kuin siitä monimutkaisesta tavasta, jolla romaani älylaitteita itse asiassa kuvaa. Nähdäkseni romaani käsittelee älylaiteteknologiaa ja sen merkitystä laajemmassa yhteiskunnallisessa kehityskulussa huomattavasti syvällisemmin kuin ajallemme on tyypillistä.

Kuvaamalla aikaa jo ennen internetin ja matkapuhelinten yleistymistä romaani asettaa omankin aikamme älylaitteet ja somen osaksi laajempaa ja monimutkaisempaa historiallista kehityskulkua, jossa yhteiskunnalliset ongelmat ovat syvemmällä kuin uusimmassa informaatio- ja kommunikaatioteknologiassa. *iAm*-laitteen näkeminen kaiken pahan alkuna ja juurena estäisi syvemmällä yhteiskunnassa sijaitsevien ongelmien kohtaamisen.

Tämä historiallisuuden painottaminen on lopulta se ratkaiseva tekijä, jolla Valtosen romaani erottuu kaikkein selkeimmin nykydystopian lajityypillisestä yhteiskuntakritiikin muotista. Kun *He eivät tiedä mitä tekevät* kuvaa dystooppiselle fiktiolle tyypillisiä epätoivottavia poliittisia, yhteiskunnallisia tai ekologisia olosuhteita tai kehityskulkuja, ne koskevat pääasiassa aikalaisolosuhteita ja historiallisia kehityskulkuja. Verrattuna lajityypillisiin nykydystopioihin romaanin suhde omaan aikaansa on siis verrattain suora. Toki osa romaanin tapahtumista sijoittuu kuviteltuun tulevaisuuteen, jossa epätoivottavat kehityskulut etenevät, mutta tämäkin osuus sijoittuu kirjaimellisesti vain muutaman vuoden päähän romaanin kirjoitusajankohdasta. Kyse on myös monilta osin hyvin tutusta ja arkisesta lähitulevaisuudesta, ei esimerkiksi ekokatastrofin raunioihin pystytetystä

pakkovaltiosta, jota määrittää jokin tietty epätoivottava ilmiö X, jonkin vastakohtaisen, eli toivottavan ilmiön Y kustannuksella. Suunta on kenties sen mukainen, mutta romaanin tarinan puitteissa sinne ei saavuta.

Sillä, että romaani pureutuu omaan aikaansa verrattain suoraan, on olennainen vaikutus romaanista hahmottuvaan yhteiskuntakritiikkiin. Se ei rajoitu lajityypillisten nykydystopioiden toistamaan varoitukseen siitä, miten saatamme jatkossa pahimmillaan joutua elämään, mikäli meno niin sanotusti jatkuu nykyisellään. Valtosen romaani kysyy lisäksi, mistä tarkalleen ottaen edes puhumme, kun sanomme ”meno jatkuu nykyisellään”. Painopisteen vaihtaminen saa aikaan sen, että romaani tulee yhtäältä jakaneeksi nykydystopioille tyypillisen huolen tulevasta, mutta toisaalta kyseenalaistaneeksi sen tavan, jolla lajityypilliset nykydystopiat tulevaan suhtautuvat. Romaanista hahmottuu toisin sanoen vaihtoehtoinen yhteiskuntakritiikin muoto, joka ei perustu genrelle lajityypilliseen jyrkkään vastakkainasetteluun. Eroa nykydystopioihin voi havainnollistaa muokkamalla Isomaan ja Lahtisen yllämainittua itämismetaforaa:

- (i) Lajityypillinen nykydystopia näyttää kuvitellusta tulevaisuudesta käsin, mikä aikaisyyhteiskunnassa vielä idullaan oleva epätoivottava ilmiö X pitäisi kitkeä ajoissa pois, jotta sen vastakohtaksi koettu toivottava ilmiö Y, ja sitä kautta koko yhteiskunta, välttyisi pahimmalta.
- (ii) Valtosen romaani sen sijaan pohtii historiallisten kehityskulkujen avulla sitä, mikä maaperästä, eli yhteiskunnan perustuksista, tekee sellaisen, että tietyt ilmiöt – niin hyvässä kuin pahassa – itävät ja kasvavat siinä toisia paremmin.

Valtosen romaanista hahmottuva yhteiskuntakritiikki on siis astetta perustavanlaatuisempaa. Siinä missä nykydystopiat etsivät tyypillisesti syntipukkia aikaisyyhteiskunnan epätoivottavista ilmiöistä vastakkainasettelujen avulla, on Valtosen romaani poikkeuksellisten muotoratkaisujensa ansiosta itsekriittisempi sitä yhteiskuntaa kohtaan, joka on luonut kasvualustan samaisille ilmiöille.²⁰

1.3.3 Uusliberalismi nykydystopiana

Uusinta älylaiteteknologiaa kammoksuvan, pelkistävän kritiikin sijaan romaanin tulkinnaassa tulisi siis ottaa huomioon yksittäistä laitetta laajempia yhteiskunnallisia аспекteja,

²⁰ Valtosen romaania ei tule kuitenkaan sekoittaa niin sanottuun *kriittiseen dystopiaan*. Kriittisen dystopian ajatus on lyhyesti ottaen se, että teoksen kuvaamista dystooppisista olosuhteista välittyy lukijalle jonkinlainen toivon kipinä, joka syyttää lukijan kriittisen kapasiteetin, jonka avulla dystooppiset olosuhteet voi kuvitella kumottaviksi ja korvattaviksi niiden vastakohtalla eli utopialla (Cavalcanti 2020, 67–68). Valtosen romaanin sijaan nykydystopiat ovat vastakkainasetteluun pohjautuvan muotonsa vuoksi pikemminkin kriittisiä dystopioita. Utopian niistä saa esille kuvittelemalla pakkovaltion alistetussa asemassa olevien väestönosien nousevan kapinan kautta valtaan. Koska Valtosen romaanista välittyvä yhteiskuntakritiikki ei perustu vastaavaan vastakkainasetteluun, ei sitä tulisi käsitellä myöskään kriittisenä dystopiana.

kuten teknologian taustalla vaikuttava uusliberalismi, jonka leviämistä yhteiskunnan eri osa-alueille romaanin *iAm*-laitekin omalta osaltaan kiihdyttää. Kirjallisuudentutkijat Jussi Ojajärvi ja Liisa Steinby avaavat uusliberalismia ilmiönä seuraavasti:

Uusliberalismille ominaista on korostaa kilpailukykyä ja suhdanteita sekä nähdä markkinat tavoiteltavimpina sosiaalisen toiminnan mallina ja organisoinnintapana. Markkinoita ajetaan mahdollisimman moniin yhteiskunnallisiin suhteisiin ja instituutioihin: paitsi yritysten keskinäissuhteisiin myös sosiaaliturvaan, työelämään, kulttuuriin, koulutukseen jne. Markkinamallin katsotaan lisäävään ”tehokkuutta”, pääoman kasvua ja siten myös hyvinvointia, määriteltynä eritoten taloudelliseksi vauraudeksi. Yksityisomaisuuden kasaamisen ja sijoittamisen esteet pyritään minimoimaan ja kannusteet maksimoimaan. (Ojajärvi & Steinby 2008, 10–11)

Romaanissa *iAm*-laite on hyvin selkeästi osa tätä laajempaa yhteiskunnallista kehityskulkua, jonka katsotaan Suomen tapauksessa alkaneen 1990-luvun taitteessa. Romaanin kuvaama, noin kolmenkymmenen vuoden mittainen ajanjakso sopii siis erinomaisesti uusliberalismin kehityksen tarkasteluun. Tämä onkin käytännössä se, mitä Karttunen tutkielmassaan tekee. Hän tarkastelee romaanin kuvaamaa uusliberalismin levittäytymistä yhteiskunnan eri osa-alueille ja sitä, millaisen subjektin se tuottaa. Vaikkei Karttunen lähestykään romaania genren näkökulmasta, on merkillepantavaa, miten dystooppisia hänen omat johtopäätöksensä romaanista ovat.

Karttusen analyysi on äärimmäisen pessimistinen. Hän näkee Suomen – niin romaanissa kuin tosiasiallisestikin – Yhdysvaltoina pienoiskoossa, jossa ”[...] yhteiskunnan toimintamallit ovat samat.” (Karttunen 2017, 102.) Ainoa ero on, että ”Suomessa uusliberalistinen kehitys on vain lähtenyt myöhemmin liikkeelle.” (Mt. 102.) Kuva on peräti fatalistinen: Suomi tulee vääjäämättä perässä, halusi tai ei, ja romaani näyttää, ettei saavutettava matkakaan ole enää pitkä.

Johtopäätökset ovat nähdäkseni turhan pintapuolisia ja mustavalkoisia. Se, että Suomen ja Yhdysvaltojen yhteiskunnalliset toimintamallit olisivat identtisiä, ei vain yksinkertaisesti pidä paikkaansa. Katsoi asiaa millä mittarilla hyvänsä, Suomi ei ole Karttusen mainitsema Yhdysvallat pienoiskoossa (mt. 105). Maiden tarinat ovat hyvin erilaiset, ja se näkyy niin yhteiskunnan rakenteissa kuin jokapäiväisessä elämässäkin.²¹

Karttunen kuitenkin sivuuttaa historialliset aspektit ja samaistaa Suomen ja Yhdysvallat pelkästään sillä perusteella, että molemmissa vallitsee nykyisellään uusliberalismin eetos. Nähdäkseni Karttunen tulee lopulta rakentaneeksi uusliberalismista suuren ja pahan ilmiön X, joka määrittää jonkinlaisen pakkovaltion suuntaan lipuvaa yhteiskuntaa,

²¹ Kaikki tämä välittyi tulkintani mukaan hyvin vahvasti myös itse romaanista. Osoitan sen kuitenkin tarkemmin vasta käsittelyluvuissa.

jossa pieni eliitti – viimeisimpänä aseenaan älylaite teknologia ja some – alistaa kansan valtaansa niin täydellisesti, että vastarinta on mahdotonta. Karttunen siis lukee romaania lajityypillisen nykydystopian tavoin.

Kritiikki uusliberalismia kohtaan jää tästä syystä auttamatta turhan pinnalliseksi. Kun uusliberalismi nähdään kaiken pahan alkuna ja juurena, kritiikki ei kohdistu lainkaan siihen, millaiseen yhteiskunnalliseen maaperään ilmiö on alun perin juurtunut ja miksi se viihtyy siinä niin hyvin. Kritiikki on toisin sanoen historiatonta. Uusliberalismin kohdalla tämä lähestymistapa on peräti ironista. Ojajärvi ja Steinby avaavat miksi:

Teoreettisesti tiivistäen, uusliberalismia voidaan pitää tietynlaisena diskursuksina, valtasuhteisiin kytkeytyvänä puhe- ja tulkintatapana, sekä ideologiana: arvostelmina, uskomuksina, käytäntöinä ja instituutioina, jotka ikään kuin osoittavat välttämättömiksi ja luonnollisiksi tietyn käsityksen yhteiskunnan sosioekonomisesta järjestyksestä. [...] Nuo käytännöt ja valta-asetelmat ovat historiallisesti kehittyneitä ja sosiaalisesti muutettavissa, mutta ideologian luonteeseen kuuluu, että se peittää oman historiallisuutensa, mikä mahdollistaa sen esiintymisen objektiivisena totuutena – esimerkiksi reifikoituneina²² ”markkinavoimina”. (Ojajärvi & Steinby 2008, 13–14)

1990-luvun Suomessa uusliberalismin esittäminen dystopiana oli paitsi tuore myös tärkeä teko.²³ Kehitys oli vielä alkutekijöissään, joten oli syytäkin varoittaa lukijoita mahdollisimman tehokkaalla tavalla, eli tuomalla esiin uusliberalismin harhainen käsitys omasta historiattomuudestaan esittämällä kuvitteellinen tulevaisuuden yhteiskunta, jossa harhainen käsitys on viety äärimilleen. Tämä on yhä edelleen hyvin tehokas keino, mikäli tarkoitus on vain tuoda harhainen käsitys hyvin räikeällä tavalla esiin. Nähdäkseni tämä ei ole kuitenkaan ollut tarpeen enää 2010-luvulla, saati nykypäivänä.²⁴ Kehityskulku on jo niin pitkällä ja tullut niin tutuksi, että olisi korkea aika suunnata kriittinen katse siihen, miten uusliberalismi on historiallisesti kehittynyt ja miten se on sosiaalisesti muutettavissa.

On siis tehtävä, kuten Valtosen romaani nähdäkseni kannustaa tekemään, eli katsottava kehityskulkua laajemmasta, historiallisesta näkökulmasta. Vaikka romaani keskittyykin noin kolmenkymmenen vuoden mittaiseen ajanjaksoon – n. 1990–2020 – viitataan siinä useaan otteeseen nimenomaan aiempaan historiaan, välillä aivan suoraan kysyen, miten jostakin tietystä aikakaudesta – esim. 1960-luvulta – on voitu päätyä joihinkin nykyisten kaltaisiin tilanteisiin. Romaani kannustaa siis kysymään, mistä uusliberalismin

²² Käsité viittaa prosessiin, jossa ”[...] ihmisten tuottama [...] todellisuus alkaa näyttäytyä heistä riippumattomalta ja ei kenenkään hallitsemalta.” (Ojajärvi & Sevänen & Steinby 2018, 17.)

²³ Uusliberalismista dystopiana 90-luvun kotimaisessa kirjallisuudessa, ks. Ojajärvi (2013) teoksessa *Suomen nykykirjallisuus 2 – Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*.

²⁴ Yllä lainaamani Ojajärven ja Steinbyn teksti on esimerkiksi jo vuodelta 2008.

kaltainen ilmiö Suomeen tuli, ja miksi se tuli juuri sieltä, eli Yhdysvalloista. Mikä yhdysvaltalaisen yhteiskunnan perustuksissa mahdollisti uusliberalismin synnyn, ja mikä Suomen vastaavissa perustuksissa tarjosi kaikista keskinäisistä eroista huolimatta otollisen maaperän kasvulle? Lopulta kysymys koskee siis paljon laajemmin länsimaista elämäntapaa ja sitä liberaalin demokratian perinnettä, jolle elämäntapa perustuu.

1.3.4 Vapaus, tasa-arvo ja veljeys – mutta missä järjestyksessä?

Liberaalin demokratian tilasta on oltu huolissaan jo pidemmän aikaa, eivätkä viime vuodet ole tuoneet tähän poikkeusta. Ongelmaa on ollut tapana kutsua liberalismiin kriisiksi. Vaikka kriisin luonteesta ei vallitse yksimielisyyttä, ovat monet keskenäänkin kiistelevät tahot kuitenkin samaa mieltä siitä, että liberalismiin eli vapaudenaatteen varaan rakennettu länsimainen elämäntapa on nykyisellään kriisin kourissa.

Suhtaudun tähän kriisipuheeseen kirjailija Tommi Uschanovin tavoin hieman epäillen.

Uschanov kirjoittaa:

Yhteiskuntatieteilijöillä on jo pitkään ollut huomiota herättävä taipumus julistaa erilaiset ongelmat kriiseiksi. Suurin osa näistä kriiseiksi nimetyistä ilmiöistä on kuitenkin jotain aivan muuta. *Kielitoimiston sanakirjan* mukaan kriisi on 'kärjistynyt, vaarallinen tilanne, käänne(kohta), murros'. Näistä määritelmistä on pääteltävissä, että kriisiä luonnehtii hetkellisyys ja tilanteen äkillinen kärjistyneisyys, mikä myös tarkoittaa sitä, että se menee nopeasti ohi. [...] Se, että asiat ovat huonosti keskeytyksettä pitkiä aikoja kerrallaan, ei ole kriisi; se on yksinkertaisesti sitä, että asiat ovat huonosti. (Uschanov 2008, 140)

Liberalismin kriisissä ei siis nimestään huolimatta ole kyse varsinaisesta kriisistä. Niin todellinen ja vakava kuin ongelma onkin, on kyse jostain muusta.

Epämääräisen kriisipuheen sijaan ehdotan seuraavaa: länsimaisen elämäntavan ongelmallinen nykytila juontaa juurensa aina liberaalin demokratian alkulähteille, eli Ranskan suuren vallankumoukseen ja sen mottoon ”vapaus, tasa-arvo ja veljeys”²⁵. Itse motossa ei ole kuitenkaan sinällään mitään vikaa, päinvastoin. En ole siis ehdottomassa sen hylkäämistä ja esittämässä sen tilalle jotain aivan uutta ja radikaalia. Ongelman ydin on pikemminkin siinä, mihin tärkeysjärjestykseen moton kolmikko asetetaan, eli mitä painotetaan ja minkä kustannuksella. Tarkkaan ottaen länsimaisen elämäntavan ongelmallinen nykytila johtuu siitä, miten tinkimättömällä tavalla painotus on päätynyt vapaudelle.

²⁵ Käytän tätä alkuperäistä järjestystä, vaikka Suomessa järjestys on jostakin syystä – kenties ääntämissiin liittyvästä – usein toinen. Pysyttäydyn kuitenkin alkuperäisessä järjestyksessä ennen kaikkea siksi, että se kuvastaa parhaiten sitä tosiasiallista tärkeysjärjestystä, jossa moton osia on historian saatossa painotettu.

Ajatus ei ole suinkaan omani. Se on peräisin filosofi Joseph Almogin artikkelista ”Je suis Charlie? Järjen ylivalta ja edistyksellisen liberalismien perinne” (2017). Artikkelissa Almog käy läpi vuoden 2015 Charlie Hebdo -iskua ja sen jälkimaininkeja, mutta artikkeli sisältää samalla yleisemmän analyysin länsimaisen elämäntavan nykyisestä, ongelmallisesta tilasta. Siinä Almog lähestyy ongelmaa nimenomaan vapauden, tasa-arvon ja veljeyden näkökulmasta. Keskityn tutkielmassani tähän artikkeliin yleiseen osaan.

Almog lähestyy aihetta Ranskan vallankumouksen kuuluisan aikalaisanalyytikon Benjamin Constantin (1767–1830) kautta.²⁶ Liberalismin teoreetikkona Constant näki vallankumouksen motossa sisäisen jännitteen. Almog kiteyttää Constantin havainnon seuraavasti: ”Mitä jokaisen ihmisen pitäisi *ensisijaisesti* olla: Vapaus-ihminen vai Veljeys-ihminen?” (Almog 2017, 235, kursiivi alkuperäinen.) Constantin aikalaisnäkökulmasta vastakkain olivat (1) John Locken ja Immanuel Kantin edustama individualismi, joka ensisijaisti vapauden, ja (2) Jean-Jacques Rousseauin edustama kollektivismi, joka ensisijaisti veljeyden. Edellisessä oli kyse älyllistetyistä konstruktioista ja oikeutuksista, jotka johdettiin abstrakteista periaatteista. Jälkimmäisessä kyse oli suorasta poliittisesta kansalaisosallistumisesta, jonka mukaan poliittinen valta perustui yksilöllisten oikeuksien sijaan ihmisryhmän yhteenkuuluvuudelle. Constant näki, että valinta vapauden ja veljeyden ensisijaistamisen välillä oli dilemma. Oli siis valittava joko–tai; molempia ei voinut saada. Constant piti Rousseauin näkemystä entisaikaisena, joten hän kallistui vapauden puoleen. (Mt. 235–236.)

Almogin mukaan olisi syytä tiedostaa, että olemme yhä saman dilemman edessä. Hän kutsuu Constantin joko–tai-ongelmaa *perustavaksi dilemmaksi poliittisessa filosofiassa*. (Mt. 236.) Almog muotoilee sen seuraavasti:

Joko,

ensisijaistamme yksilön vapauden ja tämän vuoksi (a) mukautamme tasa-arvoisuuden yksilön vapauksien asettamiin rajoihin ja (b) luovumme yrityksestä löytää luokkajaoton, Rousseauin inspiroima universaali inhimillinen veljeys.

tai sitten,

pidämme kiinni entisaikaisesta *veljeys ensin* -periaatteesta, mutta luovumme yksilönvapauksiemme ensisijaisuudesta. (Mt. 236, kursiivi alkupe-
räinen)

Valinta joko vapauden tai veljeyden ensisijaistamisen välillä määrää siis sen, miten tasa-arvo ja sen edistäminen tulee ymmärretyksi.

²⁶ Ks. Constantin puhe ”Antiikin vapaus ja nykyajan vapaus” (1819/2008).

Valinnassa on pohjimmiltaan kyse kahdesta eri ihmiskäsityksestä. Käsitusten eroavaisuudet paljastuvat parhaiten, kun tarkastelee niiden toisistaan poikkeavia menetelmiä vastata kysymyksiin, keitä olemme ja mistä tulemme. (Almog 2017, 238.)

Ihmis- tai pikemminkin yksilökäsitys vapauden takana saavutetaan *määrittelemällä*. Se käy seuraavasti:

Määrittelevä menetelmä määrittelee tietyn normatiivisen luokan. Luokkaan kuuluvaksi määritellään mikä tahansa olio, joka tyydyttää tietyn määrittelevän ominaisuuden *X*; ei enempää, ei vähempää. [...] Määrittelevä normatiivinen filosofi, kuten Locken oikeudellisen *persoonan* rakentaja²⁷, etsii olennaista ominaisuutta. Hän etsii *X*-tekijää, jonka avulla kandidaatit voidaan asettaa erilleen (ja pian muiden yläpuolelle) ja valita niistä halutut, eli *meidät*. [...] Siitä kuulutko sinä tai minä tähän ryhmään ei (väitetyksi) ole lyöty lukkoon etukäteen. Se, mikä on lyöty lukkoon etukäteen, on juuri ominaisuuden, *X*-tekijän, valinta. [...] Yksityiskohdat, joiden perusteella *X*-tekijä valitaan, saattavat vaihdella ajattelijasta toiseen, ja jopa vaihdella eri aikoina samalla ajattelijalla. Mutta se, mikä ei vaihtele – todellinen invariantti – on perustavanlaatuinen määrittelemisen teema: luokittelemme *valikoidun*, joka on valitsemamme ominaisuuden, *X*-tekijän, perusteella muodostuva. (Mt. 238–239, kurssiivi alkuperäinen)

Almogin kritiikki määrittelevän menetelmän tarjoamaa yksilökäsitystä kohtaan on, että se ei tarkalleen ottaen edes koske ihmisiä lajin historiallisessa ja eläintieteellisessä merkityksessä. Se on teoria esimerkiksi juuri oikeudellisista persoonista, autonomis-rationaalisista itseistä tai muista vastaavista konstruktioista, jonka jotkin oliot – esimerkiksi osa ihmisistä – vain ikään kuin sattuman kaupalla omaavat, kun taas osa ihmisistä, saati muista eläimistä, eivät ole yhtä onnekkaita. (Mt. 239.)

Almogin mukaan se, että jotkin oliot niin sanotusti läpäisevät pääsykokeen ja toiset eivät, ei ole lainkaan sattumaa. Kokeen läpäisseiden valioyksilöiden joukkoon kuuluminen tuo mukanaan merkittäviä etuja ja oikeuksia, ja nämä edut ja oikeudet – esimerkiksi oikeus yksilönvapauteen – tulevat nimenomaan ei-valioyksilöiden kustannuksella. Almog mainitsee Immanuel Kantin antropologian luennot ja John Locken kirjoitukset Amerikan alkuperäisväestöstä ilmiselvinä esimerkkeinä tästä vallan dynamiikasta. (Mt. 239.)

Vähemmänkin rumat ja nykyaikaisemmat esimerkit tosin todistavat samasta ilmiöstä:

Nykyaikainen versio määrittelevällä valitsemisella tuotetusta elitismistä on sisäänrakennettu – ainakin siten kuin sen ymmärrän – periaatteisiin, joihin konkretisoituu nykyajan liberaalin filosofian ylpeys omasta syvästä moraalisuudestaan. Tuo elitismi on sisäänrakennettu Rawlsin persoonien erillisyyden periaatteeseen sekä habermasilaisiin rationaalisuusteeman mukaelmiin. (Mt. 240)

²⁷ Lockelle itseys on ominaisuus, jota olio kantaa omassa persoonassaan. Itseys on siis ominaisuus, jonka itse omistaa. (Almog 2017, 240.) Almogin pointti tämän kuvion suhteen on seuraava: ”Se [itseys] on ominaisuus, joka on loogisesti edeltävä ja erillinen tuosta itsestä yhtenä eläintieteellisenä ihmisenä.” (Mt. 240.)

Samasta trendistä todistavat myös tuoreemmat ja yhä vain kauempana rumasta olevat ajatukset, esimerkiksi joidenkin eläinoikeusaktivistien vaatimukset, joita Valtosen romaanissakin esiintyy. Hölläämällä *X*-tekijän rationaalisuudesta esimerkiksi kykyyn tuntea kipua, muokkaavat aktivistit pääsykokeesta moraalilain piiriin sellaisen, että eläimetkin läpäisevät sen – ja niinpä eläimetkin ansaitsevat henkilökohtaiset etunsa ja oikeutensa. Eläinten kunniallinen kohtelu tässä asetelmassa ei siis perustu esimerkiksi sille historialliselle tosiasialle, että ihmiset ja muut eläimet ovat kasvaneet ja kehittyneet samassa elinympäristössä samojen prosessien kautta. Se perustuu jollekin, joka on erillistä noista prosesseista.²⁸

Oli siis määritelmällis-valikoiva menetelmä päämäärältään sitten kuinka jalo tahansa, se perustuu yhä samalle yksilökeskeisyyden atomistiselle metafysiikalle, jossa *X*-tekijän omaavat oliot erotellaan erilleen kaikesta muusta. Moraalin piiriin pääseminen edellyttää juuri tuota erillisyyttä, koska itse moraalilain piiri on luotu niin, että se on loogisesti edeltävä kaikkiin luonnonhistoriallisiin prosesseihin nähden (Almog 2017, 240).

Almogin mukaan näin ei vain yksinkertaisesti voi olla. Moraali tai poliittinen teoria – tai ylipäänsä käsitys itsestämme – ei voi perustua mihinkään, joka edeltää varsinaista elämää. (Mt. 252.) Kyseessä on harhakuvitelma, joka on naamioista riisuttuna ”[...] vain ”meidän elämäntavaksemme” kutsutun ominaisuuden kanonisointia, josta seuraa kaikkien niiden ulkopuolelle sulkeminen, jotka eivät jaa ”elämäntapaamme”.” (Mt. 252.) Almog peräänkuuluttaa:

Jos poliittisesti edistyksellinen haluaa ansaita tittelinsä, hänen täytyy tavoitella ihmiskunnan yleistä edistystä, ei vain oman luokkansa, lobbausryhmänsä ja niin edelleen edistystä. Ainakin siis, jos hän on ollakseen oikeasti *poliittinen*, siis *poliksen* elämään osallistuva, ja oikeasti *edistyksellinen*, eli ei vain keskustelun verukkeella omia etuoikeutettuja materiaalisia etujaan suojeleva. (Mt. 249, kursiviivi alkuperäinen)

Ratkaisuna Almog pitää määritelmällis-valikoivasta menetelmästä poikkeavaa ajattelutapaa, jossa edistyksen lähtökohta ei ole pääsykoemainen ”he ovat kuin me, joten he pääsevät mukaan” -ajattelu, vaan pikemminkin ei-elitistinen oivallus ja ymmärrys siitä, että ”me olemme kuin he”. Almog toteaaakin, että ”[...] nähdäksemme itsemme sekä todentamalla oikeudenmukaisesti meidän olisi parempi aloittaa näkemällä poissuljetut toiset.” (Mt. 234.) Tämä hieman kadoksissa ollut ajattelutapa on veljeyden ja sen kautta ymmärretyn tasa-arvon ytimessä.

²⁸ Lisää romaanin eläinoikeusaktivisteista vapaus vai veljeyys -dilemman kannalta käsitteilyluvuissa.

Veljeyden mukainen ihmiskäsitys sen sijaan muodostetaan menetelmällä, joka on määrittelevän sijaan *kuvaileva* ja normatiivisten konstruktioiden sijaan *viittaava*. Menetelmä on Almogille antropologian tapaista kenttätutkimusta:

Viittaava näkemys *kuvailee* tietyn edeltävän todellisen luonnonhistoriallisen ilmiön, vaikkapa susien tai ihmisten lajin, jonka osaset eivät välttämättä omaa monia niistä ominaisuuksista, joiden luulimme kuuluvan niille. Aivan kuten eläintieteilijät jossain vaiheessa ymmärsivät, että valaat eivät olekaan kaloja tai että me ihmiset polveudumme apinoista. (Almog 2017, 238, kurssiivi alkuperäinen)

Kuvaileminen pyrkii siis ymmärryksen lisäämiseen ja avoimuuteen, ei jonkin etukäteen annetun määritelmän tyydyttämiseen ja valikointiin.²⁹

Viittaamisella Almog tarkoittaa tapaa, jolla ymmärrys saavutetaan. Hän sanoo kenttätutkimuksen ajatuksesta:

Siinä kaikki on läpikotaisin historiallista. Viittaava antropologinen *kuvailija* viittaa *takaisin* johonkin alkuperäiseen (kuten ilmauksen *viitata* latinankielinen kanta *referre* edellyttää) eli palaa takaisin johonkin, joka on tuotu hänelle. (Mt. 239, kurssiivi alkuperäinen)

Käytännössä se tapahtuu seuraavasti³⁰:

Viittaavassa käsityksessä *ihmis*-veljeys ei ole myöhemmän valinnan tulosta tai elämänmyönteistä empatiaa. Voimme valita, pidämmekö tuota veljeyttä arvossa tai emme, mutta valitsipa niin tai ei, se itsessään on – välttämättömyyden vahvimmassa merkityksessä – ainoa tekijämme. Jos sanoisin ”Je suis Lucie”³¹, etiopialaisen mitokondriaalisen yhteisen äitimme mukaan, tämä ei olisi minkäänlaista jälkikäteistä sympatiaa, jonka nyt ilmaisen tuota alkuperäistä ihmistä kohtaan. Tuo yksilö on minun alkuperäinen alkuni, koska se on minun lajini alkuperä. Se aikaansaa minut, sinut ja 7,3 miljardia muuta, ihmisten paljouden, jota olemme. Minun välitön alkuperäni – siis biologiset vanhempani – juontavat juurensa ihmisten elämänpuuhun tällä tavalla, ja palaamalla jälkiämme taaksepäin päädyimme tuon puun runkoon. Kenellekään meistä, varhaisille ihmisille tai heidän nykyisille jälkeläisilleen, kyse ei ole minkään osajoukon valinnasta jonkin valio-ominaisuuden avulla. Yksilöinä meillä voi olla, tai olla olematta, tuollainen ominaisuus (rationaalisuus, autonomisuus, jne.), mutta olemme alun alkujaan, ja tästä riippumatta, ihmisiä sen prosessin vuoksi, joka meidät synnytti. Ihmisyyttämme ei määrää erityinen *X*-tekijä – vaikkapa rationaalisuus – vaan prosessi, joka tuotti minut aiemmista ihmisistä ja joka myös mahdollisesti varustaa minut tuolla ominaisuudella (aivan kuin se varusti minut ruskeilla silmillä ja niin edelleen). Olen siis alusta pitäen vain silmu ihmisyyden

²⁹ Nähdäkseni Valtosen romaanin – ja tietyssä mielessä kirjallisuuden ylipäänsä – voisi yhtä lailla ajatella olevan tämän tyyppistä kenttätutkimusta, tai vähintäänkin sen tulosta.

³⁰ Lainaus on valitettavan pitkä, mutta niin olennainen, että katson parhaaksi sisällyttää sen kokonaisuudessaan.

³¹ Almog viittaa ”Je suis Charlie” -iskulauseeseen, jolla moni ilmaisi henkilökohtaisen huolensa siitä, että heidänkin sananvapautensa – jota *Charlie Hebdo* -lehden katsottiin edustavan – on hyökkäyksen myötä uhattuna. *Charlie* oli ikään kuin yksi heistä – tai kirjaimellisesti he – koska *Charlien* katsottiin olevan sananvapauden puolella.

puussa, aivan kuten sinäkin, ja olemme yhtenäisiä alusta pitäen jonkin myöhemmän valinnan sijaan. Koko olemisemme ja maailmaan tulemisemme ovat ihmisenä olemista. Siis, historiallisen ihmislajin tuottama yksi uusi paikallinen silmu elämänpuussa. (Almog 2017, 241, kurssiivi alkuperäinen)

Kuvailevalla ja viittaavalla menetelmällä saadaan siis selvästi erilainen vastaus kysymyksiin ”keitä olemme” ja ”mistä tulemme”, kuin määrittelevällä ja valikoivalla menetelmällä. Ensisijaistamalla veljeys ihmiset nähdään lähtökohtaisesti erottamattomina ja tasa-arvoisina jo ennen kuin lain takaamat oikeudet astuvat kuvioihin. Vapaus ensisijaistamalla räätälöidään sen sijaan moraalinen tai poliittinen teoria koskemaan vain jonkin *X*-tekijän omaavia oliota, jotka eristetään historiallisista ihmisistä. Tällöin tasa-arvoisia ovat ainoastaan *X*-tekijän omaava oliot, ja tasa-arvon edistäminen tapahtuu näiden olioiden tunnistamisen ja mukaan valitsemisen kautta. (Mt. 239.)

On syytä huomauttaa, että ”vapaus vai veljeys ensin” -dilemmassa ei ole kyse vastakkainasettelusta samassa mielessä kuin nykydystopioiden harjoittamassa yhteiskuntakriitikissä. Jos näin olisi, Almog mitä luultavimmin peräänkuuluttaisi jotakin konservatiivisen taantumuksen tapaista vastavoimaa poliittiselle edistyksellisyydelle. Tällöin veljeys voisi esimerkiksi tarkoittaa jotakin naisia syrjivää miesasiamies-liikettä, tai muuta vastaavaa. Näin ei kuitenkaan ole. Almogin ajattelussa veljeys tarkoittaa pikemminkin sisaruutta ja ajatusta yhdestä suuresta ihmisperheestä. Dilemman valossa on selvää, että vastaavanlaiset kamppailut niin sanottujen konservatiivien ja liberaalien kesken käydään yksinomaan yksilönvapauksien näkökulmasta: yksi osapuoli vaatii niiden tunnustamista useammalle ihmisryhmälle, toinen harvemmalle. Molemmille oikeus yksilönvapauteen tulee kuitenkin ensin.

Edistyksellisiä lakiuudistuksia ei tule tietenkään väheksyä, koska ne todellakin ovat edistystä. Niiden heikkous on kuitenkin siinä, etteivät ne sellaisenaan vielä takaa ymmärrystä siitä, miksi esimerkiksi vähemmistöjä on alun alkaen syrjitty, eli miksi veljeyttä on laiminlyöty. Lisäksi on selvää, ettei syrjintä välttämättä lakkaa lain antamaan suojaan. Juuri näihin perustavanlaatuisempiin yhteiskunnallisiin ongelmiin Almog tahtoo nähdäkseni katseemme kääntää. Hän siis peräänkuuluttaa poliittista edistyksellisyyttä syvemmillä tasolla sen sijaan, että tyytyisimme vain tasa-arvon kannalta paperilla mairittelevalla näyttäviin lakiuudistuksiin. Jos siis mieli ajaa edistystä konkreettisella tavalla ja kirjaimellisesti kaikille, on katsottava itseään peilistä ja kysyttävä: mitä voitaisiin tehdä toisin, jotta uusiin lakiuudistuksiin ei olisi jatkuvasti niin huutavaa tarvetta?

Almogin viitoittama tie on siis ilman muuta poliittisen edistyksen puolella. Se on kuitenkin samaan aikaan huolissaan siitä rajoittuneesta tavasta, jolla tätä edistystä yleisesti

ottaen nykyisissä liberaaleissa demokratioissa ajetaan ja ajatellaan, eli yksilönvapauden ehdoin. Nykydystopiat ilmentävät tätä samaa rajoittunutta näkökulmaa kaavamaisella yhteiskuntakritiikillään. Niissä erilaiset epätoivottavat tulevaisuudenkuvat näyttäytyvät epätoivottuina ennen kaikkea siksi, että ne ovat johtaneet pakkovaltioon, joka on vienyt yksilön oikeudet erilaisiin henkilökohtaisiin vapauksiin. Näkökulma on siis yksinomaan yksilönvapaudessa ja sen turvaamisessa.

Almogin kuvaaman vapaus vai veljeys -dilemman valossa lajityypillisessä nykydystopiassa vapaus on toisin sanoen niin itsestään selvä valinta, ettei dilemmaa tarvitse edes tuoda esiin, saati sitten kyseenalaistaa itse valintaa. Juuri tämän suhteen Valtosen romaani poikkeaa dystooppisena fiktiona. Rikkoessaan lajityypillisen nykydystopian muotin romaani rikkoo samalla muottiin sisältyvän kaavamaisen yhteiskuntakritiikin. Voikin ajatella, että suhtautumalla tällä tapaa itsekritiittisesti edustamansa genren konventioihin romaani tulee kyseenalaistaneeksi sekä nykydystopioille että ajallemme yleisesti tyyppillisen taipumuksen antaa yksilönvapaudelle ensisijainen asema suhteessa veljeyteen. Juuri tästä syystä Almogin analyysi länsimaisen elämäntavan ongelmallisesta nykytilanteesta tarjoaa niin oivallisen kontekstin Valtosen romaanista hahmottuvan yhteiskuntakritiikin tarkasteluun.

Lienee syytä kuitenkin todeta, ettei romaani tee tietenkään minkäänlaista kirjaimellista paluuta liberalismiin juurille Ranskan vallankumoukseen. Se ei itse asiassa mainitse koko vapauden, tasa-arvon ja veljeyden mottoa edes nimeltä. Kyse on tulkinnastani, jonka mukaan romaani tekee temaattisen paluun näiden perusasioiden äärelle. Tämän se tekee erilaisin kirjallisin keinoin henkilöhahmojen, juonen ja symbolisesti merkittävien tapahtumapaikkojen avulla. Tällaisenaan romaani soveltuukin Ranskan vallankumouksen moton tarkasteluun erinomaisesti.

Ensimmäisessä käsittelyluvussa tarkastelen vapauden teemaa Joen henkilöhahmon ja ”vapaan maailman johtajana” tunnetun Yhdysvaltojen kautta. Sekä Joe että Yhdysvallat joutuvat romaanissa saman kiperän kysymyksen eteen: onko vapauden asettaminen ehdottomasti kaiken muun edelle lopulta sen arvoista? Toisessa käsittelyluvussa tarkastelen tasa-arvon teemaa Alinan henkilöhahmon ja ”tasa-arvon luvattuna maana” tunnetun Suomen kautta. Sekä Alina että Suomi joutuvat tarinan kuluessa todistamaan, mitä tasa-arvolle käy, kun se siirtyy veljeyden sijaan vapauden ohjaukseen.

Viimeisessä käsittelyluvussa tarkastelen veljeyden teemaa Samuelin henkilöhahmon kautta. Jonkin tietyn valtion sijaan teemaan yhdistyy pikemminkin maailma tai maa sen astetta kirjaimellisemmassa, luonnonhistoriallisessa merkityksessä. Näen

vertauskuvallisesti hyvin merkittävänä sen, että sekä Joella että Alinalla on heikko yhteys Samueliin. Joella ei ole sitä aluksi lainkaan ja Alina menettää sen vähitellen. Veljeys on toisin sanoen joko kadotettu tai katoamassa. Yhtä lailla näen merkittävänä sen, että romaanin juoni huipentuu lopussa Joen ja Samuelin kohtaamiseen, sillä Almogin kuvaama poliittisen filosofian perustavanlaatuinen dilemma koskee nimenomaan vapauden ja veljeyden ensisijaistamisen välistä valintaa.

Samuelin kuolema romaanin lopussa pakottaakin kysymään, mitä liberaaleissa demokratioissa ollaan oikeastaan valmiita uhraamaan vapauden vuoksi, ja onko uhraus aivan varmasti sen arvoista. Toisin sanoen: tulisiko nykyinen – lajityypillisten nykydystopioidenkin tuottama ja ylläpitämä – tärkeysjärjestys vapauden, tasa-arvon ja veljeyden välillä arvioida uudelleen? Tämä sekä genrelle että liberaaleille demokratioille osoitettu itsekriittinen kysymys saa katsomaan molempien tulevaisuuden mahdollisuuksia uudessa, kenties jopa toiveikkaassa valossa.

2 VAPAUS – JOE

2.1 Yhdysvallat: vapaan maailman johtaja

Yhdysvallat tarjoaa romaanissa erinomaiset lähtökohdat vapaustematiikan tarkasteluun dystooppisen fiktion näkökulmasta. Yksi syy tähän on yleisluontoinen: kaikista liberaaleista demokratioista Yhdysvallat painottaa kaikkein vahvimmin vapautta yhteiskuntaa ensisijaisesti ohjaavana periaatteena. Toinen syy on astetta spesifimpi: romaani sijoittuu vapaustematiikan kannalta harvinaiseen kiinnostavaan ajanjaksoon maan historiassa.

Kun Joe palaa 90-luvun alussa Yhdysvaltoihin, on kontrasti laman kourissa kituvaan Suomeen valtava. Vapaan maailman johtajana tunnettu suurvalta on juuri voittanut kylmän sodan. Maan tulevaisuus näyttää valoisalta, ja niin näyttää myös Joen ura. Romaani ei kuitenkaan kuvaa tätä nousujohteista vaihetta sen enempää Joen kuin Yhdysvaltojenkaan osalta. Se hyppää ajassa suoraan 2010-luvulle, jossa tunnelma on kaikkea muuta kuin voittoisa. Yhdysvalloille on selkeästi tapahtunut jotain sitten viime näkemän, ja sen vaikutukset alkavat viimein ulottua kaikkialle yhteiskuntaan, jopa Joen aiemmin niin suosijaisalle työpaikalle. Tämä tapahtuma – joka sekä loistaa poissaolollaan että näkyy vaikutuksiltaan käytännössä kaikkialla läpi romaanin – on vuoden 2001 syyskuun 11. päivän terrori-iskut.

Dystooppisen fiktion – erityisesti nuorille suunnatun sellaisen – suosiota Yhdysvalloissa tutkinut kirjallisuudentutkija Melissa Ames on todennut terrori-iskujen jälkeisen sosiopoliittisen ilmapiirin vaikuttaneen vahvasti genren valtavaan, äkilliseen suosion kasvuun. Ames selittää tätä sillä, että genre tarjosi turvallisen väylän tapahtuneen käsittelyyn. (Ames 2013, 6–7.) Kuten Suomessa vuosikymmen myöhemmin, 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä Yhdysvalloissa siis tuotettiin ja kulutettiin dystooppista fiktiota ennätyselliset määrät. Ja aivan kuten Suomenkin tapauksessa, tämän mahdollisti se, että genre onnistui sekä tuottamaan että toistamaan oman aikansa yleistä, vastakkainasetteluun perustuvaa tuntemusrakennetta.

Romaanin kuvaamassa 2010-luvun Yhdysvalloissa vastakkainasettelu on vain voimistunut entisestään. Selvimmin sen erottaa terrorisminvastaisesta retoriikasta, joka on levinnyt ulkopoliitikasta osaksi ihmisten arkea. Koska romaanissa ei tuoda eksplisiittisesti esiin, miten Yhdysvaltojen silloinen hallinto vuoden 2001 terrori-iskuihin reagoi, on historiallisen kontekstin tuntemisesta apua. Kontekstualisointi on myös tarpeen siinä mielessä, että se yhdistää iskuja seuranneen vastakkainasettelun vapaustematiikkaan.

Vuonna 2001 Yhdysvaltain istuvan presidentin George W. Bushin virallinen tulkinta iskuista oli tiivistettynä: ”He vihaavat vapauksiamme.”³² (Bush 2001.) Bush luetteli puheessaan tarkoittamansa vapaudet: ”[...] uskonnonvapaus, sananvapaus, vapaus äänestää ja kokoontua ja olla eri mieltä toistemme kanssa” (mt.). Tiivistäen voi todeta, että Bush puhui samasta liberaaleille demokratioille olennaisesta vapauskäsitelmästä, joka määriteltiin aikoinaan vuoden 1789 Ranskan ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistuksessa seuraavasti:

Vapaus koostuu siitä, että tehdään kaikkea, mikä ei häiritse toisia. Niinpä jokaisen ihmisen luonnollisten oikeuksien harjoittamista rajoittaa vain toisille yhteiskunnan jäsenille taattava samoista oikeuksista nauttiminen. (Ranskan vallankumouksellinen kansalliskokous 1789/2013)

Filosofi Joseph Almogia (2017, 235–236) seuraten katson, että tässä vapauskäsitelmässä on kyse ennen kaikkea oikeudesta yksilönvapauteen.

Kymmenen vuotta myöhemmin Bush lausui iskujen muistotilaisuudessa Abraham Lincolnin Bixby-kirjeen, ja nosti sieltä lauseen luonnehtimaan tapahtunutta: ”[...] uhri vapauden alttarilla”³³ (Lincoln 1864). Lincoln-sitaatin henkiinherättäminen kyseisessä kontekstissa on huomionarvoinen seikka, sillä se kertoo paljon siitä, minkä suunnan vapauden suhteen Yhdysvallat iskujen jälkeen otti.

Lincoln lausui sanat alun perin hyvin erilaisessa kontekstissa kuin George W. Bush. Lincolnin kirje oli osoitettu sisällissodassa poikansa menettäneelle äidille. Poika oli toiminut Unionin sotilaana, eli taistellut orjien vapauttamisen puolesta.³⁴ Tässä mielessä kaatunut sotilas oli uhri vapauden alttarilla, sillä hän kuoli orjien vapauttamisen puolesta.

Kun asiaa lähestyy Almogin esittämän vapaus vai veljeys -dilemman kautta, on selvää, että Lincolnin puhuessa vapaudesta, tämä ei tarkoita sillä abstraktia, oikeudellista periaatetta *yksilönvapaudesta*, joka koskee vain tietyn määritelmän täyttäviä yksilöitä.³⁵ Vapaudella Lincoln tarkoittaa ihmisten konkreettista vapauttamista orjuudesta. Lincoln siis näkee yhteiskunnasta poissuljetut toiset ja on valmis menemään lopulta sisällissotaan saakka vapauttaakseen heidät. Hinta on tietysti kova, kuten kirjeestä käy ilmi, mutta aseelman prioriteetit ovat selvät: kirjeen sotilaan tavoin sodassa henkensä menetti moni jo

³² Suomennos alkuperäisestä on minun tekemäni.

³³ Suomennos alkuperäisestä on minun tekemäni.

³⁴ Lienee syytä tarkentaa, että on epäselvää, kirjoittiko Lincoln itse tätä kirjetä, vai tekikö sen joku muu hänen puolestaan. Oli miten oli, kirje kirjoitettiin tuona aikana, mikä muodostaa täysin eri kontekstin kuin se, mihin Bush sitä käyttää.

³⁵ Viitataan jatkossa *yksilönvapaudella* tähän abstraktiin, oikeudelliseen periaatteeseen, joka on atomistisen yksilökäsityksen mukaisesta räätälöity koskemaan vain harvoja ja valittuja. Pelkällä *vapaudella* – eli ilman mainintaa yksilöstä – viitataan vapauden veljeyden näkökulmasta, eli vapauden konkreettisena, yhteiskunnallisena ilmiönä.

valmiiksi vapaudesta nauttiva ihminen, jotta heidän veljensä vapautettaisiin orjuudesta. Lincoln toisin sanoen ensisijaistaa veljeyden, ja tekee sen tiettyjen etuoikeutettujen yksilöiden vapauden kustannuksella. Tasa-arvo koskee tällöin koko ihmiskuntaa, ei ainoastaan jonkin tietyn määritelmän täyttäviä yksilöitä.

Bush käyttää kirjeen lainausta päinvastaisella tavalla. Vapaus tarkoittaa Bushille abstraktia, oikeudellista periaatetta yksilönvapaudesta, jonka varaan niin sanottu ”amerikkalainen elämäntapa” rakentuu. Hän tulkitsee iskut hyökkäyksenä tätä näennäisesti historiatonta yksilönvapauden periaatetta vastaan; ei siis esimerkiksi hyökkäyksenä Yhdysvaltojen harjoittamaa Lähi-idän politiikkaa vastaan, jonka avulla amerikkalaista elämäntapaa on pidetty yllä.³⁶

Bush luo sanoillaan vastakkainasettelun. Yhtäällä on Me, jotka jo valmiiksi nauttivat kansakuntana yksilönvapaudesta, mutta joiden oikeutta tuohon nautintoon on loukattu. Toisaalla ovat He, jotka ovat vastuussa Meille kuuluvan yksilönvapauden loukkaamisesta. Bush ei tunnusta kansakuntansa etuoikeutettua asemaa, saati kansakunnat ylittävää ihmiskunnan veljeyttä. Kuten sanottu, hän ei myöskään tunnusta Yhdysvaltojen itsensä tekemiä rikkeitä. Sen sijaan Bush demonisoi vastapuolensa, kieltäytyy neuvottelemasta ja julistaa sodan. Muulle maailmalle hän ilmoittaa samalla: ”Joko olette puolellamme tai sitten olette meitä vastaan.”³⁷ (Bush 2001.) Bushille ensisijaista on siis tietyn määritelmän täyttävien yksilöiden vapaus, ja se turvataan yleisen, koko ihmislaajan lähtökohtaisesti yhteen sitovan veljeyden kustannuksella. Samalla tasa-arvo jää koskeneeksi ainoastaan määritelmän täyttäviä yksilöitä, ei koko ihmislaajaa.

Tämä kaikki muodostaa sen laajemman historiallisen taustan, jota vasten romaanin kuvaama 2010-luvun Yhdysvaltoihin sijoittuva jakso ja siihen liittyvä dystooppinen kehityskulku tulisi ymmärtää. Taustan ymmärtäminen on erityisen tärkeää, koska romaani keskittyy lähinnä siihen, millä tavoin Bushin hallinnon reaktio iskuihin – eli terrorismin vastainen retoriikka ja muu vastaava käytös – on alkanut vaikuttaa maan itsensä sisällä sosiaalipsykologisesti. Joen henkilöhahmo tarjoaa tästä oivallisen esimerkin, sillä hänkin joutuu toden teolla pohtimaan, millä hinnalla on valmis omaa henkilökohtaista oikeuttaan yksilönvapauteen puolustamaan. Juuri tähän kysymykseen tiivistyy romaanin

³⁶ On ylipäänsä hyvin vaikeaa niellä sitä selitystä, että joku voisi vihata Bushin mainitsemia vapauksia periaatteen tasolla, ja vieläpä etäältä, ja niin paljon, että toteuttaisi vastaavat iskut Atlantin toiselle puolelle. Sen sijaan ei ole lainkaan vaikeaa kuvitella, että joku voisi tehdä saman siitä syystä, mitä Yhdysvallat on Lähi-idässä aikojen saatossa tehnyt. Itse vapauksissa ei ole siis sinällään mitään vikaa, päinvastoin, mutta on aivan eri asia, mitä niiden puolustamisen nimissä milloinkin tehdään. Olisiko Bush esimerkiksi yhtä lailla valmis sanomaan, että myös Yhdysvaltain maaperää alun perin asuttaneet alkuperäiskansat vihasit heidän [uudisasukkaat] vapauksiaan, antaen täten oikeutuksen kokonaisten kansojen riistolle ja tuholle?

³⁷ Suomennos alkuperäisesti on minun tekemäni.

vapaustematiikkaan liittyvä dystooppinen varoitus: yksilönvapauden puolustaminen hinnalla millä hyvänsä saattaa kääntyä itseään vastaan tavalla, joka lopulta tukahduttaa kaiken vapauden yhteiskunnasta.

2.2 Ongelman ydin: vapaus ei ole kakku, jonka voi sekä syödä että säästää

Romaanin vapaustematiikkaan liittyvän dystooppisen kehityskulun ymmärtääkseen on ensin ymmärrettävä, millainen perusongelma liittyy siihen, kun oikeutta yksilönvapauden puolustetaan hinnalla millä hyvänsä, eli vailla pienintäkään kompromissia. Koko romaanin valaisevin esimerkki tästä perusongelmasta käy ilmi Joen ja eläinoikeusaktivistien välillä käytävästä keskustelusta. Yliopiston tiloissa järjestetty keskustelutilaisuus saattaa päällisin puolin näyttää vain viiltävältä kuvaukselta nykypäivän tulehtuneesta keskustelukulttuurista. Kuvatun vastakkainasettelun ja tunnepohjaisen kahtiajakautumisen alta löytyy kuitenkin täsmälleen sama vapaus vai veljeys -dilemma, jonka suhteen romaanin Yhdysvallatkin on valintansa tehnyt. Keskustelutilaisuus tulee siis lopulta osoittaneeksi, millä tavoin sama dilemma koskee myös Joeta ja aktivistinuoria sekä heidän välistänsä kiistaa.

Kaikki saa alkunsa, kun joukko nuoria aktivisteja murtautuu Joen työpaikalle sabotoidakseen tutkimusaineistoa ja -välineitä. Aktivistit vastustavat Joen työpaikalla tehtäviä eläinkokeita ja vaativat niille välitöntä loppua. Joen kollegat kokevat vandalismin mahdollisena uhkana itselleen ja etenkin yksikköä johtavalla Joelle. (H 76–79.) Virkavaltaan turvautumisen sijaan Joe kuitenkin mieluummin keskustelisi aktivistien kanssa. Joen toiveesta osapuolet tapaavat toisensa. Yliopiston tiloissa järjestetään keskustelutilaisuus otsikolla ”ELÄINKOKEET – TARPEETONTA JULMUUTTA VAI HYÖDYLLISTÄ TIETOA?” (mt. 332). Osa Joen kollegoista ei suhtaudu tilaisuuden järjestämiseen yhtä suopeasti kuin Joe. He vastustavat sitä jo periaatteen tasolla. He suhtautuvat aktivisteihin kuin Bushin hallinto terroristeihin: heidän kanssaan ei neuvotella. (Mt. 231.) Tilaisuuden järjestäminen sinällään tarkoittaa jo toisin sanoen sitä, että terroristit voittavat.

Joen reaktio työpaikalle tehtyyn iskuun on siis päinvastainen kuin hänen kollegoillaan. Hän ei ensinnäkään demonisoi vastapuoltaan. Hän ei myöskään liioin hyödynnä omaa valta-asemaansa ja iske takaisin esimerkiksi lakimiesarmeijan voimin. Päinvastoin, hän on valmis kuulemaan aktivisteja ja tapaamaan heidät kasvotusten, ja vieläpä julkisesti.

Joeta odottaa kuitenkin yllätys. Hän on saapunut neuvottelemaan asiallisesti, mutta aktivisteilla on muuta mielessä. Heidän tarkoituksensa ei ole varsinaisesti edes keskustella, vaan voittaa (mt. 332). Keskustelu toimii heille vain eräänlaisena verukkeena.

Pääasiallinen tarkoitus on tahria nimekkään tutkijan maine, ja sitä kautta kiistää koko eläinkokeiden mielekkyys.³⁸

Ensimmäisten puheenvuorojen aikana Joe lähinnä hämmästelee tilannetta:

Kaikki oli heille teoreettista. Vastakkain asetettiin absoluuttinen laupeus ja absoluuttinen kärsimys. Poika kertasi monotonisella äänellään kuvauksia kokeista, menetelmiltään kaikkein julmimmista, mutta ei niiden tuloksista. Poika kertoi, millä vaihtoehtoisilla keinoilla samoihin tuloksiin oli päästy mutta ei sitä, että se tapahtui kaksikymmentä vuotta myöhemmin, kun jo tiedettiin mitä etsiä. (H 334)

Joe yrittää kerta toisensa jälkeen selittää, miksi uuden tutkimustiedon hankkiminen ilman eläinkokeita on hänen työssään käytännössä katsoen mahdotonta. Hänellä on työryhmiin käytössä kaikki mahdolliset menetelmät, mutta itse eläinkokeiden arvo on silti korvaamaton. (Mt. 337–338.)

Aktivistit eivät tahdo ottaa Joen puheita kuuleviin korviinsa. Heille eläinkokeet ovat tarpeeton muinaisjäänne, koska he pitävät vankasti kiinni omasta käsityksestään, että kokeet ovat kaikilta osin korvattavissa nykyaikaisilla, vaihtoehtoisilla menetelmillä. He eivät siis kiellä Joen tutkimustyön tärkeyttä sinänsä. Päinvastoin, työn tulokset ja sovellukset kelpaavat heille vallan mainiosti. Niistä he haluavat pitää kiinni. Aktivistit vastustavat työn menetelmiä, itse eläinkokeita. Niille he vaativat loppua. (Mt. 336–337.) Joe yrittää saada aktivistit ymmärtämään, että he eivät vain yksinkertaisesti voi saada molempia:

Onko eläinten kärsimys ja kuolema liian suuri uhraus tiedosta? [...] En tiedä. En oikeasti tiedä. Jos yhdessä mietitään ja yhdessä sopimalla päädytään siihen, että on, niin hyvä. Silloin täytyy lopettaa. Ja siihen tietysti pyrittekin. Uskokaa tai älkää, arvostan sitä. Kunnioitan sitä että haluatte tehdä maailmasta paremman. [...] Mutta oletteko varmasti selvillä siitä, mistä kaikesta silloin luovutte? Oletteko aivan varmoja, että tiedätte mitä pyydätte? Oletteko aivan varmoja ettette vahingossa luule voivanne syödä kakkua jonka säästätte? Oletteko aivan varmoja, että enemmistö on kansanne samaa mieltä? (Mt. 335–336)

Joen puheenvuoro saa osakseen pelkkää huutelua ja nimittelyä. Yleisön joukosta esimerkiksi huomautetaan, että enemmistö oli myös samaa mieltä Hitlerin kanssa, ja kommentti saa raikuvat aplodit. (Mt. 336.)

³⁸ Taktiikka vastaa nykydystopioiden yhteiskuntakritiikin muotoa: Joe edustaa pahaa ilmiötä X ja aktivistien kannattamat vaihtoehtoiset menetelmät hyvää ilmiötä Y. X on kitkettävä, jotta Y voi kasvaa ja vallata alaa. Juuri tässä mielessä – kuten Johdanto-luvussa aiemmin esitin – nykydystopioita voi ajatella milloin milläkin tapaa itsensä kahtiajakautuneeksi kokevan kansan itseilmaisuna, koska genren suosima yhteiskuntakritiikin muoto toistaa ja tuottaa aikamme yleistä, vastakkainasetteluun kannustavaa tuntemusrakennetta.

Kun aplodit laantuvat, tilanne palaa jälleen alkuasetelmiin, mutta sillä erolla, että nyt Joekin alkaa sortua huuteluun ja nimittelyyn. Aktivistit siis kertovat erilaisista vaihtoehtoisista menetelmistä ja Joe vastaa raivoissaan, miksi kyseisistä menetelmistä – joita siis käytetään lähinnä kaupallisen kosmetiikan testauksessa – ei ole mitään hyötyä näköjärjestelmän tutkimuksessa. Aivan lopuksi Joelta tivataan vielä mielipidettä turkistarhauksesta ikään kuin hän edustaisi kosmetiikka-alaesimerkin tavoin aivan kaikkea eläimiin kohdistuvaa hyväksikäyttöä ja väkivaltaa. Tällöin Joe päättää luovuttaa, ja poistuu paikalta buuausten saattelemana. (H 336–338.) Seuraavana päivänä somekanavat ovat pullollaan keskustelutilaisuudesta tehtyjä videokoosteita, jotka ovat leikattu niin, että Joe näyttäisi mahdollisimman pahalta. Videoiden lisäksi somessa kiertää Joeta koskevia, häikäilemättömiä valeuutisia artikkelien muodossa. Joen uran tuhoamiseen tähtäävä mainentahrinainen näyttää siis onnistuneen. (Mt. 340–344.)

Joe itse päätyy päivittelemään keskustelun tasoa (mt. 340). Päivittely tuo mieleen romaanissa aiemmin tapahtuneen kohtauksen, jossa Joe on päivitelty Suomen keskustelukulttuuria. Joe ei Suomessa asuessaan ole voinut käsittää etenkin television ajankohtaisohjelmia, joissa kaikki tuntuvat vuorotellen toistelevän mantran tavoin ainoastaan sitä, kuinka tärkeää on keskustella (mt. 178). Joe siis kritisoi suomalaista keskustelukulttuuria siitä, että suomalaiset joutuvat paasaamaan keskustelun itseisarvosta, koska mitään muuta arvoa keskustelulla ei oikein tunnu olevan. Joen ja aktivistien välisessä keskustelutilaisuudessa ei tosin tunnu enää olevan jäljellä edes tätä itseisarvoa. Keskustelu on valjastettu aivan muihin tarkoituksiin, eli Joen maineen tahrinamiseen.

Romaanista hahmottuva kritiikki yleistä keskustelukulttuuria kohtaan – katsoi sen siten koskevan Suomea, Yhdysvaltoja tai molempia – on kovaa, mutta on siinä kaikesta liioittelusta huolimatta toki jotain perääkin.³⁹ Tarkoitukseni ei ole kuitenkaan jatkaa siitä, mihin Joe kohtauksessa jää, eli jatkaa päivittelyä keskustelukulttuurin rapautumista. Tarkoitukseni on pikemminkin palata hieman taaksepäin, ja tarttua siihen perustavanlaatuisen ongelmaan, josta Joe tahtoo keskustelutilaisuudessa alun alkaen puhua. Tarkoitan tällä yllä lainattua puheenvuoroa, jossa Joe kysyy aktivisteilta, ovatko he varmasti selvillä siitä, mistä kaikesta heidän on luovuttava, mikäli he saavat pyytämänsä – etteivät he vain luule saavansa kakkua, jonka voi sekä syödä että säästää.

Joen esittämä kysymys osuu suoraan ongelman ytimeen. Se on nimittäin sama vapaus vai veljeys -dilemma, jota Almog (2017, 236) kutsuu *perustavaksi dilemmaksi*

³⁹ Ks. esimerkiksi Ylen vuonna 2020 käynnistämä viisivuotinen ”Hyvin sanottu” -hanke, jonka on tarkoitus elvyttää nykyistä, polarisoitunutta keskustelukulttuuria.

poliittisessa filosofiassa. Keskustelutilaisuuden eläinoikeusaktivistit ovat nähdäkseni valintansa tehneet, ja se on vapaus, tai pikemminkin yksilönvapaus. Heidän kantansa on, että myös heikommassa asemassa olevien oikeus yksilönvapauteen pitäisi turvata, oli kyseessä sitten ihminen tai jokin muu eläin. Aktivistit kelpuuttavat oikeuden piiriin kaikki yksilöt, jotka tuntevat kipua ja kärsimystä. Vaikka mukaan mahtuukin siis koko eläinkunta, aktivistit vannovat ensisijaisesti yksilönvapauden nimeen ja edistävät sitä määritelmällis-valikoivan menetelmän mukaan. Heitä koskee tämän vuoksi sama kysymys kuin ketä tahansa muutakin edistyksellistä liberaalia: missä mielessä he ovat poliittisesti edistyksellisiä? Toisin sanoen: tavoittelevatko he todellakin ihmis- ja eläinkunnan yleistä edistystä, vaiko vain oman, tietyt kriteerit täyttävän ryhmän edistystä? Almogin (2017, 249) ajattelua soveltaen: ovatko eläinoikeusaktivistit siis tarpeen tullen valmiita luopumaan saavuttamistaan eduistaan yleisen edistyksen vuoksi, vai onko heidän edistyksellisyytensä vain keskustelun verukkeella tapahtuvaa omien materiaalistien etujen suojelemista? Nähdäkseni juuri tähän kysymykseen Joe yrittää saada eläinoikeusaktivisteilta vastausta.

Joko eläinkokeet siis jatkuvat Joen työpaikalla, ja aktivistit nauttivat muun ihmiskunnan tavoin työn hedelmistä – kuten lääketieteellisistä läpimurroista – tai sitten eläinkokeet lopetetaan, eläimet säästyvät niille aiheutetulta kärsimykseltä ja kuolemalta, mutta aktivistit eivät muun ihmiskunnan tavoin voi enää nauttia työn hedelmistä. Kyse on tosiaankin dilemmasta, joten päättyi valinnassaan kumpaan tahansa, on pakko joustaa jonkin asian suhteen.

Nähdäkseni valinta on aktivisteille kuitenkin niin vaikea, että he uskottelevat mieluummin itselleen, ettei sitä ole tarpeen edes tehdä. He ennemmin jopa hyökkäävät Joen kimppuun kuin kohtaavat kysymyksen suoraan. Tällä tapaa he pystyvät pitämään kiinni toiveikkaasta harhaluulostaan, että dilemman voisi mahdollisesti kiertää niin, että siitä saisikin pelkät hyödyt ilman ainuttakaan haittaa. Kunhan muuta väittävä, paha Joe saada raivattua pois tieltä, voivat kaikki – tai tarkemmin ottaen kaikki tietyt heidän itsensä asettamat kriteerit täyttävät yksilöt – nauttia oikeudestaan yksilönvapauteen täysin siemauksin ilman tarvetta kompromissien tekoon.

Romaanin eläinoikeusaktivistien yritys kiertää dilemmaa on kuitenkin toiveajattelua. Vapaus ei nimittäin ole kakku, jonka voi sekä syödä että säästää. Vaikka aktivistien tarkoitusperät saattavatkin siis olla mitä parhaimmat, heidän kyvyttömyytensä hyväksyä kaiken alta löytyvää perustavanlaatuista dilemmaa avaa lopulta tien dystooppiselle

kehityskululle, jota he tulevat itse edesauttaneeksi. Dilemma siis on ja pysyy, kävi Joen uralle miten hyvänsä.

2.3 Vapaus veitsen alla: leikkaus onnistui, mutta potilas kuoli

Kuten keskustelutilaisuudessa käy ilmi, Joe on harvinaisen hyvin perillä oman alansa realiteeteista. Hän on alalla, jossa sanonta ”leikkaus onnistui, mutta potilas kuoli” ei ole vain kielikuva, ja hän tietää sen. Siksi on kiinnostavaa, että Joe on työnsä ulkopuolisten yhteiskunnallisten realiteettien suhteen oikeastaan aivan yhtä tietämätön kuin aktivistit ovat hänen työnsä suhteen. Siviilielämässään myös Joe on ajautunut tilanteeseen, jossa hän luulee voivansa syödä kakun ja samalla säästää sen. Myös hänen kohdallaan kyse on oikeudesta yksilönvapauteen, ja siitä, millä hinnalla se turvataan. Tosin toisin kuin keskustelutilaisuuden aktivisteilla, Joen henkilökohtainen oikeus yksilönvapauteen joutuu toden teolla koetukselle. Lopputulos on hänelle itselleenkin yllättävä: pettymyksekseen hän tulee edesauttaneeksi samaa dystooppista kehityskulkua, johon aktivistitkin pahaa aavistamattaan osallistuvat. Romanin nimi kuvaa täten osuvasti myös Joeta, sillä hänkään ei aina tiedä, mitä tekee.

Joen tapauksessa tätä on hankalampi huomata kuin aktivistien kohdalla johtuen romaanissa käytetyistä kerronnallisteknisistä ratkaisuista. Joe on Alinan ja Samuelin ohella yksi romaanin päähenkilöistä ja kerronnallisista fokalisaatiopisteistä. Ratkaisu vaikuttaa romaanissa siten, että kerronta suodattuu dialogin esittämistä myöten usein heidän kokemustensa kautta. (Hiltunen 2021, 5.) Yllälainatuista dialogiosuuksista Joen ja aktivistien välillä esimerkiksi näkee, että kyseessä ei ole perinteinen dialogin kuvaus vuorosanaviivoineen, sillä mukana kulkee usein myös Joen ajatukset tapahtuneesta. Kerronnan tasolla kaikki tapahtuu yhä kolmannessa persoonassa, mutta lukija saa ikään kuin kaupanpäällisinä kuulla kaiken, mitä Joe ei pääse tilaisuudessa ääneen sanomaan. Lukijalle tarjotaan täten mahdollisuus vakuuttua Joen asiantuntijuudesta tavalla, jota keskustelutilaisuus sellaisenaan pelkkänä vuoropuheluna kuvattuna – saati sitten aktivistien kokemusten kautta kerrottuna – ei välttämättä samassa määrin tarjoaisi. Lukijalle jää siis keskustelutilaisuudesta lopulta kuva, että asiansa läpikotaisin tunteva Joe tietää, mitä tekee. Siirryttäessä työhön liittyvän erityisosaamisalueen ulkopuolelle herää Joenkin kohdalla kuitenkin epäily. Tätä varten on tarkasteltava Joen omaa kokemusta itsestään – ja tarkemmin ottaen hänen ajatuksiaan vakaumuksestaan – ja sitä, millainen ristiriita kokemuksen ja tekojen välille syntyy, mitä pidemmälle tarina etenee.

Joe asuu uusine perheineen Baltimoressa, Marylandin osavaltiossa. Kaupunki on osa Baltimore–Washingtonin metropolialuetta, joka on tunnettu vahvoista kontrasteistaan. Lukijan on hyvä tietää kontekstiksi, että samaan maisemaan mahtuu yhtäällä ikoninen kongressitalo korkeine kupoleineen ja toisaalla kaupungin pahamaineiset vuokra-asunnot köyhine kortteleineen, joissa henkirikostilastot ovat pitkään olleet yhdet maan korkeimmista. Kuten Joen teini-ikäinen tytär Rebecca kontrastista isälleen suutuksissaan toteaa:

Tää... mikä yhteiskunta onkin, se on ihan sairas! Me asutaan vittu tällaisessa jättipalatsissa ja meillä on kaksi autoa ja meillä on palvelija [au pair] [...] Tajuutsä että tuolla parin kolmen mailin päässä ihmiset heittelee getoissa polttopulloja toistensa kerrostaloihin? Ihmiset jotka ei osaa edes lukea mutta on oppinu ampumaan uzilla kymmenvuotiaana? Tiedätsä millaista jengiä tässä kaupungissa asuu? Tajuutsä vittu millaisessa maailmassa me eletään? (H 165)

Joe asuu uusine perheineen siis turvallisessa nukkumalähiössä hänen työpaikkansa Johns Hopkinsin yliopiston välittömässä läheisyydessä.⁴⁰ Lain ja virkavallan takaama turva on toisin sanoen lähtökohtaisesti hänen puolellaan, eli hän on yhteiskunnallisesti hyvin etuoikeutetussa asemassa.

Joe pitää itseään omien sanojensa mukaan ”[...] liberaalina vasemmistoidealistina [...]” (mt. 377). Hän siis kokee itsensä poliittisesti edistykselliseksi, aivan kuten keskustelutilaisuuden eläinoikeusaktivistit, joskin sillä erotuksella, että aktivistien ajattelu koskee ihmisten lisäksi muitakin eläimiä. Joen kanta on toisin sanoen se, että myös heikommassa asemassa olevilla tulisi olla samanlainen oikeus yksilönvapauteen kuin hänellä itsellään. Oikeutta ei saisi räätälöidä vain harvoille ja valituille.

Joe onkin 60-luvun lapsi, johon kansalaisoikeusliike on tehnyt pysyvän vaikutuksen. Vuosien varrella – johtuen erilaisista ura- ja perhekeskeisistä syistä – hän on kuitenkin päässyt taantumaan monilta osin. Muutos on päässyt tapahtumaan häneltä itseltäänkin huomaamattomasti. (Mt. 166). Romaanin kuvaamassa nykyhetkessä 2020-luvun taitteessa Joen elämä pyörii oikeastaan vain yliopiston ja kodin välillä. Hän on niin sanotusti kuplassa, joka on enää harvakseltaan kosketuksissa niiden yhteiskunnallisten realiteettien kanssa, joihin hänen ihailemallaan 60-luvulla haettiin muutosta. Tosin työssään Joe on yhä mitä luultavimmin kokenut toimivansa samassa 60-luvun hengessä, koska on pyrkinyt eliminoimaan näkösairauksia, jotta yhdenkään viattoman lapsen ei tarvitsisi niistä jatkossa kärsiä.

⁴⁰ Yliopistoa ei mainita nimeltä, mutta kampuksella sijaitsevien rakennusten nimien perusteella on selvää, että kyseessä on Johns Hopkins. Joen tarkka kotiosoite on kuvitteellinen, mutta asuinalueen voi päätellä melko tarkkaan muista todellisista maanmerkeistä ja osoitteista, joita romaanissa mainitaan.

Joen työ laboratoriossa kuvastaa osuvasti hänen taantumustaan. Hän on ikään kuin vetäytynyt yhteiskunnasta omaan bunkkeriinsa, jossa suorittaa kokeita yhteiskuntaa varten. Hän ei siis ainoastaan elä etäällä turvallisessa kuplassaan, vaan hänen tapansa vaikuttaa ovat myös muuttuneet vuosien varrella yhä epäsuoremmiksi ja omalta osaltaan turvallisemmiksi. Turvallisuus kokee kolauksen, kun aktivistit sabotoivat hänen työpaikkansa. Joe pääsee tästä ja muusta, hänen kotiinsa kohdistetusta vandalismista kuitenkin nopeasti yli. Keskustelutilaisuudestakin hän selviää verrattain vähällä, eli pienellä raivo-kohtauksellaan. Vasta sitten, kun hänen ja hänen perheensä turvallisuutta uhataan konkreettisesti ja suoraan, havahtuu Joe toden teolla ristiriitaan, joka vallitsee hänen vakaumuksensa ja elämäntapansa välillä.

Konkreettinen uhka saapuu Joen kotiin postipaketin muodossa. Paketin sisällä on kotikonstein rakennettu räjähdde. Paketin avaa Joen nuorin tytär Daniella, joka selviää naarmuitta, koska avaa paketin onnekseen väärästä päästä. Paketissa ei lue lähettäjä, mutta Joe olettaa sen saapuneen keskustelutilaisuuden aktivisteilta. (H 352–353.)

Kun Joen ja hänen perheensä turvallisuutta uhataan näin konkreettisella, suoralla ja vakavalla tavalla, Joen linja kovenee, joskin vastentahtoisesti. Hän nimittäin yhä elättelee toivoa keskustelun mahdollisuudesta (mt. 411). Samalla Joen teot alkavat kuitenkin jo muistuttaa Bushin hallinnon reaktiota terrori-iskuihin. Neuvottelut saavat siis jäädä sikseen. Joen kollegat ja muut vastaavat äänet, jotka olivat alun alkaenkin sitä mieltä, että terroristeihin vertautuvien aktivistien kanssa ei tulisi neuvotella, ottavat ikään kuin vallan Joen päätöksenteosta. Näihin ääniin on liittynyt nyt myös voimakkaasti hänen uusi vaimonsa Miriam. Yhdessä he päättävät rakentaa kotiinsa turvahuoneen, hankkia tontilleen videovalvonnan ja palkata kaksi vuorokauden ympäri päivystävää aseistettua turvamiestä (mt. 355–356).

Joe muistuttaa Bushin hallintoa myös siten, että hän oikeuttaa digitaalisten jalanjälkien urkkimisen terroriuhkaan vedoten.⁴¹ Joe ostaa palvelun yksityiseltä toimijalta, jota pyörittää entinen kansallisessa turvallisuuspalvelussa työskennellyt tietoturvaekspertti. Joe perustelee vakaumuksensa vastaista valintaa itsellensä seuraavasti:

Joe olisi kaikissa elämänsä edellisissä vaiheissa tehnyt palvelusta vitsin, yleisönosastokirjoituksen sanomalehteen tai rikosilmoituksen poliisille, mutta nyt hän ei halua mitään muuta kuin nämä tiedot. Jos joku tulee nyt puhumaan kansalaisvapauksista, hän lyö siltä hampaat sisään. Tietenkin hän on aina kuulunut niihin, jotka haluavat rajoittaa poliisin valtuuksia, liberaalina vasemmistoideaalina hemmotella vangit pilalle. Kuuluu edelleen, koska se hinta täytyy vapaasta demokratiasta maksaa. Hän myös palaa

⁴¹ Reilu kuukausi syyskuun 11. päivän terrori-iskujen jälkeen Yhdysvalloissa säädettiin Patriot act -niminen laki, joka mm. antoi viranomaisille luvan saada tietoa kansalaisten internetin käytöstä.

aktiivisesti puolustamaan kaikkea tätä, hän lupaa – heti kun tilanne hänen perheensä osalta on selvitetty. Mutta nyt tilapäisesti, vain hetken, kansalais-oikeudet ja tietosuojat ovat samalla viivalla kastematojen pelastamisen kanssa. (H 377)

Asetelma on siitä kiinnostava, että Joe kokee itse yhä tietävänsä, mitä tekee, vaikka onkin jo monilta osin luovuttanut päätöksentekonsa tahoille, joita on aikaisemmin pitänyt vähintäänkin arveluttavina. Hän siis ajattelee yhä olevansa tilanteen tasalla, vaikka tilapäisesti toimiikin vakaumuksensa vastaisesti. Asetelma on siinä mielessä Joen kannalta kiu-sallinen, että se vertautuu anekdoottiin – jota Joe siis vieläpä itse toistaa useaan eri ottee-seen läpi romaanin – hänen isänsä suuresti ihailemasta baseball-pelaajaa Sandy Koufa-xista, joka kieltäytyi juutalaisena pelaamasta finaalisarjan ottelua, koska se osui Jom Kip-purille (mt. 121). Joen isä tuskin ihailisi yhtä lailla poikansa ratkaisua luopua vakaumuk-sestaan tilapäisyyteen vedoten.

Postipaketin lähettäjäksi epäillään lopulta Joen kauhistukseksi hänen poikaansa Sa-muelia, joka on hänen tietämättään ryhtynyt aktivistiksi. Näin käy, koska Joen palkkaama tietoturvaekspertti keksii Samuelille motiivin, joka vastaa ekspertin omia ennakkoluuloja aktivisteista yleisesti. (Mt. 382–385.) Ironia on, että tosiasiasa ekspertin ennakkoluulot pohjautuvat tekaistuun uutisjuttuun pommi-iskun tehneestä radikalisoituneesta aktivis-tista. Tekaistu uutisjuttu on alun perin tarkoituksella lavastettu tiettyjen valtaapitävien tahojen toimesta, jotta heidän toimintaansa kritisoivien aktivistien maine saataisiin tah-rittua niin pahasti, että aktivisteja pidettäisiin yleisenä turvallisuushkana. (Mt. 532–533.)

Jos palaa jälleen keskustelutilaisuuden aktivisteihin, ja heidän yrityksiinsä tuhota Joen mainetta, he tulevat siis oikeastaan vain toistaneeksi niitä samoja likaisia temppuja, joilla heidänkin maineensa on alun perin tahrittu. Kenties ei olekaan mikään ihme, että jos val-taapitävät ovat kohdelleet aktivisteja tarkoituksella alhaisesti, iskevät nämä tilaisuuden tullen takaisin samalla mitalla, eli yrittävät tarkoituksella mustamaalata arvovaltaisen huippututkijan Joen.

Sen pidemmälle ei yksikään romaanin aktivisteista kuitenkaan mene, eli rankimmat ennakkoluulot jäävät toteutumatta. Räjähteen sisältävällä postipaketilla ei ole lopulta mi-tään tekemistä aktivistien kanssa, ei sen enempää keskustelutilaisuuteen osallistuneiden kuin Samuelinkaan. Pakettia ei ole itse asiassa edes lähetetty Joeta ajatellen, vaan hänen vaimoan Miriamia, ja se on peräisin tämän vanhalta opiskelukaverilta. Koko kuvio pal-jastuu kuitenkin liian myöhään. (Mt. 547–548.) Juoni saakin traagisen loppuratkaisun, kun Joen palkkaamat turvamiehet ampuvat syyttömän Samuelin nähdessään tämän Joen

kotipihalla. Viimeistään tällöin selviää, ettei Joe ole tiennyt turvatoimiin ryhtyessä, mitä tekee.

Kun vertaa Joeta juuri ennen loppuratkaisua siihen, miten hänet on aiemmin keskustelutilaisuudessa lukijalle esitetty, on kontrasti valtava, vaikka kerronnallisteknisesti muutosta ei ole tapahtunut henkilöahmon kuvauksen tasolla lainkaan. Kerronta on edennyt koko ajan samaan tapaan kolmannen persoonan kaikkietävän kertojan kautta, joka on tarjonnut lukijalle pääsyn tapahtumien lisäksi Joen kokemuksiin tapahtumista. Tarinan edetessä on voinut kuitenkin huomata, että keskustelutilaisuudessa vielä tilanteen tasalla ollut ja keskusteluun kannustanut Joe on vähitellen muuttunut paheksumiensa kollegoidensa kaltaiseksi. Toki Joe tiedostaa tämän itsekin, ja joutuukin siksi uskottelemaan itselleen, että päätös vakaumuksestaan poikkeavan kovan linjan suhteen on vain tilapäinen. Tällä tapaa siitä kertyy myös mahdollisimman pieni hinta maksettavaksi siitä, että hän ja hänen uusi perheensä ovat turvassa. Kun uhka on eliminoitu, kaikki palaa taas ennalleen. Vaikka Joe siis rikkookin vakaumustaan hetkellisesti, hän kokee yhä olevansa tilanteen tasalla.

Asia, josta Joe sen sijaan ei ole tietoinen, on se valtava sotku, jonka hän on saanut aikaan palkkaamalla ulkopuolisia – kollegoidensa tavoin aktivistien suhteen hyvin ennakkoluuloisia – tahoja huolehtimaan perheensä turvallisuudesta. Lopputulos on, että ennakkoluulot johtavat Joen palkkaamia tahoja harhaan, eikä kukaan ole enää tilanteen tasalla, vähiten Joe, joka päätettyään olla kuulematta terroristeihin vertautuvaa aktivistipoiikaansa on täysin palkkaamiensa tahojen syöttämän tarkoitushakuisen tiedon varassa. Lopulta vasta juonen loppuratkaisu paljastaakin, miten huonosti Joe on todellisuudessa tiennyt, mitä Samuelin suhteen tekee, ja siitä maksettu hinta on paljon odotettua kovempi.

Kun tapahtumia tarkastelee Almogin esittämän vapaus vai veljeys -dilemman näkökulmasta, on selvää, että Joen kohdalla toistuu samankaltainen asetelma kuin Yhdysvaltojen terrorisminvastaisessa toiminnassa. Etuoikeutettu, ennalta vahvempi taho ei tunnusta omaa osallisuuttaan asiaan, eikä ole kiinnostunut kuulemaan heikommassa asemassa olevaa osapuolta. Tämä profiloidaan sen sijaan terroristiksi ja tuhotaan välittömästi. Etuoikeutetun tahon vapaus on näin ollen saatu turvattua ja sen rikkoja saanut ansionsa mukaan. Myös Joen tapauksessa maksettu hinta on kova, eli oman pojan henki.⁴² Joen aktivisteille esittämän kysymyksen voisikin kääntää hänelle itselleen seuraavasti: onko ihmisten kärsimys ja kuolema liian suuri uhraus vapaudesta? Asetelma muistuttaa

⁴² Samasta kohtauksesta veljeyden näkökulmasta Samuelia koskevassa kolmannessa käsittelyluvussa.

karmaisevalla tavalla Joen työstä tuttua sanontaa: leikkaus onnistui, mutta potilas kuoli. Joen yksilönvapauden turvaaminen toisin sanoen onnistuu, mutta hinta on kova.

Sanonta kuvastaakin hyvin sitä, millaisiin ongelmiin saatetaan pahimmillaan joutua, kun yhteiskuntaa ensisijaisesti ohjaavaksi periaatteeksi asetetaan yksilönvapaus, eikä sen suhteen olla valmiita joustamaan. Lopputulos voi olla, että jo valmiiksi etuoikeutetussa asemassa olevien yksilöiden vapaus saatetaan onnistua turvaamaan – ja heistä tulee täten eräänlaisia yhteiskunnallisia vapaamatkustajia – mutta se tapahtuu vähempiosaisten kustannuksella. Joen esimerkki on toki äärimmäinen, mutta sen sisältämän opetuksen pitäisi olla hänelle itselleenkin tuttu: hänkään ei voi saada kakkua, jonka voi sekä syödä että säästää. Jos oikeuden yksilönvapaudesta nauttimiseen haluaa turvata, on siitä maksettava aina jonkinlainen hinta. Yhteiskunnallinen vapaamatkustaminen on siis käytännössä mahdotonta. Aktivisteja samasta asiasta läksyttäneen Joen tulisi tietää tämä, mutta tarinan edetessä osoittautuu toisin. Siksi Joenkin tapauksessa – jossa kokemus omasta itsestään ja vakaumuksestaan on lopulta jyrkässä ristiriidassa tekojen kanssa – voi sanoa, että hän ei tiedä, mitä tekee.

Kuten Joen esimerkki näyttää, saavutetuista eduista voi olla vaikea luopua. Juuri sen takia eläinoikeusaktivistinuorten peräänkuuluttamat vaihtoehtoiset menetelmät ovat niin houkuttelevia. Romaanin *iAm*-laite on tässä mielessä kiinnostava tapaus. Joe kiroaakin itseksensä tilaisuuden jälkeen, ettei hän ole ymmärtänyt kritisoida aktivisteja heidän *iAm*-laitteistaan (H 339). Laitteen olemassaolosta saa nimittäin kiittää Joen tekemää tutkimusta. Tietystä mielessä voisi siis sanoa, että teknologian varaan vannovien aktivistinuorten koko elämäntapa on rakennettu Joen tekemien eläinkokeiden varaan.

Joen kritiikki tuskin toimisi hänen toivomallaan tavalla. Se menisi kuuroille korville, jotka yhä vetoaisivat vaihtoehtoisiin menetelmiin. Nähdäkseni laite on romaanin nuorille nimittäin niin tärkeä, että mikään tieto sen tuotantoprosessien historiasta ei riittäisi luopumisen syyksi. Nuoret vain huomauttaisivat kerta toisensa jälkeen, että laitteen valmistukseen tarvittavat tiedot, raaka-aineet ja muut resurssit olisi pitänyt hankkia vaihtoehtoisin menetelmin. Syy, jonka vuoksi aktivistinuorten olisi niin vaikea luopua laitteesta, ei johtuisi pelkästään siitä, että laite on niin tehokas apuväline Joen maineen tahramiseen ja oman agendan levittämiseen. Syyt ulottuvat vielä paljon syvemmälle.

Nähdäkseni perimmäinen syy, miksi romaanin nuorten olisi viime kädessä niin vaikeaa luopua laitteesta, on se, että laite tarjoaa heille jotain, mihin perinteinen yhteiskunta kaikessa konkreettisuudessaan ei vain yksinkertaisesti kykene. *iAm*-laite nimittäin tarjoaa käyttäjälleen – tai ainakin näennäisesti tarjoaa – yksilönvapauden ideaalin. Laitteella voi

tehdä vapaasti, mitä haluaa ilman, että tulee loukanneeksi muiden vastaavaa vapautta. Laite tarjoaa siis kakun, jonka voi kuin voikin sekä syödä että säästää. Tästä vastustamattoman houkuttelevasta tarjouksesta kehittyy lopulta kuitenkin romaanin vapaustematiikkaan liittyvä dystooppinen juonne. Laitteen tarjoama kakku on siis ehkä päältä kaunis, mutta vapaus, jota se käyttäjälleen tarjoaa, on vain näennäistä.

2.4 Freedom Media: vapauden välittäjä, joka vähät välittää vapaudesta

He eivät tiedä mitä tekevät on siitä epätyypillinen genrensä edustaja, että se ei sijoitu dystooppiselle fiktiolla tyypilliseen katastrofinjälkeiseen pakkovaltioon. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö romaanissa kuvattu yleinen kehityskulku olisi selvästi sen suuntainen. Sitä se nimittäin on. Synkästä tulevaisuudennäkymästä vastaa *iAm*-laitteenkin takana häärivä jättimäinen emoyhtiö *Nudge* yhdessä mediakonserni Freedom Median kanssa. Romaanissa jää epäselväksi, ovatko osapuolet tosiasiaa yhtä ja samaa yhtiötä, mutta ainakin niiden intressit vaikuttavat samoilta ja yhteistyö saumattomalta. Kaksikon lonkerot ulottuvat romaanissa kaikkialle – ainakin kaikkialle Yhdysvalloissa – saaden valtavat, salaliittomaiset mittasuhteet. (H 152–154.) Vaikka salaliiton todellinen koko jää lukijalle lopulta mysteeriksi, on loppua kohden kenties syytä jopa epäillä, että se ylittää aina valtioon ja sen johtoon saakka (mt. 535). Ei ole siis vaikea kuvitella loogista päätepistettä romaanin kuvaamalle kehityskululle: se olisi genrelle tyypillinen pakkovaltio.

Päätepisteeseen ei tarinan puitteissa kuitenkaan saavuta. Romaanin pääpaino onkin siinä, miten yhteiskunta saattaisi lähteä lipumaan kohti jonkinlaista pakkovaltiota, ei siinä, millainen tuo pakkovaltio aivan tarkalleen ottaen olisi ja miten se toimisi. Romaani toisin sanoen kysyy: mitä pitäisi tapahtua, että Yhdysvaltojen kaltainen liberaali demokratia alkaisi ajautua kohti tuhoaan? Romaanissa vastaus löytyy Yhdysvaltojen erityislaatuisesta suhteesta yksilönvapauteen. Vastaus on siinä mielessä yllättävä, että juuri vapaudenhan tulisi suojella yhteiskuntaa kaikenlaiselta pakottamiselta. Romaani kuitenkin kääntää tämän asetelman ylösalaisin ja varoittaa, ettei yksilönvapauden ehdoton ensisijaistaminen johda aina automaattisesti yhteiskuntaan, joka on laajemmin ymmärrettynä vapaa – tai ainakaan millään merkittäväällä tavalla vapaa, kuten romaanin jättiyhtiöistä etenkin Freedom Median esimerkki näyttää.

Ironisesti nimetty Freedom Media on nimensä mukaisesti vapauden välittäjä. *iAm*-laitteen valmistaja *Nudge* – sekin ironisesti nimetty – sen sijaan tarkoittaa suomeksi

kirjaimellisesti tuuppaamista⁴³. Vapauden tuuppaamisen sijaan yhtiöt tekevät käytännössä päinvastoin, ja ajavat romaanin Yhdysvaltoja kohti pakkovaltiota. Yhdessä ne ovat siis ainoastaan tarjoavinaan *iAm*-laitteen avulla romaanin yhdysvaltalaisille sitä, mitä he kansakuntana kaikkein eniten vaalivat, eli yksilönvapautta. Laite näyttääkin päällisin puolin vastaavan tarpeeseen täysin vastustamattomalla tavalla. Se simuloi käyttäjälleen todentuntuisen maailman, jossa yksilö voi tehdä, mitä ikinä haluaakaan tehdä ilman, että tulee rajoittaneeksi muiden oikeutta vastaavaan vapauteen. Muita yksilöitä ei laitteen simuloimassa maailmassa nimittäin ole. On vain kokemus muista yksilöistä sekä maailmasta ylipäänsä: ”[...] elämykset mutta ei ulkomaailmaa – vain laite” (H 235). Kyse on tämän vuoksi kirjaimellisesti ideaalista: ”Ketään ei riistetä. Ketään ei halvenneta. Kenenkään oikeuksia ei poljeta.” (Mt. 321.) Tämä tarjous iskee erityisen hyvin romaanin poliittisesti edistykselliseen nuorisoon.

Freedom Media ja *Nudge* käyttävät häikäilemättömästi hyväkseen sitä, että nuoret etsivät vielä itseään ja tahtovat maailmasta paremman paikan. *iAm*-laite tarjoaa romaanin nuorille maailman, jossa käyttäjä voi teoriassa olla vapaasti, kuka ikinä tahtookaan olla. Voisi siis ajatella, että laitteen avulla itsensä etsiminen sujuisi kuin unelma. Käyttäjä voisi esimerkiksi toteuttaa seksuaalisuuttaan vailla minkäänlaista huolta tavanomaisista sosiaalisista seurauksista, kuten Joe kokeillessaan laitteen aikuisille suunnattua osiota (mt. 433–436). Yhtä lailla laitteen käyttäjä voisi kokeilla esimerkiksi formuloilla ajamista – jälleen Joen tavoin – ilman huolta päästöistä tai henkensä menettämisestä (mt. 429–430). *iAm*-laite tarjoaa siis paitsi turvallisen myös ympäristöystävällisen ja humanitaarisen vaihtoehdon yksilönvapauden toteuttamiseen. Ei ole mikään ihme, että juuri romaanin eläinaktivistinuoret vannovat sen nimeen, sillä, mitä tulee yksilönvapauteen, laite tosiaankin tarjoaa käyttäjälleen kakun, jonka voi sekä syödä että säästää.

Kakku on kuitenkin vain päältä kaunis. Laite kyllä tarjoaa käyttäjälleen eräänlaisen yksilönvapauden ideaalin, mutta sillä hinnalla, että laitteen ulkopuolinen maailma toimii pitkälti Freedom Median sanelemin ehdoin – ja näihin ehtoihin näyttäisi kuuluvan se, että lopulta ainoa vapaus, josta yksilö pääsee nauttimaan, on *iAm*-laitteen välittämää. Freedom Media nimittäin pyrkii tukahduttamaan käytännössä katsoen kaiken muun vapauden yhteiskunnasta. Lopullinen ironia on vieläpä se, että laitteen tarjoama yksilönvapaus on

⁴³ Psykologian saralla tuuppaaminen tarkoittaa menetelmää, jossa ihmisiä johdatellaan niin sanotun valinta-arkkitehtuurin avulla tekemään toivottuja valintoja, kuten vähentämään liikenteen kasvihuonepäästöjä (ks. Salo 25.2.2021). Romaanin *Nudge* tekee päinvastoin: se johdattaa ihmisiä tekemään ei-toivottuja valintoja.

sellaisenaan kyseenalaista. Freedom Media käyttää *Nudgen* valmistamaa laitetta tosiasias-
assa käyttäjän vakoiluun ja koukuttamiseen (H 445).

Romaanin yhdysvaltalainen nuoriso – etenkin koululaiset – ovat tästä kaikesta täysin
tietämättömiä. Heillä ei ole aavistustakaan siitä, mitä Freedom Media ja *Nudge* ovat suunnitelleet heidän varalleen. Joe alkaa saada asiasta vihiä, kun hänen tyttärensä kouluun saapuu Children Are The Future -niminen kampanja. Päällisin puolin kampanja vaikuttaa erinomaiselta ja paljon kaivatulta yritykseltä ehkäistä lasten mielenterveysongelmia ja kiusaamista. Koululaiset ovat syystäkin innoissaan kampanjasta. He nimittäin toivovat koulumenestystä, mutta kärsivät menestyspaineista. He myös vilpittömästi toivovat, että he ja kaikki heidän luokkatoverinsa saisivat olla oma itsensä, niin ettei ketään esimerkiksi kiusattaisi vain sen vuoksi, keitä he ovat. (Mt. 242–243.)

Kampanja on tosiasias-
sassa kuitenkin vain iso markkinointitempaus, joka on naamioitu koululaisten auttamiseksi. Kampanjan vetäjät etsivät koulusta suosituimmat oppilaat ja tekevät heistä vaikuttajamarkkinoijia (mt. 143). Joen vanhin tytär Rebecca on yksi näistä oppilaista. Joelle käy ilmi, että Rebeccan avulla ei myydä ainoastaan vaatteita, meikkejä ja *iAm*-laitetta. Rebeccan avulla myydään myös mielialalääkkeitä. (Mt. 128–129.)

Nudgen ja Freedom Median strategia on häikäilemätön. Freedom Media on onnistunut haalimaan omistukseensa tieteellisten artikkelien julkaisukanavia. Yhtiö käyttää kanavia hyväkseen siten, että yliopistojen tilatessa kirjastoihinsa haluamiaan uusia julkaisuja heidän on samalla otettava vastaan joukko muuta, usein *Nudgen* rahoittamaa tutkimusta, mikäli kirjastot ylipäänsä mielivät saada uutta tutkimusta käyttöönsä. Näillä ikään kuin väkisin kaupan päälle tulevilla julkaisuilla ei olisi tavanomaisesti mitään asiaa yhdenkään varteenotettavan yliopiston kokoelmiin, sillä ne eivät läpäisisi alkeellisimpiakaan tieteelliselle tutkimukselle asetettuja kriteerejä, kuten vertaisarviointia. (Mt. 72–73.) Freedom Media kuitenkin pyrkii levittämään niitä tieteen nimissä, koska ne palvelevat yhtiön agenda-
daa. Ne näyttäisivät itse asiassa olevan varta vasten tehty palvelemaan sitä. Keskustelut-
laisuuden aktivistit esimerkiksi siteeraavat näitä julkaisuja käydessään Joen kimppuun (mt. 338). Aktivistit eivät tuolloin tiedä, että he ovat vain pelinappula Joen ja Freedom Median välisessä kiistassa. Joe on nimittäin johtanut boikottia Freedom Mediaa vastaan (mt. 93). Freedom Media siis luo ja levittää yhteistyössä *Nudgen* kanssa vaihtoehtoisia menetelmiä koskevaa epätieteellistä tutkimusta, jotta sitä voitaisiin tarpeen tullen käyttää esimerkiksi lyömäaseena Joeta vastaan.

Romaanissa mainitaan myös samankaltaista epätieteellistä tutkimusta, joka liittyy suoraan Children Are The Future -kampanjaan. *Nudge* on rahoittanut tarkoitushakuisesti

tutkimusta, jossa koululaisten itsensä etsimiselle ja menestyspaineille on kehitetty tautiluokitus: *painesidonnainen sosiaalisen vastavuoroisuuden heikentyminen*. Yhtiö on myös hoitokeinon takana. Se on mielialalääke ALTIUS!®, joka lupaa itsetunnon ja vuorovaikutustaitojen kohenemista sekä koulumenestystä. (H 146–147.) Myöhemmin käy ilmi, että tosiasiaa lääke ei ”[...] teekään lapsista sosiaalisesti taitavampia vaan passiivisia ja mielialaongelmille alttiita” (mt. 392). Myös alttiutta aiheuttava ALTIUS!® on siis Freedom Median ja *Nudgen* tavoin ironisesti nimetty.

Rebecca päätyy myymään juuri tätä lääkettä vaikuttajamarkkinoijana. Freedom Median ja *Nudgen* kannalta astetta ovelampaa on kuitenkin se, että Rebecca myy samalla myös itse diagnoosia. Hän ikään kuin levittää tautia lupautumalla puhumaan sosiaalisessa mediassa menestyspaineistaan ja itsetunto-ongelmistaan, joiden vastaavasti lupaa sanovansa lääkkeen avulla onnistuneensa selättämään. (Mt. 141–142.) Freedom Median ja *Nudgen* suunnitelma näyttäisikin olevan, että lapset suorittaisivat taudin diagnosoinnin ja levittämisen keskenään koulussa sosiaalisen median avulla, jotta lääketieteen ammattilaiset, vanhemmat tai muut aikuiset auktoriteettihahmot eivät kerkeäisi puuttua ajoissa asiaan. Yhtiöt luovat siis tarkoituksella vastakkainasettelun, jossa yhtäällä ovat nuoret ja uusi vaihtoehtotiede, ja toisaalla ymmärtämättömät aikuiset ja vanhanaikainen tiede. Nuorten luottamus auktoriteetteihin rikotaan jo aikaisessa vaiheessa, jotta Freedom Media ja *Nudge* voivat rakentaa haluamansa tulevaisuuden. Lapset siis tosiaankin ovat tulevaisuus, kuten kampanja kertoo, mutta tulevaisuus tulee olemaan hyvin erilainen kuin pahaa aavistamattomat lapset ovat toivoneet.⁴⁴

Voi ajatella, että suunnitelmallaan Freedom Media ja *Nudge* saavat koululaiset ja muut nuoret täysin riippuvaisiksi itsestään. Jos vapaasti omana itsenä oleminen nimittäin tulee kaiken muun edelle, ja nuoret lopulta kokevat olevansa vapaita ainoastaan *Nudgen* valmistamien mielialalääkkeiden ja *iAm*-laitteen avulla, niin mikään laitteen ulkopuolella tapahtuva ei enää edes tunnu vapaudelta, vaan päinvastoin pakottamiselta. Freedom Media vielä vahvistaa asetelmaa entisestään luomalla mediaan tarkoituksellisen vastakkainasettelun nuorten ja aikuisten välille, jotta nuoret kokisivat maailman kahtiajakautuneena. Lopputulos on tuntemusrakenne, jossa yhtäällä ovat he itse, eli hyvää tarkoittavat nuoret, ja toisaalla aikuiset, jotka ovat pahoja, valtaa ja voimaa käyttäviä auktoriteetteja, jotka ilkeyttään rajoittavat yksilöiden vapautta olla oma itsensä.

⁴⁴ Jos asetelmaa vertaa esimerkiksi Turun yliopiston mottoon ”Vapaan kansan lahja vapaalle tieteelle”, on selvää, ettei romaanin kuvaamassa Yhdysvalloissa kumpikaan kansasta tai tieteestä olisi enää vapaata – ainakaan millään yhteiskunnallisesti merkittävällä tavalla.

Häikäilemätön Freedom Media tietää tietysti tasan tarkkaan, mihin se on *Nudgen* avustuksella ryhtynyt käännyttäessään idealistista nuorisoa jo aikaisessa vaiheessa yhteiskuntaa vastaan. Asetelma tuokin mieleen fasismin nousun 1900-luvun alkupuoliskon Euroopassa. Freedom Median valtaannousu on monilta osin kuin suoraan historiankirjoista. Vertailukohdaksi voi ottaa esimerkiksi taloushistorioitsija Karl Polanyin (1886–1964) tekemän analyysin toista maailmansotaa edeltäneestä Euroopasta kirjassaan *Suuri murros: aikamme poliittiset ja taloudelliset juuret* (1944/2009)⁴⁵:

Fasismin harjoittama täydellinen vapauden tukahduttaminen on väistämätön seuraus liberaalista filosofiasta, jonka mukaan voima ja pakottaminen ovat pahasta eikä niitä saa esiintyä yhteisössä, jotta vapaus olisi taattu. Sellainen ei kuitenkaan ole mahdollista, mikä käy ilmeiseksi monimutkaisessa yhteiskunnassa. Tällöin ei jää muuta vaihtoehtoa kuin joko pysyä uskollisena vapauden harhakuvalle ja kieltää todellinen yhteiskunta, tai hyväksyä todellisuus ja torjua ajatus vapaudesta. Ensimmäinen on liberaalin päätelmä, jälkimmäinen fasistin. Mikään muu vaihtoehto ei vaikuta mahdolliselta. Tästä seuraa väistämättä se johtopäätös, että vapauden mahdollisuus itsessään on kyseenalainen. Mikäli sääntely on ainoa keino jakaa ja vahvistaa vapautta monimutkaisessa yhteiskunnassa, mutta sääntelyyn turvautuminen on ristiriidassa vapauden kanssa, niin silloinhan sellainen yhteiskunta ei voi olla vapaa. (Polanyi 1944/2009, 403–404)

Romaanin nuoriso vannoo nähdäkseni nimenomaan tällaisen vapauden harhakuvan nimeen. *iAm*-laitteen avulla harhakuvasta tulee ikään kuin todellista, ja he saavat kakun, jonka voivat sekä syödä että säästää. Tosiasiassa nuoret ovat kuitenkin lipsumassa fasismiin, koska he torjuvat todellisen yhteiskunnan kaikessa monimutkaisuudessaan ja tekevät sen vieläpä ilomielin. Keskustelutilaisuuden eläinoikeusaktivistitkin tulevat tietämättään tukeneeksi tahoja, jonka tarkoitus on käytännössä katsoen estää kaikenlainen, liberaalille demokratialle ominainen yhteiskunnallinen vaikuttaminen, kuten Joen johtama boikottiyritys. Freedom Media kaavailee *Nudgen* avustuksella siis kaikesta päätellen jonkinlaista pakkovaltiota, jonka vastustajat vaiennetaan Joen tavoin.

Nuorten rooli tässä romaanin kuvaamassa dystooppisessa kehityskulussa on käytännössä päinvastainen kuin genren lajityypillisiltä edustajilta – etenkin nuorille itselleen suunnatuilta nykydystopioilta – on totuttu odottamaan. Aihetta tarkemmin tutkineet Maria Laakso, Toni Lahtinen ja Hanna Samola kirjoittavat:

Nuoret hahmot edustavat vaihtoehtoisia arvoja, jotka eroavat aikuisten tuihoisista arvoista. He ovat toivo paremmasta tulevaisuudesta. [...] He kاپinoivat vallitsevaa hallintoa vastaan ja yrittävät löytää ratkaisuja tehdäkseen ympäristöstään elinkelpoisen korjaamalla aiempien sukupolvien tekemät

⁴⁵ Myös Almog lainaa artikkelissaan Polanyita samaisesta kirjasta, vaikkakin eri kohdasta.

tuhot. Täten vastuu maailman tulevaisuudesta kaatuu heidän harteilleen.⁴⁶
(Laakso & Lahtinen & Samola 2019)

Valtosen romaanin kuvaama kehityskulku kyseenalaistaa tämän genrekonvention, jossa nuoriso nähdään jollain ihmeen kaupalla automaattisesti parempana kuin heidän vanhempansa ja muut heitä edeltäneet sukupolvet.⁴⁷ Kuten Laakso on aiheesta toisaalla todennut, asetelma tekee etenkin nuorille suunnatuista nykydystopioista – joissa konventio toistuu kaikkein tiheimmin – oikeastaan poliittisesti hyvin konservatiivisia. Muutoksen ei nimittäin tarvitse tapahtua tässä ja nyt, koska mahdollisuus muutokseen nähdään häämöttävän jossakin hamassa tulevaisuudessa tulevien sukupolvien harteilla. (Laakso 2020, 131–132.) Valtosen romaani ei päästä lukijaansa yhtä helpolla.

Romaanin nuorisokuvaus poikkeaa konservatiivisesta genrekonventiosta muistuttaessaan, ettei ole olemassa mitään taianomaisia takuita siitä, että tulevat sukupolvet olisivat jotenkin automaattisesti parempia, vaikka heillä olisikin edeltäjiään edistyksellisemmät arvot. Romaanin nuoret nimittäin kyllä luulevat toimivansa edeltäjiään vastuullisemmin, mutta silti he onnistuvat pahaa aavistamattaan ajamaan yhteiskuntaa kohti tuhoa. Tämä johtuu siitä, että Freedom Media ja *Nudge* ovat ymmärtäneet sekä lietsoa että käyttää hyväkseen nuorten itsekritiikitöntä uskoa omaan paremmuuteensa edeltäviin sukupolviin nähden. Romaanin nuoret eivät toisin sanoen tiedä, mitä tekevät, kun taas Freedom Media ja *Nudge* tietävät tasan tarkkaan, mitä tekevät valjastaessaan yksilönvapautta puolustavat nuoret omia tarkoituksensa varten. Näin tehdessään Valtosen romaanin voi ajatella myös varoittavan lajitovereitaan, jotka tyypillisellä nuorisokuvauksellaan lietsovat katteetonta uskoa tuleviin sukupolviin ja sysäävät nykypäivänakin ratkaistavissa olevia ongelmia heidän harteilleen.

Romaanista voi tosin lukea vielä nuorisokuvaustakin laajemman kritiikin genreä kohtaan. Lajityypillisillä nykydystopioilla on nimittäin Valtosen romaanin Yhdysvaltojen tavoin ongelmallinen suhde vapauteen. Sijoittumalla katastrofin jälkeisiin pakkovaltioihin nykydystopioiden voi ajatella priorisoivan yksilönvapautta ylitse kaiken muun. Esimerkiksi genrelle tyypillinen ekokatastrofi näyttäytyisi tällöin katastrofina nimenomaan siksi, että se on johtanut pakkovaltioon, jossa tietyltä väestöosalta on riistetty oikeus yksilönvapauteen. Lajityypillisessä nykydystopiassa erilaiset katastrofit ymmärretään siis

⁴⁶ Suomennos alkuperäisestä on minun tekemäni.

⁴⁷ Lainauksen voi toki ajatella sopivan Valtosen romaanin kohdalla pikemminkin Samueliin kuin nuorisoon yleensä. Tällöin tulee kuitenkin huomioida, että Samuel muodostaa poikkeuksen genrekonvention sisällä. Yksilönä hän ei nimittäin ole genrelle tyypillinen nuori messiashahmo, vaan poikkeaa tästä konventiosta merkittäväällä tavalla. Lisää Samuelin henkilöahmosta kuitenkin vasta häntä koskevassa tutkielman neljännessä luvussa.

yksilönvapauden ehdoin. *He eivät tiedä mitä tekevät* poikkeaa tästä lajityypillisestä konventiosta tekemällä yksilönvapauden ehdottomasta ensisijaistamisesta itsestään katastrofin, joka on johtamassa kohti pakkovaltiota. Romaanin kuvaama dystooppinen kehityskulku varoittaa näin ollen myös edustamaansa genreään siitä, ettei se lajityypillisessä suhtautumisessaan yksilönvapauteen välttämättä tiedä, mitä tekee.

Romaanin suhde edustamaansa genreen on täten traagisella tavalla ironinen. Romaanin yhteiskuntakriittisessä viestissä ei ole siis sinällään mitään koomista, päinvastoin: sen sijaan, että yhteiskunnalliset ongelmat ymmärrettäisiin yksinomaan yksilönvapauden ehdoin, tulisi romaanin mukaan pystyä uudelleenarvioimaan yksilönvapaudelle annettu kyseenalaistamaton asema yhteiskunnallisessa ajattelussa ja päätöksenteossa, tai vaarana on, että itse vapauskin menetetään. Ironiasta huolimatta viesti on vakava. Kyse onkin, kirjallisuudentutkija Linda Hutcheonia lainaten, ironiasta kritiikin keinona (Hutcheon 1994, 4).⁴⁸ Ironian toimiakseen kritiikkinä on tunnettava konventiot, joita teos mukailee ja muokkaa. Mikäli lajityypillisen nykydystopian suosima yhteiskuntakritiikin muoto – ja etenkin muodon suhde yksilönvapauteen – ei ole tuttu, on muodosta poikkeamisen kautta syntyvää kritiikkiä tietysti vaikeampi hahmottaa. Jos ja kun genrekonventiot kuitenkin ovat tiedossa, voi nähdä, että Valtosen romaanin sisältämä ironia muodostaa kokonaisuuden, jossa jokaisella lajityypillisestä nykydystopiasta poikkeavalla ratkaisulla – kuten nuorisokuvauksella tai yhteiskuntaa koettelevan katastrofin luonteella – on temaat- tinen yhteys romaanista välittyvään yhteiskuntakritiikkiin.

Romaanin Yhdysvaltojen kohtalossa on vapaustematiikan kannalta nähdäkseni erityisen kiinnostavaa loppujen lopuksi se, että maa tuhoutuu ikään kuin sisältä päin. Se ei siis tuhoudu, koska jokin maan rajojen ulkopuolinen taho uhkaa sitä, esimerkiksi vuoden 2001 terrori-iskujen tavoin. Maa on pikemminkin uhka itselleen, koska se on valinnut niin ehdottoman linjan yksilönvapauden turvaamisen suhteen. Vaikka romaanin Yhdysvalloissa onkin selvästi ilmassa ajatus siitä, että yksilönvapauden ensisijaistamisessa hinnalla millä hyvänsä on jotakin perustavalla tavalla pielessä, joustaminen sen suhteen vaikuttaa silti ylitsepääsemättömän vaikealta. Joustamisen sijaan pyritäänkin keksimään vaihtoehtoisia keinoja turvata sama vanha vapaus ilman tavanomaisia yhteiskunnallisia

⁴⁸ Hutcheon tosin puhuu genrejen sijaan *diskursiivista yhteisöistä*, jotka muodostuvat jonkin tiedollisen kontekstin ympärille. Esimerkkinä hän käyttää mm. vanhemmuutta, jonka ironisointi ei välttämättä aukea lapsettomille, koska he eivät tunne samalla tapaa vanhemmuuteen liitettäviä arvoja ja tapoja. Sen sijaan vanhemmille itselleen arvojen ja tapojen ironisointi voi toimia hyvinkin tehokkaana kritiikkinä, joka saa heidät arvioimaan uudelleen sitä, mitä on olla vanhempi. (Hutcheon 1994, 17.) Hutcheonin ajatusta ironiasta kritiikin keinona voi nähdäkseni soveltaa myös genreihin ja niiden konventioiden tuntemiseen.

kustannuksia. Tämän vuoksi romaanin yhdysvaltalaiset nuoret ottavat *iAm*-laitteen avosylin vastaan.

Freedom Median toiminta rajoittuu romaanissa toki lähes yksinomaan Yhdysvaltoihin, joten suomalainen lukija saattaa hyvin ajatella, ettei dystooppinen kehityskulku kosketa suomalaista yhteiskuntaa. Sitä paitsi, eihän Suomi vanno samalla tapaa lähtökohtaisesti yksilönvapauden nimeen kuin Yhdysvallat. Suomi on vastaavalta maineeltaan tasa-arvon luvattu maa. Yhteiskuntaa ensisijaisesti ohjaavan periaatteen voisi siis ajatella olevan pikemminkin tasa-arvo. Näin ei kuitenkaan voi olla. Almogin esittämä poliittisen filosofian perustava dilemma käydään nimittäin vapauden ja veljeyden ensisijaistamisen välillä. Valinta näiden kahden suhteen määrittää sen, mitä tasa-arvolla missäkin yhteydessä tarkoitetaan. Tasa-arvo ymmärretään siis joko vapauden tai veljeyden ehdoin, ei siitä itsestään käsin.

Suomikaan ei ole siis täysin immuuni romaanin Yhdysvalloissa kuvatulle dystooppiselle kehityskululle, vaikka poikkeakin tästä monilta osin liberaalina demokratiana. Eräs romaanin toistuvista ironioista onkin se, että Joe kauhistelee jotakin periyhdysvaltalaisena pitämäänsä ilmiötä ja toteaa, ettei moista voisi ikinä tapahtua Suomessa, vaikka lukija tietää toisin. Nähdäkseni ei olekaan sattumaa, että aivan romaanin loppuhetkillä Suomeen on rantautumassa päiväkodeissa ja kouluissa järjestettävä *Tulevaisuus on lapsissa* -kampanja *Nudgen* valmistamine lääkkeineen ja kaikesta päätellen *iAm*-laitteineen (H 414). Jää näin ollen lukijan tehtäväksi pohtia, miten laite tulee mahdollisesti pärjäämään Suomen maaperällä. Tämä kysymys laajenee samalla tietysti yleiseksi pohdinnaksi nykypäivän älylaiteteknologian tarjoamasta potentiaalista tasa-arvon suhteen. Romaanista hahmottuva yhteiskuntakritiikki ei siis päästä suomalaistakaan lukijaansa helpolla, vaan pakottaa tämän kysymään itseltään: mistä oikein puhumme, kun puhumme tasa-arvosta ja sen edistämisestä?

3 TASA-ARVO – ALINA

3.1 Suomi: tasa-arvon luvattu maa

Edellisessä luvussa Joen henkilöhahmo ja vuoden 2001 terrori-iskujen jälkeinen Yhdysvallat toimivat esimerkkeinä siitä, miten yksilönvapaus yhteiskuntaa pääasiallisesti ohjaavana periaatteena voi äärimmilleen vietyä kääntyä jopa itseään vastaan ja tukahduttaa vapauden yhteiskunnasta. Alinan henkilöhahmon ja Suomen välille rakennetaan romaanissa vastaavanlaista temaattista yhteyttä, joka päättyy sekin varoittamaan dystooppisesta kehityskulusta. Asetelman lähtökohdat ovat Joehun ja Yhdysvaltoihin verrattuna kuitenkin hyvin erilaiset.

Ero tehdään selväksi jo romaanin alkumetreillä. Siinä missä Joe lähtee erinomaisen työtarjoituksen perässä juuri kylmän sodan voittaneeseen Yhdysvaltoihin, jää Alina lamaajan Suomeen, jossa työllistymisnäkymät vastavalmistuneelle neurobiologille ovat ole mattomat (H 187). Joen edessä on siis loistava tulevaisuus unelmiensa ammatissa, ja vieläpä maassa, joka on tuoreeltaan maailman ainoa supervaltta. Alina sen sijaan on pienen lapsen yksinhuoltaja, vailla oman alan ammattia, ja vieläpä maassa, jota vaivaa yleinen näköalattomuus. Alina on siis lähtökohdiltaan kaukana siitä etuoikeutetun vapaamatkustajan asemasta, jonka Joe Yhdysvaltoihin palattuaan saavuttaa. Lähtökohdat huomioon ottaen Alinan kohdalla sopivampi teema onkin tasa-arvo.

Vertailumielessä on hyvin osuvaa, että siinä missä edellisen luvun Yhdysvallat tunnetaan vapaan maailman johtajana, on Suomi vastaavalta maineeltaan tasa-arvon luvattu maa. Maine on tietysti monella tapaa ongelmallinen, mutta ei se tyhjästäkään ole syntynyt. Esimerkiksi kelvannee verrattain varhaisessa vaiheessa toteutunut naisten täydellinen äänioikeus ja vaalikelpoisuus, jotka ovat koko maailman mittakaavassa kiistatta merkittäviä virstanpylväitä. Kun mukaan lasketaan vielä naispääministerit ja naispresidentti, niin on selvää, että Suomelle tarjotaan ainakin mahdollisuutta kertoa itsestään hyvin mairittelevaa tarinaa tasa-arvon luvattuna maana.⁴⁹

Muutama symbolisesti merkittävä virstanpylväs ei kuitenkaan kerro koko totuutta. Tässäkin mielessä tasa-arvo on Suomelle kuin vapaus Yhdysvalloille: se tarjoaa upean tarinan kerrottavaksi itselleen ja muulle maailmalle, mutta arkielämä itse maassa saattaa olla monelle jotain aivan muuta. Romaanin Suomessa tämän kokee suureksi

⁴⁹ Oivallinen ja tuore esimerkki tasa-arvosta osana niin sanottua Suomi-brändiä on yhdysvaltalaiselle HBO:lle tuotettu dokumenttisarja *Viisi valittua* (2023), joka kertoo Sanna Marinin hallituksen johtomistereistä, joista kaikki ovat naisia.

hämmästykseseen Joe. Aluksi hän hehkuttaa suomalaista yhteiskuntaa instituutioineen yhdysvaltalaisille sukulaisilleen puhelimen välityksellä minkä kerkeää (H 39). Oleskeltuaan Suomessa hieman pidempään Joe kuitenkin katkeroituu. Hän ei voi esimerkiksi uskoa, että hänen työpaikallaan yliopiston tutkimuslaitoksella kaikkein tärkeimmät asiat saatetaan oikeasti sopia miesten kesken saunailloissa (mt. 88). Viimeinen tikki tulee, kun miesvastinettaan reilusti pätevämpää naishakijaa ei valita virkaan:

Varsinkin miehet halusivat Suomessa tehdä kaiken yksin, olla itsenäisiä, rankkoja ja nerokkaita, eikä työstään siksi voinut antaa palautetta eikä esittää kysymyksiä, niitäkään, joiden avulla heistä olisi voinut tulla nerokkaampia. Samasta syystä he eivät ottaneet naisia mukaan leikkeihinsä, paitsi kilteimpiä, avustaviin tehtäviin. Naisia, jotka olivat älykkäitä, koulutettuja ja liian päteviä vaatimattomiin pesteihinsä. Tasa-arvon luvatussa maassa naiset ajettiin aina kentän sivuun, jätettiin kolmeksi neljäksi vuodeksi kotiin lapsen synnyttyä ja ylpeiltiin äitien valinnanvapaudella. Siksi suomalaiset eivät työstään ja lahjakkuudestaan huolimatta saaneet yrityksiään maailmalle, Joe ajatteli: siksi että eivät auttaneet toisiaan, vaan tekivät kaiken yksin ja epäonnistuttuaan joivat itsensä humalaan kuin lukiolaiset ja häpesivät. (Mt. 89)

Joen kritiikin purevuudesta voi olla montaa mieltä. Se on liioiteltu ja yleistävä. Lisäksi hän näyttäisi tapansa mukaan näkevän koko ongelman lähinnä työnsä näkökulmasta. Naisten syrjiminen työpaikoilla näyttäytyy Joelle ongelmana ennen kaikkea siksi, että se tulee menestyksen ja tehokkuuden tielle.

Olkoot Joen henkilökohtaiset syyt mitä ovat, hän osuu kritiikissään silti kiusallisen todelliseen ongelmaan: vaikka Suomi tunnetaan tasa-arvon luvattuna maana, ovat naiset – puhumattakaan sitten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä – vuodesta toiseen yhä monella tapaa eriarvoisessa asemassa. Eikä Alina kaipaa tästä tietenkään oppituntia Joelta, joka jättää Alinan yksin pienen lapsen kanssa keskelle syvintä lamaa ja lähtee itse loistavan työtarjouksen perässä takaisin Yhdysvaltoihin.

Toisessa tasa-arvoon liittyvässä ongelmassa amerikanjuutalainen Joe sen sijaan avaa suomalaisen Alinan silmät. Tasa-arvon voi nimittäin ymmärtää paljon laajemmassa merkityksessä kuin Suomen lainsäädännössä, jossa se tarkoittaa yksinomaan sukupuolten ja seksuaali-identiteettien välistä tasa-arvoa. Ranskan vuoden 1789 ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistuksessa tasa-arvo määriteltiinkin seuraavasti:

Lain pitää olla kaikille sama, niin suojaavuudessaan kuin rankaisevuudessaan. Kaikki kansalaiset ovat yhdenvertaisia sen edessä, heillä pitää olla tasa-arvoinen pääsy kaikkiin julkisiin virkoihin, aseisiin ja työtehtäviin

kykyjensä mukaan ja muitta erinomaisuuksista kuin hyvyyttään ja lahjakkuuttaan.⁵⁰ (Ranskan vallankumouksellinen kansalliskokous 1789/2013)

Tasa-arvo tällä tapaa laajasti ymmärrettynä käsittää näin ollen myös Suomen nykyisessä lainsäädännössä yhdenvertaisuuden piiriin lasketut seikat.⁵¹

Romaanissa Joe joutuukin useaan otteeseen omaksi järkytykseksensä toteamaan, miten huonosti suomalaiset saattavat kohdella niin sanottuja ei-kantasuomalaisia. Romaanissa viitataan muun muassa Darryl Parkerin tosielämän tapaukseen 90-luvulta, kun Joe toteaa lehtiä luettuana, että ”[...] amerikkalainen koripalloilija oli vastikään hakattu ja uhattu syntyperänsä vuoksi tappaa.” (H 104.) Lienee selvää, että mairitteleva tarina Suomesta tasa-arvon luvattuna maana on tällä laajemmalla tasa-arvon määritelmällä huomattavasti kyseenalaisempi. Tästä kertoo nähdäkseni hyvin paljon se, että kukaan ei ole tähän mennessä tainnut edes yrittää kertoa Suomesta tarinaa *yhdenvertaisuuden* luvattuna maana.

Tosiasia siis on, että Suomessa on mairittelevasta maineestaan huolimatta laajalti yhteiskunnallista eriarvoisuutta, eli töitä tasa-arvon edistämisen eteen kyllä riittää.⁵² Alinan henkilöhaahmosta erityisen kiinnostavan tekeekin se, että hän päätyy lopulta tekemään kirjaimellisesti töitä tasa-arvon edistämisen eteen. Joen sopeutumisvaikeudet suomalaiseen yhteiskuntaan ovat tehneet Alinaan 90-luvun alkupuoliskolla niin syvän vaikutuksen, ettei hän lopulta pysty enää seuraamaan sivusta, kun vastaavanlaiset ongelmat jatkuvat yhä vain 2010-luvun Suomessa (mt. 200). Alina päättää kirjoittaa aiheesta tietokirjan *Maahanmuuttajia on moneksi* (mt. 215). Siinä Alina purkaa henkilöhaastattelujen avulla maahanmuuttajiin yhdistettyjä ennakkoluuloja, joiden katsoo ylläpitävän maahanmuuttajien sopeutumisvaikeuksia ja menestysmahdollisuuksia suomalaisessa yhteiskunnassa. Kirja tekee Alinasta tunnetun mediapersoonan, joka kutsutaan kommentoimaan aina, kun uutisissa on jotakin aiheeseen liittyvää. (Mt. 186.) Alina toimii siis äänitorvena monille heistä, joiden ääni yhteiskunnassa kuuluu usein kaikkein heikoimmin. Rooli tuo Alinalle lopulta myös päätoimisen työpaikan Punaisen Ristin monikulttuurisuustyön suunnittelijana (mt. 217).

⁵⁰ Ironista kyllä, tämä käsitys tasa-arvosta ei tuolloin itse asiassa edes koskenut sukupuolten välistä tasa-arvoa, ainakaan siinä määrin, miten se nykyisin käsitetään. Tästä ja muista aikalaisten sokeista pisteistä huolimatta käytän määritelmää työssäni siten, että sana ”kaikille” tarkoittaa kirjaimellisesti kaikkia eli koko ihmiskuntaa.

⁵¹ Yhdenvertaisuuslaissa säädetään seuraavasti: ”Ketään ei saa syrjiä iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielin, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.” (L 1325/2014 8. §)

⁵² Ks. esimerkiksi Anna Rajavuoren (2022) toimittama kirja *Eriarvoisuuden tila Suomessa 2022*.

Alina on toisin sanoen poliittisesti edistyksellinen. Avainkysymys Alinan kohdalla – aivan kuten Joenkin kohdalla – onkin pikemminkin se, millä tapaa Alina on poliittisesti edistyksellinen. Tämä tasa-arvotematikan kannalta keskeinen kysymys laajenee romaanissa koskemaan myös Suomea: jos ja kun tasa-arvo on Suomelle ensisijaisen tärkeää, miten sitä pyritään edistämään?

Miten-kysymyksen hahmottaminen onnistuu Almogin esittämän vapaus vai veljeys -dilemman avulla. On toki totta, että tasa-arvo on Suomelle ylpeyden aihe siinä missä vapaus Yhdysvalloille, mutta ajatus siitä, että suomalaista yhteiskuntaa ensisijaisesti ohjaava periaate olisi tasa-arvo, on tietyllä tapaa virheellinen. Kyse on käsitteellisestä sekaannuksesta. Almog ei syytä kutsu valintaa vapauden ja veljeyden välillä poliittisen filosofian perustavaksi dilemmaksi, sillä valinta näiden kahden välillä määrittää samalla sen, mitä tasa-arvon edistämällä missäkin yhteydessä tarkoitetaan. Tasa-arvo ymmärretään siis joko vapauden tai veljeyden ehdoilla, ei siitä itsestään käsin. Jos tasa-arvosta kuitenkin puhutaan siitä itsestään käsin – ikään kuin dilemma ei olisikaan perustavaa laatua – peittyä puheen alle varsinainen valinta sen suhteen, kumman nimissä tasa-arvoa edistetään, vapauden vai veljeyden. Tällöin on mahdollista, että tasa-arvo ymmärretään vapauden ehdoin ilman, että sitä tullaan edes huomanneeksi, eikä tulos ole tällöin välttämättä halutun kaltainen. Juuri tästä kohtalokkaasta, dystooppiseen kehityskulkuun johtavasta virheestä *He eivät tiedä mitä tekevät* nimensä mukaisesti Suomea varoittaa.

Romaanin Suomi-osuus päättyykin pahaenteisiin tunnelmiin. Avoimeksi jäävä loppu antaa nähdäkseni ymmärtää, että vaikka tasa-arvon painottaminen näkyisikin suomalaisessa poliittisessa ajattelussa ja päätöksenteossa nimellisesti aivan kaikkialla, se ei vielä takaisi automaattisesti sitä, etteikö Suomellekin voisi pahimmillaan käydä romaanin Yhdysvaltojen tavoin. Tämä tulevaisuuden skenaario on toki spekulatiivinen ja äärimmäinen – kuten dystooppiselle fiktiolle on tietysti tapana – mutta ainakin viesti tulee sen myötä selväksi: perustava dilemma vapauden ja veljeyden välillä on syytä ottaa huomioon ennen kuin tasa-arvoa lähdetään edistämään.

Romaanista käy kuitenkin yhtä lailla selväksi, että dilemman huomioon ottaminen on nykypäivänä helpommin sanottu kuin tehty. Kaikkein ilmeisin syy tähän on ilmiö, jota kutsutaan yhteiskuntatieteissä *kulttuurin terapisoitumiseksi* (Brunila ym. 2021, 16–17). Tämä niin sanottu psykokulttuuri ylläpitää uusliberalistista yksilökäsitystä, jossa tasa-arvokysymykset ymmärretään lähtökohtaisesti yksilönvapauden ehdoilla.⁵³ Jotta tasa-

⁵³ Psykokulttuurin taustalla on yleisesti ottaen siis yksilöä ja tämän menestymistä painottava ajatus siitä, että ”[...] ihmisen elämän merkityksellisyys määrittyy sen mukaan, kuinka hyvin hän pystyy ”löytämään

arvokysymyksiä voisi siis ylipäänsä ymmärtää veljeyden ehdoilla, on ensin muutettava taustalla oleva, hallitseva yksilökäsitys. Alinan henkilöhahmo tarjoaa tämän ongelmanasettelun tarkasteluun erinomaisen esimerkin, sillä hän kamppailee romaanissa sekä uusliberalistisen yksilökäsityksen kanssa että tasa-arvon edistämisen kanssa.

3.2 Self-help: kirjaimellisesti avun tarpeessa oleva yksilökäsitys

Dystooppista fiktiota tutkinut Chris Vials on todennut uusliberalismin viheliäisyyden tiivistyvän siihen, että se yrittää vakuuttaa meidät siitä, että sen itsensä luomat ongelmat pystytään ratkaisemaan lisäämällä uusliberalismia entisestään. Toisin sanoen, kunhan uusliberalismin lupaama yhteiskunnallinen potentiaali voidaan vapauttaa kokonaisuudessaan, vapaudumme mekin, ja ongelmamme vihdoinkin ratkeavat. (Vials 2015, 240.) Tämä kehämäisyys huomioon ottaen ei ole mikään ihme, että uusliberalismi on innoittanut valtavan määrän dystooppista fiktiota niin Suomessa kuin maailmallakin. Valtosen romaanissa aiheeseen uppoudutaan kaikkein syvimmälle Alinan henkilöhahmon kautta.

Iästään huolimatta Alina on romaanin kolmesta keskushenkilöstä kaikkein selvimmin oman aikamme lapsi. Hänessä yhdistyy uusliberalistinen yksilökäsitys ja sitä tukeva psykokulttuuri. Nykytermein ilmaistuna Alina kärsii jatkuvasti esimerkiksi riittämättömyyden tunteesta. Lukija on tästä tietoinen jo tarinan alkuvaiheilta asti, sillä Alinan henkilöhahmoa kuvataan Joen tavoin kaikkitietävän kertojan kautta kolmannessa persoonassa siten, että lukijalla on tapahtumien lisäksi pääsy Alinan kokemuksiin tapahtumista. Oli kyse sitten työstä, äitiydestä, dementiaa sairastavan isän hoitamisesta tai ihan vain yleisestä sosiaalisesta kanssakäymisestä, Alina siis ruuskii itseään, koska kokee, ettei ole tehnyt tarpeeksi. Tunteen kanssa käsi kädessä kulkee toinen aikamme vitsaus, huijarisyndrooma, joka näkyy esimerkiksi töiden suhteen siinä, miten Alina pelkää kokemansa epäpätevyyden paljastuvan muille. Hän kokee toisin sanoen esittävänsä jotain, mitä ei syvällä sisimmissään koe oikeasti olevansa.

Alinan ikä tuo asetelmaan kiinnostavan lisän. Hän on nimittäin kärsinyt ongelmistaan jo yliopistoajoistaan, eli 80-luvun lopulta asti. Romaanissa ei siis anneta ymmärtää, että ongelmat olisivat nykyisen some-aikakauden synnyttämiä. Ne ovat vain saaneet ikään kuin lisävauhtia älylaiteteknologian ja sosiaalisen median myötä.⁵⁴

itsensä” ja ”toteuttamaan itseään.” (Brunila ym. 2021, 17.) Tarkempi yhteys vapaus vai veljeys -dilemman käy ilmi seuraavien alalukujen aikana.

⁵⁴ Tämä johtuu siitä, että älylaiteteknologia ja sosiaalinen media ikään kuin ymmärtävät Alinan ongelmat. Lisää tästä kuitenkin vasta tämän luvun viimeisessä alaluvussa.

Romaanissa varhaisen esimerkin riittämättömyyden tunteen ja huijarisyndrooman yhdistelmästä tarjoaa Alinan viimeinen vuosi yliopistossa. Gradunsa aiheesta hän esimerkiksi ajattelee:

Yhtäkkiä Alina oli tajunnut, että hänen aiheensa oli täysin järjetön, olematon, ja pahempaa, että hän oli ihmisenä täsmälleen samanlainen, niin mitätön ettei ollut kenellekään edes olemassa. (H 42)

Ajatus saa Alinan purskahtamaan itkuun professorinsa edessä, joka hölmistyneenä vain halaa Alinaa takaisin sanomatta sanaakaan (mt. 42). Jälkeenpäin Alina epäilee sääliä herättänyttä kohtausta läpipääsynsä todelliseksi syyksi, vaikka professori kannustaakin Alinaa tekemään väitöskirjan (mt. 19). Alina suostuu varoen ja lähtee esittelemään tutkimusaihettaan alan konferenssiin Italiaan:

Matka oli tavallaan Alinan anteeksipyyntö siitä, että hän ei saanut sanottua, ettei halunnut tehdä väitöskirjaa [...] vaan antoi rivien välissä ymmärtää, että harkitsi asiaa edelleen vakavasti. Kun sadat konferenssiosallistujat tungeksivat suureen näyttelyhalliin kiertelemään posteriesityksiä, Alina seisoi yksin tutkimusjulisteesensa edessä ja rukoili, että kukaan ei pysähtyisi hänen kohdalleen. Kaikki näkevät, että olen huijari. Hän häpesi tutkimustaan, sen tuloksia ja sitä, miten oli asiat kiireessä julisteeseensa muotoillut. [...] Hänen oli edelleen mahdotonta uskoa, että suuri mustavalkoinen juliste oli painatettu varta vasten hänelle yliopistopainossa, jotta hän pääsi esittelemään sitä tänne. Hän teki parhaansa näyttääkseen poissaolevalta ja ajatuksiinsa vaipuneelta, ja hänen helpotukseksensä kaikki ohittivatkin hänet nopeasti. (Mt. 19–20)

Samalla Alina ei voi olla kadehtimatta viereisen telineen yleisösuosikkia, vaikkei tämä kaiken järjen mukaan niin loistava tutkija olekaan:

Hän kadehti tyttöä äkkiä kaikesta: tutkimusasetelmasta, joka oli alkeellisempi kuin hänen omansa, johtopäätöksistä, jotka olivat aineistoon nähden liian rohkeita, englanninkielentaidosta, joka oli kömpelömpää kuin hänen omansa, ja sympaattisesta tavasta, jolla tyttö työtään esitteli. Kuulijoita oli kerääntynyt hänen ympärilleen laumaksi asti, ja he, varsinkin miehet, kuuntelivat tyttöä ilahtuneina kuin olisivat odottaneet kohtaamista koko elämänsä. (Mt. 20)

Alina seuraa tutkijan esitystä, joka toistuu jo kolmattakymmenettä kertaa "[...] samalla tavalla, sanastaunaan, vitsejä myöten [...]" (mt. 20). Vaikka Alina siis tiedostaa oikein hyvin, että pelkkä toisteisuuskin paljastaa koko esityksen ontouden, hän ei voi kuin kadehtia näkemäänsä.

Tutkijalla on toisin sanoen kaikki syyt tuntea itsensä riittämättömäksi ja huijariksi, mutta Alinan silmissä tutkija ei selvästikään anna asian häiritä itseään. Tutkija näyttäytyy Alinalle täten pelottomana heittäytyjänä, joka on yhtä esityksensä kanssa, koska ei anna epäilyn ja häpeän ottaa itsestään yliotetta. Toisin kuin Alina, tutkija on sinut itsensä

kanssa, eikä pelko jonkinlaisesta paljastumisesta muiden edessä saa häntä halvaantumaan.

Lopulta Alinan pelko omasta paljastumisestaan käy toteen, joskaan ei hänen pelkämällään tavalla. Hän nimittäin paljastaa itse itsensä:

Hän säpsähti tajutessaan, että joku seisojaksi katsomassa hänen posteriaan. [...] yhtäkkiä Alina väsytti ja kyllästyi olla niin estynyt ja kireä ja ottaa oma naurettava gradunsa ja kaikki niin vakavasti, ja niin hän vain kertoi miehelle lyhyesti, mitä oli tehnyt ja mitä siitä ajatteli, ikään kuin sillä ei olisi ollut mitään merkitystä, millaisen kuvan mies hänestä nyt sai, tai sillä, että hän menettäisi viimeisenkin mahdollisuuden akateemiseen uskottavuuteen – ja mikä parasta, sillä ei ollutkaan. Lopussa, estääkseen miestä huomauttamasta kaikista niistä eri tavoista, joilla tutkimus oli tehty väärin ja joiden vuoksi siitä ei voinut päätellä mitään, Alina kiirehti itse toteamaan, kuinka huonosti koko juttu oli alusta loppuun tehty. (H 20)

Alinan suureksi yllätykseksi mies, joka osoittautuu myöhemmin Joeksi, on eri mieltä:

Mutta mies rypisti otsaansa ja sanoi: eihän se noin ole. Ja asetelma oli yhtäkkiä päinvastainen kuin hän oli etukäteen kuvitellut, hän arvosteli omaa tutkimustaan vakavasti otettavalle, kansainväliselle – *oikealle* – tutkijalle, joka puolusti sitä, piti sitä järkevänä. Tärkeintä on esittää oikeita kysymyksiä, mies sanoi ja kuulosti niin vakuuttuneelta, että Alinan teki mieli uskoa. (Mt. 20–21, kursiivi alkuperäinen)

Joen auktoriteettia ja vilpittömyyttä huokuvat sanat tekevät vaikutuksen Alinaan:

[...] miehen mentyä Alina huomasi seisovansa posterinsa edessä eri tavalla kuin siihen saakka. Nyt kun joku kulki ohi, Alina katsoi silmiin ja hymyili, ja ihmiset seisahtuivat ja vilkaisivat hänen julistettaan, ja sen nähdessään yhä useampi pysähtyi, ja Alina esitteli heille kaikille tuloksensa ikään kuin tutkimus olisi ollut aivan vakavasti otettava ja hän tuloksistaan ylpeä, eikä hänen yllätyksekseen kukaan pysähtyneistä kyseenalaistanutkaan sitä. [...] Ehdotus [väitöskirjan teosta] käväisi nyt mielessä aivan uudella tavalla, ensimmäistä kertaa, ja hän huomasi leikillään harkitsevansa sitä, tällaista hänen elämänsä voisi olla. (Mt. 21)

Joe siis valaa Alinaan uskoa, ja Alina muuttuu hetkessä samankaltaiseksi kuin hänen aiemmin paljon kadehtimansa valovoimainen tutkija viereiseltä telineeltä. Nyt ajatus itsestään tietynlaisen kuvan antamisesta – oli se sitten autenttinen tai ei – onkin Alinalle yllättäen voimaannuttava. Alina ei kuitenkaan heittäydy aivan täysillä esitykseensä, vaan tekee sen yhä pienen ironisen etäisyyden päästä. Täydellinen muutos saa vielä odottaa.

Kyseinen tapahtumasarja lyö romaanissa ensitahdit teemalle, jota varioidaan Alinan kohdalla aina hieman eri tavoin eri elämänvaiheissa. Teemaa Alina itse kutsuu myöhemmin omin sanoin *persoonan kasvattamiseksi*. Hän kokee varttuneensa yhteiskunnassa, jossa jokaisen yksittäisen ihmisen sopeutuminen ja menestys on kiinni siitä, että he kasvattavat itsestään persoonan. (Mt. 29.) Alinan ongelma on kuin suoraan uusliberalismin

oppikirjasta: kilpailu markkinoilla on kovaa, mutta kaikilla on samat edellytykset menestyä, joten sopeutumisen ja menestyksen kannalta ratkaiseva tekijä on yksilön omat valinnat sen suhteen, miten juuri hän erottuu edukseen muista. Kun Alina lopulta onnistuu tässä ja luo itselleen uran maahanmuuttajien yhteiskunnalliseen asemaan erikoistuneena asiantuntijana, huomaa hän omaksi ihmetykseksensä, miten sopeutuminen ja menestys lopulta tosiaan taisivatkin olla kiinni vain hänen omista valinnoistaan:

Ja sen saattoi siis valita. Hän saattoi halutessaan ryhtyä auktoriteetiksi, ja sellainen hänestä oli ilmeisesti jollakin käsittämättömällä mekanismilla jonkun mielestä jopa tullut. Hänen tarkoituksenaan ei ollut ryhtyä johtavaksi asiantuntijaksi missään, mutta yhtäkkiä näytti siltä, että roolin saattoi joko ottaa vastaan tai pitää itseään lopun ikäänsä toimistohiireinä, joka ei osannut mitään. Jälkimmäinen oli tietenkin puolueettomin totuus, ja siksi hän oli ottanut tilanteen eräänlaisena roolileikkinä, suhtautunut itseensä kuin sketsihahmoon. Vähitellen hän oli kuitenkin huomannut, että roolin esittäminen tuntui käytännössä paremmalta kuin kuulosti. Oli outoa ostaa kenkiä, jakkuja ja puseroita miettien: *mikä näyttäisi hyvältä televisiossa?* Mutta siihen tottui, siihenkin, näköjään, ja pian alkoi jo ihmetellä, mistä aiempi pakottava tarve pysyä kaikesta sivussa oli tullut. Ilmeisesti ainoa, joka piti häntä huijarina, oli hän itse. (H 216–217, kursivi alkuperäinen)

Alina saa siis ratkaistuksi pitkään jatkuneen ongelmansa sen suhteen, millaisen kuvan itsestään antaa, ja millaisena hän antamansa kuvan itse kokee. Hän tekee sen täsmälleen samalla tavalla kuin nuorempana tutkimuskonferenssissa, eli heittäytymällä rohkeasti rooliin, johon suhtautuu lempeän ironisesti. Tällä kertaa ratkaisu tuottaa hedelmää, sillä hän saa kasvatettua itsestään kauan kaipaamansa persoonan. Tässä tehtävässä Alinaa auttaa psykokuulttuurin omaksuminen.

Ei liene sattumaa, että Alinan ratkaiseva askel kohti lopullista ja täydellistä muutosta lähtee lukemalla nimenomaan ”kiiltäväkantista lehteä” (mt. 200). Hän alkaa vähitellen itsekin muistuttaa näiden niin sanottujen naistenlehtien sisältöä, ja on tyytyväinen siitä:

[...] tasa-vertainen parisuhde, ihanan monimutkainen uusioperhe ja kiinnostava työ. [...] tyydyttävä keski-ikä, jossa oli lupa käyttää oransseja liehuvahihaisia kauhtanoita ja suuria puuhelmiä [...] Ja jossa tunsu itsensä ja kehonsa. (Mt. 199)

Samat lehdet päätyvätkin lopulta tekemään hänestä henkilökuvia- ja haastatteluja, joissa häneltä kysytään kysymyksiä esimerkiksi siitä, tiesikö Alina jo lapsena olevansa poikkeusyksilö (mt. 366.) Alinan nähdään siis niin sanotusti *aktualisoineen potentiaalinsa*, tunnettua terapiailmaisuutta käyttäen.

On totta, että Alina suhtautuu kasvattamaansa persoonaan ja sitä ylläpitävään psykokuulttuuriin pitkään ironisesti. Hän kyllä kokee molemmat hyödylliseksi sopeutumisen ja

menestymisen kannalta, muttei ota niitä täysin tosissaan. Aivan romaanin loppuvaiheilla tapahtuu kuitenkin muutos:

Mitatessaan poroja kahvinkeittimeen Alina ajatteli, että oli haaskannut kolme neljäsosaa elämästään murehtimiseen. Se ei auttanut mitään, vain pahensi asioita. [...] Alina kaatoi tuoretta kahvia mukiinsa. Tumma pähkinäinen tuoksu tuntui niin vahvalta ja nautinnolliselta, että hän pakottautui lupaamaan itselleen, että ei enää murehtisi vaan opettelisi elämään hetkessä. Sanomaan rohkeammin, mitä mieltä oli. Kaikki järjestyisi. Piti vetää syvään henkeä ja muistaa, että elämä oli tässä. Päätös tuntui hyvältä. (H 554)

Alinan muutos on vihdoinkin täysi, sillä hän ei enää koe valitsevansa ainoastaan sitä, millaisen kuvan itsestään muille antaa, vaan myös sen, miten itse sisimmässään asioihin suhtautuu. Hän tekee valinnan olla murehtimatta. Eikä hän tee tätä valintaa ainoastaan käyttämällä psykokulttuurille tyypillistä kieltä – ”elämä oli tässä” – vaan käyttämällä kieltä tosissaan.

Alinasta tulee siis lopulta se asia, jota hän on alkuun kammoksunut ja kritisoinut, ja jonka kanssa hän on sittemmin tuskaillut vuosikymmeniä, eli uusliberalistisen yksilökäsityksen mukainen persoona. Uusliberalismia tutkineen Petri Räsänen mukaan tämän kaltainen yksilö katsoo toimivansa perustavanlaatuisella tavalla oman mielensä mukaan, koska näkee itsensä erillisenä ja autonomisena suhteessa yhteiskuntaan. (Räsänen 2007, 103) Alinan kaltainen, uusliberalistisen ajatusmaailman täysin sisäistänyt yksilö siis katsoo toteuttavansa ainoastaan itseään ja omia päämääriään, koska on vapautunut yhteiskunnan päämäärien otteesta. Kriittisellä lukijalla herää viimeistään tässä vaiheessa epäily, ettei Alina – kaikesta itsensä löytämisestä huolimatta – välttämättä tiedä, mitä tekee. Nähdäkseni romaani kutsuukin lukijaansa tarkastelemaan lähemmin, miten Alinan hataralla pohjalla oleva yksilökäsitys vaikuttaa ennen kaikkea siihen, mitä hän yhteiskunnallisesti merkittävässä tasa-arvotyössään tekee.

Vaikka Alina itse näkeekin ongelmansa persoonan rakentamisen kanssa uniikkina omalle aikakaudelleen – mitä se tietysti jossain määrin onkin – on uusliberalistisen yksilökäsityksen taustalla yhä sama vanha atomistinen yksilökäsitys, joka juontaa juurensa aina liberalismiin alkujuurille asti. Alinan kautta hahmotettava yksilökäsitys on ikään kuin vain kaupallistettu ja psykologisoitu versio Benjamin Constantin niin sanotusta Vapausihmisestä. Constantille oli aikanaan päivänselvää, että liberaalien demokratioiden oli tehtävä vapauden ja veljeyden ensisijaistamisen välillä perustavanlaatuinen valinta, joka tulisi määrittämään sen, mitä tasa-arvolla ja sen edistämällä tarkoitetaan. Romaanin kuvaaman Suomen ja Alinan henkilöahmon kohdalla tämä poliittisen filosofian perustavanlaatuinen dilemma on kuitenkin enemmän tai vähemmän kadonnut

yhteiskunnallisesta ajattelusta. Valinta vapauden puolesta on ikään kuin ennalta annettu, eikä veljeys näin ollen vaikuta olevan edes varteenotettava vaihtoehto, jonka näkökulmasta tasa-arvoa voisi ajatella ja edistää.

Tämä näkyy nähdäkseni siinä, ettei Alina onnistu näkemään sisäistämäänsä yksilökäsitystä itsessään ongelmallisena. Alina näkee ongelmana ainoastaan sen, ettei hän koe täyttävänsä persoonaan vaadittavaa mittaa. Kun hän vihdoinkin kokee täyttävänsä vaatimukset, hän kokee ongelmansa ratkenneen. Tällä tavoin Alina päätyy Vialsin kuvaamalle viheliäiselle kehälle, jossa uusliberalismin luomaan ongelmaan haetaan ratkaisua – tai ainakin näennäistä ratkaisua – lisäämällä uusliberalismia (Vials 2015, 240).

Näennäinen ratkaisu on kuitenkin pikemminkin osa ongelmaa kuin sen ratkaisu, koska taustalla oleva yksilökäsitys pysyy muuttumattomana. Tämän vuoksi tasa-arvoonkin liittyvät kysymykset tapahtuvat saman yksilökäsityksen asettamien raamien sisällä. Alinan työtä lähemmin tarkastelemalla saakin erinomaisen kuvan siitä, millaisia laajempia yhteiskunnallisia seurauksia yksilökäsityksellä voi olla tasa-arvon edistämisen suhteen. Samalla alkaa myös hahmottua aiheeseen liittyvä varoitus mahdollisesta dystooppisesta kehityskulusta koskien romaanin Suomea.

3.3 Alinan työ: poliittisesti edistyksellistä, mutta missä mielessä?

Joen tavoin Alina on poliittisesti edistyksellinen. Romaanin loppuvaiheilla Alina edistää tasa-arvoa kirjaimellisesti työkseen. Hän on kirjoittanut tietokirjan, jossa puretaan maahanmuuttajiin kohdistuvia ennakkoluuloja. Kirjan ansiosta hänestä on tullut maahanmuuttajien yhteiskunnalliseen asemaan liittyvien kysymysten erityisasiantuntija, joka medially on tapana kutsua kommentoimaan, mikäli uutisissa on jotakin aiheeseen liittyvää (H 186). Alina siis toimii ikään kuin äänitorvena monille heistä, joiden yhteiskunnallinen asema on usein niin heikko, ettei heidän oma äänensä pääse kuuluviin. Vaikka asetelmassa ei ole päällisin puolin mitään dystooppiseen kehityskulkuun viittaavaa – pikemminkin päinvastoin – sisältää kuitenkin tapa, jolla Alina tasa-arvoa edistää, dystopian siemenen.

Vaikka Alina onkin siis ilmiselvästi poliittisesti edistyksellinen, hän ei ole sitä Almogin peräänkuuluttaman veljeyden nimissä, vaan vapauden. Almogin termein ilmaistuna Alina ymmärtää tasa-arvon vapauden ehdoilla, ja edistää sitä siksi määrittelevän ja valikoivan menetelmän mukaan. Tämä käy ilmi, kun pohtii tarkemmin Alinan työtä.

Nähdäkseni Alinan kirjan otsikko *Maahanmuuttajia on moneksi* kertoo jo yksistään paljon siitä, mistä lähtökohdista Alina tasa-arvon kysymyksiä lähestyy. Otsikosta

paistavat läpi sekä Alinan henkilökohtaiset kokemukset ajasta Joen kanssa että yleinen uusliberalismin eetos. Kirjan syntyprosessi ajoittuukin siihen, kun Alina seurasi vierestä, miten vaikeaa jopa alansa huippulupauksella Joella aikanaan oli, kun hän yritti rakentaa menestyksestä uraa Suomessa ja ylipäänsä sopeutua suomalaiseen yhteiskuntaan (H 200). Alina tietää siis kokemuksesta, että Joella oli menestykseen vaadittavaa potentiaalia, joka jäi Suomessa täyttämättä. Joella oli niin sanotusti *X*-tekijä, joka vain odotti laajempaa yhteiskunnallista tunnistamista.

Alinan kirja on nähdäkseni pyrkimys estää vastaavanlaisten tapausten uusiutuminen osoittamalla, ettei Joe ole suinkaan harvinaisuus: *X*-tekijä voi löytyä myös muilta maahanmuuttajilta. Potentiaali vain odottaa löytämistään. Tästä lähestymistavasta johtuu Alinan kirjasta välittyvä todisteleva sävy. Kirja pyrkii osoittamaan ikään kuin todistusaineiston avulla, että myös He (maahanmuuttajat) pystyvät siihen, mihin Me (Alina ja muut ei-maahanmuuttajat) emme ennakkoluuloistamme johtuen uskoneet Heidän pystyvän. Lukuisten henkilöhaastattelujen avulla kirja näyttää, että Suomesta löytyy eri taustoista tulevia maahanmuuttajia, jotka ovat paitsi sopeutuneet onnistuneesti yhteiskuntaan myös rakentaneet itselleen menestyksekkään uran (mt. 186). Näiden menestystarinoiden avulla Alina tulee siis ikään kuin todistaneeksi, että Hekin ovat kuin Me. Hekin ovat läpäisseet Meihin kuulumiseen vaadittavan pääsykokeen, joten ei ole enää mitään syytä sulkea Heitä ulkopuolelle. On siis hyväksyttävä Heidät osaksi Meitä ja huomioitava asia päätöksenteossa niin, että yhä useammalla on edellytykset menestyä.⁵⁵

Kirjan ilmestyttyä Alina epäroï alkuun itsekkin, että hänen työssään on jotain tasa-arvon kannalta arveluttavaa. Vaikka hänen tarkoituksensa ovat jalot, jokin tuntuu menevän pieleen. Ongelma ilmenee hänen esiintyessään alan asiantuntijana mediassa. Alina huomaa olevansa kiusallisen tietoinen siitä, ettei media tunnu olevan kiinnostunut kuulemaan hänen haastattelemiensa maahanmuuttajia suoraan, vaikka Alina usein tarjoaa medialle tätä mahdollisuutta. Käy ilmi, että media haluaa kuulla maahanmuuttajista nimenomaan hänen – eli ulkoisilta tunnusmerkeiltään keskivertokansalaista muistuttavan Alinan – välityksellä. (Mt. 185–187.) Syntyy vaikutelma, että Alinan tarjoama ”He ovat kuin Me” -näkökulma hivelee sekä median että sen keskivertoseuraajan poliittisesti edistyksellistä omakuvaa. Alinan tehtävä on toisin sanoen kertoa Meille vailla itsekritiikin häivää, että olemme ikään kuin hyvien puolella, emmekä ole tehneet mitään väärin. Tällä tapaa media

⁵⁵ Kyse on samasta määritelmällis-valikoivasta menetelmästä kuin edellisen käsittelyluvun eläinoikeusaktivisteilla. Sekä Alina että eläinoikeusaktivistit haluavat tahoillaan siis osoittaa, ettei tiettyjä yksilöitä tulisi valtaväestön ennakko-oletuksista tai -luuloista huolimatta sulkea ulkopuolelle, koska nämä yksilöt tosiasiasa täyttävät kaikki vaadittavat kriteerit.

onnistuu myös luomaan kuvan varsinaisista väärintekijöistä – avoimista rasisteista – joista muodostuu tasa-arvon edistämisen ydinongelma. Alinan lisäksi television ajankoh- taisohjelman vakioraadissa kuullaankin aina ”[...] johtavan valtakunnanrasistin mielipi- teitä” (H 186). Tasa-arvon edistämisen tiellä ovat siis kaikki Ne, jotka eivät ole hyvien puolella, eli kaikki, jotka eivät ole samalla tapaa poliittisesti edistyksellisiä.

Romaanin kuvaama tasa-arvokeskustelu toisin sanoen polarisoituu. Asetelma käy Ali- nalle turhankin tutuksi juuri television ajankohtaisohjelmista, joihin häntä pyydetään osallistumaan. Näissä keskusteluissa Alina yrittää parhaansa mukaan purkaa maahan- muuttajiin kohdistuvia ennakkoluuloja samalla, kun vastapuoli tekee kaikkensa lietsoak- seen niitä. (Mt. 186). Huomionarvoista tässä asetelmassa on nähdäkseni se, että keskus- telu tapahtuu yhden ja saman yksilökäsityksen sisällä. Alinan edustama edistyksellinen puoli ikään kuin sanoo, että Heilläkin on *X*-tekijä, eli Heidätkin on valikoitava osaksi Meidän joukkoamme, ja konservatiivinen puoli väittää vastaan, että Heillä nimenomaan ei ole *X*-tekijää, joten Heitä ei tulisi valikoida osaksi Meitä, vaan sulkea ulkopuolelle. *X*- tekijän määritelmä voi tietysti kuvitella vaihtelevan osapuolesta ja argumentista riippuen, mutta yksilökäsitys pysyy ennallaan. Sitä ei nähdäkseni kyseenalaista kumpikaan osa- puoli.

On hyvin kuvaavaa, että Alinan epäröinti työnsä suhteen lakkaa, kun hän vihdoon omaksuu täydellisesti uusliberalistisen yksilökäsityksen. Hän hyväksyy sen, että media haluaa näkyville juuri hänet, ja lakkaa lopulta kokonaan edes yrittämästä tarjota tilalle itse maahanmuuttajia (mt. 186). Hän alkaa tosissaan uskoa asiantuntija-asemaansa ja kas- vattaa itsestään niin sanotun persoonan (mt. 199–200). Kun asetelmaa katsoo Almogin ajattelua vasten, näyttäytyy uusi, voimaantunut Alina tasa-arvon edistämisen kannalta varsin toivottomassa valossa. Alina ei työstään ja aikeistaan huolimatta nimittäin ansait- sisi kantaa poliittisesti edistyksellisen titteliä, kuten Almog (2017, 249) asian ilmaisisi. Tämä johtuu siitä, että Alinan osallistuminen tasa-arvon edistämistä koskevaan keskus- teluun toimii lopulta lähinnä verukkeena, jonka avulla hän suojelee omia etuoikeutettuja materiaalisia etujaan. Ihmiskunnan yleisen edistyksen sijaan Alina päätyy siis tavoittele- maan pikemminkin itsensä ja oman luokkansa edistystä. (Mt. 249.)

Almog pitää ratkaisuna ongelmaan Alinankin edustamasta määritelmällis-valikoivasta menetelmästä poikkeavaa näkemisen tapaa, jossa edistyksen lähtökohta ei ole pääsykoe- mainen ”He ovat kuin Me, joten He pääsevät mukaan” -ajattelu, vaan pikemminkin ei- elitistinen oivallus ja ymmärrys siitä, että ”Me olemme kuin He”. Almog toteaaakin, että ”[...] nähdäksemme itsemme sekä toden- että oikeudenmukaisesti meidän olisi parempi

aloittaa näkemällä poissuljetut toiset.” (Almog 2017, 234.) Tämä vaihtoehtoinen näkemisen tapa on veljeyden ja sen kautta ymmärretyn tasa-arvon ytimessä. Alina päätyy kuitenkin alun lupaavan epäröinnin jälkeen lähestymään tasa-arvon kysymyksiä vapauden näkökulmasta.

Lopputuloksena on, että Alina näkee itsensäkin vääristyneesti. Uusliberalistisen yksilökäsityksen mukaisesti hän kokee kasvattaneensa itsestään persoonan, joka on perustavalla tavalla irrallaan yhteiskunnasta. Tämä saa hänen työnsä tasa-arvon edistämisen eteen näyttämään lopulta lähinnä poliittisen edistyksellisuuden irvikuvalta, sillä poissuljettuja toisia ei kirjaimellisesti ikinä edes nähdä. Asetelma on siis jälleen kerran traagisen ironinen. Vaikka Alinan tarkoituksiperät ovat toki hyvät, näkyville jää ainoastaan Alina itse, jonka edistyksellisyys tiivistyy loppua kohti yhä enemmän ja enemmän siihen, että hän päätyy ajamaan omia etuoikeutettuja materiaalisia etujaan keskustelun verukkeella. Näin ollen Alinastakin voi todeta, ettei hän tiedä, mitä tekee.

Alinan pyrkimys edistää tasa-arvoa kaatuu siis lopulta siihen, että hän edistää sitä vapauden ehdoin. Kuten edellisessä luvussa Joen kohdalla, myös Alinan henkilöhaamon tarjoama esimerkki on vain esimakua ajattelutavasta, jonka vieminen sen loogiseen päätepisteeseen voisi johtaa katastrofaalisiin seurauksiin, vaikka taustalla vaikuttavat tarkoituksiperät olisivat kuinka jalot. Ja aivan kuten Joen ja yksilönvapauden ensisijaistamisen kohdalla, myös Alinan ja tasa-arvon edistämisen kohdalla romaanin dystooppinen visio maalataan teknologian avulla.

3.4 Älylaitteet avuksi – mutta mitä tai ketä varten?

Ymmärtääkseen romaanin kuvaamaa dystooppista kehityskulkua ja sen mahdollista päätetystä tasa-arvoa koskevien kysymysten suhteen, on ymmärrettävä *iAm*-laitteen merkitys tuolle kehityskululle. Laitetta sinällään ei tule ajatella jonakin laajempisemmasta dystooppisesta fiktiosta tuttua kaiken pahan alkuna ja juurena, joka tuhoamalla maailma saadaan pelastettua. Laitteen tehtävä romaanissa on pikemminkin tuoda esiin vielä itse teknologiaakin laajempi historiallinen kehityskulku, joka on kulkemassa huolestuttavaan suuntaan. Laite tuo esiin tämän kehityskulun kiihdyttämällä sitä niin räikeällä tavalla, että sitä on vaikea olla huomaamatta. Kehityskulku piiryy kaikkein selvimmin esiin kysymällä, minkälaisiin yhteiskunnallisiin ongelmiin *iAm*-laitteen tarjoamia ratkaisuja romaanissa tarjotaan, ja kenen toimesta, ja tietävätkö he varmasti, mitä tekevät. Toisin sanoen on kysyttävä, mitä teknologisiin ratkaisuihin turvautumalla mahdollisesti menetetään. Menetykset osoittautuu lopulta erityisen merkittäväksi juuri tasa-arvon kannalta.

Jos tasa-arvoa ajatellaan edellisen alaluvun uusliberalistiseen tapaan, on siinä tasa-arvon sijaan kyse pikemminkin reilusta pelistä, eli siitä, että kaikilla yksilöillä on lähtökohdaisesti yhtäläiset mahdollisuudet menestyä yhteiskunnassa. Kaikki aloittavat ainakin teoriassa samalta lähtöviivalta, ja vastuu menestyksestä vieritetään sen vuoksi kokonaan yksilön itsensä niskoille. On siis otettava Alinan tavoin itseään niskastaan kiinni, aktualisoitava oma potentiaalinsa ja kasvatettava itsestään persoona, jos on aikeissa sopeutua yhteiskuntaan ja menestyä siellä.

Ajatusta tasa-arvosta reiluna pelinä voi tietysti kritisoida siitä, että todellisuudessa yhteiskunta suosii joitakin yksilöitä heidän kontingenttien ominaisuuksiensa vuoksi. Esimerkiksi sukupuoli, ihonväri, luokka, kansallisuus, ikä, seksuaali-identiteetti, ulkonäkö, ruumiinrakenne ja erilaiset kognitiiviset kyvyt vaikuttavat kaikki olennaisesti siihen, millaisen etumatkan menestyksen tiellä saattaa saada.

Abstrakti ajatus reilusta pelistä tai kilpailusta on siis vähintäänkin ongelmallinen – ellei suoranainen mahdottomuus – koska todellisuudessa yksilöt eivät ole niin täydellisesti riippumattomia erinäisistä tekijöistä kuin reilun pelin ytimestä löytyvä uusliberalistinen yksilökäsitys antaa ymmärtää. Joillakin on toisin sanoen huomattavasti paremmat edellytykset kasvattaa itsestään yhteiskuntakelpoinen ja menestyvä persoona kuin joillain muilla.

Juuri tämän epäreilouden ongelman Alina on tasa-arvotyöllään tahtonut tuoda esiin. Hän on halunnut näyttää, että suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevat ennakkoluulot estävät tiettyjä väestönosia aktualisoimasta potentiaaliensa. Alinalle selviää kuitenkin pian, ettei ennakkoluuloja niin vain puretakaan. Kun hän tuo asian mediassa esiin, keskustelu vain polarisoituu entisestään. Keskustelun osapuolet pitävät toki hyvänä sitä, että asiasta keskustellaan, mutta varsinaista muutosta ei tunnu tapahtuvan. (H 185–186.) Mikä siis avuksi?

Edellisen, Joeta käsitelleen luvun tavoin romaanin tarjoama vastaus löytyy nähdäkseni *iAm*-laitteen edustamasta älylaiteteknologia. Ja aivan kuten edellisessä luvussa tarjotessaan mahdollisuutta ideaaliin yksilönvapauteen, teknologian tarjoaman vastauksen kanssa on oltava jälleen varuillaan, koska se on kirjaimellisesti aivan liian hyvä ollakseen totta: laite lupaa ideaalin lähtöasetelman uusliberalistiselle tasa-arvolle, eli reilulle pelille.

Alina ei ehdi itse käyttämään laitetta, koska se on saapumassa Suomeen vasta tarinan lopussa, mutta laitteen temaattinen yhteys Alinan henkilöhahmoon on silti ilmeinen läpi romaanin. Tarkoitin tällä sitä, että älylaitteiden käyttäjät kohtaavat väistämättä Alinalle tutun sosiaalipsykologisen perusongelman, eli sen, millaisen kuvan yksilö itsestään antaa

ja millaisena antamansa kuvan itse kokee. Vaikkei Alina siis itse ehdikään syventyä *iAm*-laitteeseen romaanin aikana, ymmärtäisi hän aivan varmasti sen potentiaalisen persoonan kasvattamisessa.

Älylaite – oli se sitten romaanin *iAm*-laite tai oman aikamme uusin iPhone – tarjoaa nimittäin ainakin teoriassa mahdollisuuden olla kuka ikinä haluaakaan olla. Mikäli yksilö siis vain haluaa, voi hänen älylaitteellaan rakentamansa minä olla paljon radikaalimmalla tavalla vapaampi yhteiskunnan realiteeteista kuin arkielämässä rakennettu vastaava. Laitteella voi vapaasti valita, millaiset kontingentit ominaisuudet itselleen haluaa. Uusliberalistisesti ajateltuna peli on teoriassa niin reilua kuin se ylittäänsä vain voi olla: internetissä kaikki voivat älylaitteiden avulla luoda itsensä oman mielensä mukaan ilman arkielämästä tuttua yhteiskunnan eriarvoistavaa, ihmisten kontingentteihin ominaisuuksiin perustuvaa painolastia.

Näin ollen nykypäivän älylaitteet ovat ikään kuin vain välineellistäneet sen saman uusliberalistisen yksilökäsityksen, jonka Alina on jo 90-luvun taitteessa omaksunut, ja romaanin *iAm*-laitteen voi ajatella vievän tämän kehityksen sen loogiseen päätepisteesseen. Kehityskulun voi ymmärtää soveltamalla mediatutkija Marshall McLuhanin ajattelua. McLuhanin ajatus teknologian roolista ihmisten elämässä yleisesti on, ettei ”[...] mikään teknologia voisi tehdä mitään muuta kuin tulla *lisäksi* siihen mitä me jo olemme” (McLuhan 1964/1984, 31, kurssiivi alkuperäinen). McLuhanilaisittain ajateltuna internet, älypuhelimet ja romaanin *iAm*-laite ovat siis kaikki vain ”laajentumia” tietynlaisesta ihmis- tai pikemminkin yksilökäsityksestä, jonka Alina on uusliberalistisesta aikalaiskulttuuristaan jo varhain omaksunut, ja jonka kanssa hänellä on ongelmia läpi romaanin, kunnes hän aivan lopussa löytää itsensä täydellisesti aina sisäistä rauhaa myöten. Romaanin *iAm*-laitteesta erityisen tekee kuitenkin se, että se tarjoaa ainakin teoriassa mahdollisuuden suorittaa hetkessä saman prosessin, jonka kanssa kamppailuun Alinalla kuluu vuosikymmeniä. Tarjous on kuitenkin liian hyvä ollakseen totta. Älylaitteiden lupaaman ideaalitavoittelemisen kääntyykin romaanissa itseään vastaan, ja tulevaisuudessa alkavat pian hämmöttää dystooppiset näkymät.

Suomenkin kannalta kohtalokkaista seurauksista voi nähdä esimakua romaanin Yhdysvalloista. Joen vanhin tytär Rebecca tarjoaa tähän erinomaisen esimerkin, koska hän toimii romaanissa eräänlaisena peilinä, josta voi tarkastella, miten Alina itsekin olisi mitä luultavimmin toiminut, jos tämäkin olisi varttunut älylaitteiden aikakaudella. Rebeccan kautta luodaan vahva yhteys älylaitteiden ja uusliberalistisen ajattelun välille, kun hänen

kouluunsa saapuu Freedom Median ja *Nudgen* masinoima Children Are The Future -kampanja, jonka mannekiiniksi Rebecca valitaan. Häntä lähestytään alkuun seuraavasti:

Oliko Rebeccalle koskaan käynyt niin, että tilanne ystävien kanssa ei ollut mennyt täydellisesti? Oliko Rebeccasta koskaan tuntunut siltä, että hän ei ollut ehkä tullut täysin ymmärretyksi? Että huumori meni hiukan ohi, että ystävät olivat aivan aavistuksen eri aaltopituudella? Että tuli hetkeksi ulkopuolinen olo ystävien kesken, ikään kuin he eivät aivan täydellisesti tavoittaisi SINUN SYVINTÄ MINUUTTASI, sitä millaiseksi JUURI SINÄ koit elämän? (H 146–147)

Tällä varsin arkisella ja yleisinhimillisellä ilmiöllä Rebecca johdatellaan vähitellen ajatukseen siitä, että hänessä on potentiaalia, jonka aktualisoiminen johtaisi eheään ja kokonaiseen persoonaan, jota odottaa menestys. Ratkaisuksi Rebeccalle tarjotaan kirjaimellisesti lääkettä. Tämän ALTIUS!®-nimisen lääkkeen on tarkoitus ”optimoida” käyttäjän sosiaalisia kykyjä niin, että sen käyttäjä ”[...] voisi vihdoinkin tulla täydellisesti siksi ihmiseksi, joksi luonto oli hänet tarkoittanut” (mt. 146). Rebeccan epäröidessä lääkkeen käyttöä kampanjan vetäjät vetoavat yhä voimakkaammin sopeutumisen- ja menestyspaineisiin:

Mies ja nainen ymmärsivät, että Rebecca oli ratkaisunsa tehnyt, ainakin nyt tältä erää. Hienosäätäjät tietysti antaisivat tietyn kilpailuedun niille Rebeccan kilpailijoille, jotka niitä käyttivät – kilpailustahan opiskelussa lopulta oli kyse. Rebeccan sijasta edun saisi nyt joku niistä kauniista, hunajahiuksisista kilpasiskoista, joku rohkea, joka tulisi ehkä myös poikien silmissä täydesti siksi naiseksi joka todellisuudessa oli. (Mt. 148–149)

Rebecca suostuu lopulta tehtävään. Hän saa heti alkuun ennakkokappaleen *iAm*-laitteesta, jonka ilmestymistä markkinoille muut joutuvat vielä odottamaan kuukausien ajan. Ehtona Rebeccan tulee tehdä laitteella sovitun mukaisia päivityksiä ALTIUS!®-lääkkeen käytämisestä. Päivitykset ovat käytännössä selfhelpiä riittämättömyyden tunteen ja huijari-syndrooman kaltaisiin ongelmiin, joihin lääke on auttavinaan. Lisähöysteen päivityksiin tuovat vielä muut sopimukseen kuuluvat kaupalliset yhteistyöt vaate- ja kosmetiikka-alan yritysten kanssa, jotka vastaavat Rebeccan vaihtuvista ”lookeista”. (Mt. 141–142.)

Tämän kaiken lopputulos on, että Rebecca päätyy mainostamaan koko koulullensa uusliberalistista ajattelutapaa. Päivityksillään hän tulee esittäneeksi elämän ensisijaiseksi ongelmaksi persoonan kasvattamisen, ja tarjoaa siihen ratkaisuksi selfhelpiä sekä älylaitetta, jolla luoda itsestään haluamansa kuva.

Kuten ALTIUS!®-lääkkeen nimikin jo kertoo, Rebeccan kaltaiset 15-vuotiaat nuoret saattavat olla erityisen alttiita sopeutumisen- ja menestyspaineille, ja lääkkeen ja laitteen takana häärivät jättiyhtiöt *Nudge* ja Freedom Media ottavat tästä kaiken irti. Silti kenties

kaikkein häikäilemättömin osa koulun Children Are The Future -kampanjaa koskee sen vetoamista nuorten arvomaailmaan. Kampanja lupaa, että koulun olemassa olevat eriarvoistavat tekijät häivytetään siten, ettei yksikään oppilas jää jatkossa jälkeen syrjivien rakenteiden vuoksi. Kampanjan tuoman muutoksen tarkoitus on ”[...] mahdollistaa kaikille oppilaille samat valmiudet opiskelu- ja työelämässä, sosio-ekonomis-kognitiivisista lähtökohdista riippumatta” (H 143). Kampanja saa uusliberalistisen reilun pelin ajatuksen kuulostamaan jalolta, vaikka loppujen lopuksi kampanja on läpeensä kaupallinen. Rebec- cakin haalitaan kampanjan mannekiiniksi tosiasiaa siksi, että hän on jo valmiiksi koulun suosituin oppilas (mt. 143).

Kampanjakuvio on romaanissa osa yleistä kaupallistumisen vaaroja koskevaa kritiikkiä. Tasa-arvoteman kannalta ei ole nähdäkseni kuitenkaan olennaista, mitkä ovat kampanjan perimmäiset motiivit. Romanin kampanja voisi olla yhtä hyvin täysin vilpittömällä asialla, ja Rebeccan koulun rehtori voisi näin ollen peräti saada haluamansa, eli ”[...] tasavertaisten mahdollisuuksien [takaamisen] kaikille [...]” (mt. 242).⁵⁶ Tarkoitin tällä sitä, että niin kauan kuin tasa-arvokeskustelu koskee vain uusliberalistista tasavertaisten menestysmahdollisuuksien takaamista kaikille – etenkin älylaiteteknologian välityksellä – jää siitä uupumaan jotain Ranskan vallankumouksesta periytyneen tasa-arvon periaatteen kannalta täysin olennaista, eli veljeyttä korostava ihmiskäsitys, jossa yhden yksittäisen ihmisen ei katsota olevan atomistinen yksilö tai persoona, joka on perustavanlaatuisella tavalla irrallaan lajitovereistaan ja kaikesta muusta.

Ajatukseni yleisesti älylaitteiden suhteen onkin se, etteivät älylaitteet jo pelkän teknologisen luonteensa vuoksi voi ikään kuin edes ymmärtää tuota tasa-arvon kannalta olennaista osaa, eli toisenlaista, veljeyden ehdoilla ymmärrettyä yksilö- tai pikemminkin ihmiskäsitystä. Laitteet ovat mitä ovat, eli tietynlaisen kulttuurin muovaaman atomistisen, uusliberalistisen yksilökäsityksen ”laajentumia”. Älylaitteet ovat tätä niin hyvässä kuin pahassa, vaikka romaani toki keskittyikin varoittaviin esimerkkeihin. Mitä tulee tasa-arvon käsittämiseen ja edistämiseen, syvempi ongelma on kuitenkin tuossa nimenomaisessa vapauden ehdoilla ymmärretyssä yksilökäsityksessä, ei niinkään laitteessa. Ja koska laite ei voi nähdä itse yksilökäsitystä ongelmana, se ei voi sitä myöskään ongelmana lähestyä. Se on ihmisten tehtävä.

Nähdäkseni paras tapa tehdä selkoa tästä Alinan ja Rebeccan kautta hahmottuvasta ongelmasta on pohtia uusliberalismin suhdetta liberalismiin pidempään historiaan. Se on

⁵⁶ Miltä tasavertaisten mahdollisuuksien takaaminen kaikille tässä tapauksessa sitten näyttäisikään – esimerkiksi jokaiselle oman *iAm*-laitteen lahjoittamista, ei ainoastaan Rebecalle.

itse asiassa ainoa tapa saada esiin se tasa-arvon toteutumisen kannalta olennainen seikka, jonka uusliberalistinen ajattelutapa sivuuttaa korvatessaan tasa-arvon reilulla pelillä.

Asiaa voi ajatella jälleen riittämättömyyden tunteen kautta. Uusliberalistisessa kulttuurissa yksilö kokee riittämättömyyttä sen suhteen, ettei ole täyttänyt jotakin sopeutumiseen ja menestykseen vaadittavaa mittaa. Romaanissa Alinan henkilöhistoria tarjosi tästä hyvän esimerkin. Ranskan vallankumouksen aikaisessa liberalistisessa kulttuurissa riittämättömyys koski sen sijaan sitä, mitä aiemmat valtaapitävät tahot olivat tunteneet tiettyjä eriarvoisessa asemassa olevia ihmisryhmiä kohtaan. Valtaapitävät olivat katsoneet, että tietyt ihmiset olivat lähtökohtaisesti eriarvoisia, koska heiltä puuttui jokin valtakulttuurin vaatima ominaisuus *X*. Tätä ongelmaa tasa-arvon periaate – eli se, että laki on kaikille sama, ja että syntyperään liittyvä eriarvoisuus sekä sen antamat eriarvoisuuden mahdollisuudet on poistettu – pyrki alun perin ratkaisemaan.

Ero uusliberalismiin on merkittävä, vaikka sanatasolla sitä ei välttämättä heti hahmotakaan. Maahanmuuttajien kohtelu, jota Alinakin työnsä puolesta todistaa, havainnollistaa eroa hyvin. Maahanmuuttajat saattavat joutua – ja mitä todennäköisemmin joutuvatkin – Suomessa tilanteeseen, jossa he eivät täytä jotakin mittaa lähtökohtaisesti, koska heiltä puuttuu jokin valtakulttuurin mielivaltaisesti vaatima ominaisuus *X*, esimerkiksi niin sanottu kantasuomalaisuus. Riittämättömyys on tässä asetelmassa muiden tunneheitä kohtaan, joka johtaa heidän eriarvoiseen asemaansa yhteiskunnassa. Tasa-arvon toteutumisen kannalta on tietyllä tapaa täysin merkityksetöntä – niin hyvässä kuin pahassa – mitä eriarvoisessa asemassa olevat itse tästä riittämättömyydestä tuntevat.

Myös menestys on pohjimmiltaan toisarvoinen seikka. Joe, joka on tottunut pitämään menestystä kaiken mittana, saa hämmennyksekseen kokea tämän Suomessa. Hän on huippututkija, mutta tavatessaan kulttuurikeskuksessa muita maahanmuuttajia, hän huomaa nopeasti, ettei suomalainen yhteiskunta tule ottamaan edes häntä avosylin vastaan ennen kuin hän ”[...] pystyisi esittämään syntyperäistä suomalaista” (H 102). Kuten sanottu, tämä on Suomen kaltaisessa tasa-arvon luvatussa maassa piinallinen ongelma.

Internet ja älylaitteet eivät pysty ratkaisemaan ongelmaa. Ne kuitenkin pystyvät pyyhkimään ongelman näkymättömiin, koska ne tarjoavat käyttäjälleen mahdollisuuden olla keitä he ikinä haluavatkaan olla. Laitteiden avulla ominaisuuksista, joiden takia tiettyjä väestönosia syrjitään, pääsee nimittäin eroon – ja tarkoitan tällä kirjaimellisesti eroon, sillä ne voi halutessaan poistaa kokonaan luomalla itsestään haluamanslaisensa kuvan, jota ominaisuudet eivät enää voi samalla tapaa määrittää. Samalla voi jopa hankkia itselleen uuden ominaisuuden *X*, jonka takia tiettyjä väestönosia suositaan. Tästä syntyy kuitenkin

uusi ongelma: laitteen avulla luotu uusi oleminen onnistuu ainoastaan itse välineellä, ei niin sanotusti kadulla. Nähdäkseni se, missä älylaitteet ovatkin ylivoimaisesti parhaimmillaan, oikeastaan paljastaakin sen, miksi ne ovat tasa-arvon toteutumisen kannalta vain eräänlainen luovutusvoitto.

Teknologiaan erikoistunut sosiaalipsykologi Sherry Turkle on todennut, että uuden teknologian omaksuminen noudattaa usein kaavaa, jossa teknologia saatetaan alkuun kokea sentään parempana kuin ei mitään, mutta lopulta itse asiassa parempana kuin mikään muu (Turkle 2017, 12). Tämä on helppo todeta älypuhelimienkin kohdalla, jos miettii etenkin vaikeita tapauksia. On päivän selvää, että syrjitty ihminen voi tuntea laitteen avulla tulleen ensimmäistä kertaa elämässään kohdelluksi tasavertaisena yksilönä. Hän voi jopa tuntea, että vain laitteen avulla voi olla se versio itsestään, joka syvällä sisimmässään kokee olevansa, ja näin ollen jopa tuntea käytännössä koko muun rumiinsa vieraaksi. Hän saattaa löytää laitteen avulla muita itsensä kaltaisia ja päästä puhumaan kokemastaan syrjinnästä tavalla, joka on ollut aikaisemmin mahdotonta. Mitään tästä ei pidä tietenkään vähätellä tämän yksilön näkökulmasta, koska laite on elintärkeä hänen kannaltaan.

Kritiikkini koskee kuitenkin sitä, että atomistisen, uusliberalistisen yksilökäsityksen näkökulmasta tämän henkilön ongelma on – kiitos älylaitteen – tietyllä tapaa ratkaistu: hän voi turvallisesti toteuttaa itseään, koska sopeutumisen ja menestyksen edellytykset ovat vihdoin tavoittaneet myös hänet. Kyseessä on ehkä jossain määrin reilu peli, mutta tasa-arvon edistämisen näkökulmasta ratkaisu ennemminkin välttelee ongelmaa, eli sitä tosiasiaa, että esimerkin henkilöä ylipäänsä syrjittiin jonkin syntyperäisen, kontingentin ominaisuuden vuoksi, ajatteli henkilö itse tästä samaisesta ominaisuudesta sitten mitä hyvänsä. Jos palauttaa mieleen tämän luvun ensimmäisessä alaluvussa käsitellyn koripalloilija Darryl Parkerin tosielämän tapauksen, olisiko tasa-arvon toteutumisen kannalta tyydyttävä ratkaisu muka ollut se, että Parker olisi viettänyt vapaa-aikansa jatkossa kaupungilla oleskelun sijaan verkossa?

Mitä tulee siis tasa-arvon edistämiseen, on älylaitteiden kutsuminen apuun tietyllä tavalla kyyninen ratkaisu. Elinkelpoisen virtuaalielämän tarjoaminen syrjityille ei poistaisi sitä ongelmaa, että he olisivat yhä poissuljettuja laajemmasta yhteiskunnallisesta elämästä. Heidä ei edes yritettäisi integroida osaksi yhteiskuntaa, vaan heidät suljettaisiin iloisesti ulos. Tämän vuoksi älylaitteiden tarjoama apu integraation suhteen olisi parhaimmillaankin vain luovutusvoitto. Yleisenä kehityskulkuna suunta on siis utooppisen sijaan pikemminkin dystooppinen.

Veljeyden näkökulmasta tasa-arvon periaatteen oli aikoinaan tarkoitus lähteä siitä ajatuksesta, että kaikki ihmiset ovat lähtökohtaisesti yhtä ja samaa perhettä. Periaate pyrki ottamaan huomioon sen, että vaikka ihmiset syntyvätkin erinäköisinä, erikokoisina ja eri oloihin, heitä kaikkia yhdisti side, joka syntyi siitä, että he kuuluivat samaan suureen ihmisperheeseen, koska he olivat samojen luonnonhistoriallisten prosessien osasia ja tulosta. Tasa-arvon tarkoitus ei ollut päästä kirjaimellisesti eroon syntyperäisistä eroista, vaan aiemmasta yhteiskuntajärjestyksestä, joka oli rakennettu erojen varaan. Tarkoitus oli aiemmin syrjittyjen ihmisten integraatio yhteiskuntaan niin, että heitäkin kohdeltaisiin ansaitsemallaan tavalla, eli kuin perheenjäseninä.

Ajatus tästä niin sanotusta universaalista veljeydestä, sisaruudesta tai perheenjäsenyydestä on ehkä ruusuinen – eikä Ranskakaan siitä aikanaan motostaan huolimatta parasta esimerkkiä näyttänyt – mutta tämä ei silti tarkoita sitä, etteikö se olisi pohjimmiltaan sitä, mistä tasa-arvon periaatteessa on kyse, kun sitä katsoo veljeyden näkökulmasta. Romaanista hahmottuva kritiikki älylaitteiden suhteen onkin se, että vaikka ne ovatkin monessa mielessä ihmiselle avuksi, laitteilla on pelkän atomistista, uusliberalistista yksilökäsitystä vastaavan luonteensakin vuoksi vähän tarjottavaa tasa-arvon saralla. Jos toisin ajattelee, ei nähdäkseni tiedä, mitä tekee. Pahimmillaan vaarana nimittäin olisi samanlainen traagisesti ironinen kehityskulku kuin edellisessä luvussa, jossa yritys lisätä yksilönvapautta johti vapauden tukahtumiseen. Yhtä lailla yritys lisätä tasa-arvoa voisi lopulta johtaa yhä suurempaan epätasa-arvoon, kuten Alinan henkilöihahmon ja *iAm*-laitteen kautta välittyvät esimerkit ovat tässä luvussa näyttäneet.

Poliittista edistyksellisyyttä on siis pystyttävä katsomaan toisenlaisesta näkökulmasta kuin Alina, jotta romaanista hahmottuvalta dystooppiselta kehityskululta voitaisiin välttyä. Tämän vaihtoehdoisen näkökulman mahdollistaa veljeyden ensisijaistaminen vapauden sijaan. Näkökulmanvaihdoksen romaanissa tarjoaa seuraavassa luvussa käsiteltävä Samuelin henkilöihahmo. Siinä missä Joelle vapaus on alusta asti ensisijaisen tärkeää ja Alinalle pienen epäröinnin jälkeen yhtä lailla, ottaa Samuelilla veljeys vihdoin ensisijaisen aseman. Samalla päästään eroon atomistisesta yksilökäsityksestä, ja sen myötä myös tavasta, jolla tasa-arvon ja vapauden kysymyksiä lähestytään. Tästä kaikesta syntyy lopulta vastavoima romaanin kuvaamalle dystooppiselle kehityskululle.

4 VELJEYS – SAMUEL

4.1 Maaailma: veljeys ihmisiä yhdistävänä tekijänä

Siinä missä Joen henkilöhaamon voi yhdistää luontevasti Yhdysvaltojen kautta vapauden tematiikkaan ja Alinan Suomen kautta tasa-arvoon, on heidän lapsensa Samuelin kohdalla vastaavaa yhteyttä jonkin yksittäisen valtion ja sitä määrittävän teeman välillä vaikeampi löytää. Tämä johtuu siitä, että Samuel on romaanissa pikemminkin itse eräänlainen yhteys asioiden välillä. Hän on sitä Joelle ja Alinalle toki kirjaimellisesti, mutta myös vertauskuvallisesti: Samuel muistuttaa siitä, että vapaus ja tasa-arvo ovat paitsi hukassa myös potentiaalisesti tuhoon tuomittuja ilman veljeyden ohjausta. Romaanin nimeä lainaten, ilman veljeyttä vapaus ja tasa-arvo eivät tiedä mitä tekevät.

Näen siis Samuelin edustavan romaanissa veljeyttä, joka onnistuu vihdoinkin tarjoamaan paljon kaivatun, vartenotettavan vastavoiman romaanin kuvaamalle dystooppiselle kehityskululle. Jonkin tietyn valtion sijaan veljeys on ollut historian saatossa tapana yhdistää lähinnä uskontoon. Liberaaleissa demokratioissa tämä on kulttuurihistoriallisista syistä tarkoittanut kristinuskoa. Ranskan vallankumouksen motossa veljeydellä⁵⁷ viitattiinkin kristinuskon lähimmäisenrakkauteen, jonka tunnetuin muotoilu löytyy Jeesuksen vuorisaarnasta: ”Kaikki, minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille.” (Raamattu 1992, Matt. 7:12.) Ajatus ei ole tietysti muillekaan uskonnoille vieras. Päinvastoin, se löytyy käytännössä katsoen lähes jokaisesta tunnetusta uskonnosta. Siksi sitä onkin nimitetty *kultaiseksi säännöksi*. Vaikka säännön sanamuodot saattavat hieman vaihdella uskontojen välillä, sisältö pysyy kutakuinkin samana: ”[...] ihmisen on kohdeltava muita samoin kuin hän toivoo itseään kohdeltavan.” (Tieteen termipankki 2023.)

Veljeys ilmiönä ei ole siis minkään yhden ainoan uskonnon yksityisomaisuutta. Tutkielmani kannalta vielä tärkeämpää on kuitenkin painottaa, ettei veljeys kuulu myöskään yleisesti ottaen ainoastaan uskonnoille. Se on yleisinhimillinen ilmiö, jonka olemassaolo ei riipu järjestäytyneistä uskonnoista. Monet uskonnot ovat vain tunnistaneet veljeyden merkityksen ja päättäneet asettaa sen erityisen suureen arvoon.

Veljeydelle osoitettu erityinen arvostus nimenomaan uskontojen piirissä on tuskin satumaa. Se on nähdäkseni seurausta uskonnoille tyypillisestä ajattelutavasta, joka näkee ihmisen osana itseään suurempaa maailmankaikkeutta. Tässä kosmologisessa

⁵⁷ Vaikka veljeys olikin alusta asti osa mottoa, sitä ei mainita vuoden 1789 ihmis- ja kansalaisyhteiskuntajulistuksessa. Ensimmäisen kerran se esiintyy vuoden 1795 perustuslaissa, ja tuolloin juuri lähimmäisenrakkauteena.

näkökulmassa voi nähdä yhteyden veljeyden kautta hahmottuvaan ihmiskäsitykseen. Käänteentekevä ero atomistiseen yksilökäsitykseen nähden on se, että yksittäinen ihminen on lähtökohtaisesti osa jotakin itseään suurempaa kokonaisuutta – esimerkiksi ihmislajia, eläinkuntaa, elämää ja lopulta maailmankaikkeutta. Yksilöt eivät siis ole aluksi toisistaan ja kaikesta muusta irrallaan, ja vasta jälkikäteen tehdyn valikoinnin myötä osa jotakin yhtä atomistista yksilöä suurempaa.

Veljeyden näkökulmasta ymmärretty yksilökäsitys poikkeaa siis atomistisesta käsityksestä siinä, että ihmisten katsotaan olevan lähtökohtaisesti yhtä. Yhdistävä side syntyy yksistä ja samoista luonnon prosesseista, joiden osasia ja tulosta ihmisetkin perustavanlaatuisella tavalla ovat. Jokainen uusi ihminen muodostaa yhden uuden silmun elämänpuussa, kuten filosofi Joseph Almog (2017, 241) asian muotoilee.

Ajatusta ihmislajin lähtökohtaisesti yhteen sitovasta veljeydestä ei tule pitää ainoastaan triviaalina evoluution seikkana. Sen tunnustamisella on merkittäviä poliittisia seurauksia liittyen siihen, miten ihmiset suhtautuvat toisiinsa. Veljeyden tunnustamisen tulisi kehottaa ihmisiä kohtelemaan kaikkia muita kuin perheenjäseniään. Ihmislajin lähtökohtaisesti yhteen sitovan veljeyden sivuuttaminen sen sijaan johtaa siihen, että ihminen ikään kuin vain mielivaltaisesti valitsee itsellensä mieluisia lisäperheenjäseniä. Veljeyden tunnustaminen siis laajentaa tunnetun sanonnan ”et voi valita perheenjäseniäsi” koskemaan koko ihmislajia. Olemme toisin sanoen yhtä suurta perhettä, halusimme sitä tai emme.

Lopulta tärkeintä ei ole se, millaisilla sanavalinnoilla mikäkin uskonto on kultaisen sääntönsä muotoillut – puhutaanko perheestä, lähimmäisestä, naapurista, toisesta, jne. – vaan olennaista on se, että ajatuksen taustalta on hahmotettavissa ihmisten välistä veljeyttä painottava näkökulma ja ihmiskäsitys. Tästä huolimatta Valtosen romaanin kohdalla on kuitenkin syytä huomioda se seikka, että romaani tuo veljeystematiikan esiin juuri kristinuskon kautta. Romaanin suhtautuminen länsimaiseen demokratiaan ja sitä ohjaavaan ydinaatteeseen, liberalismiin, on nimittäin itsekriittistä. Tällöin on syytäkin käsitellä veljeyttä uskonnoista länsimaalaisimman eli kristinuskon kautta. Kyseessä on kuitenkin uskonto, jonka pohjalta veljeys valittiin Ranskan vallankumouksen mottoon. Itsekriittinen paluu liberalismiin juurille jonkin muun uskonnon kautta olisi siis ainakin historiallisesti perustelematon ratkaisu.

He eivät tiedä mitä tekevät tuo siis veljeystematiikan esiin kristinuskon kautta, kuten Luukkaan evankeliumista lainatusta nimestä voi jo päätellä. Suorien lainojen sijaan romaanin kiinnostavin viittaus kristinuskoon, ja sitä kautta veljeystematiikkaan, on

kuitenkin epäsuora. Se syntyy tavalla, jolla Samuelin henkilöhahmo rinnastetaan Jeesukseen. Samuel on nimittäin epätyypillinen jeesushahmo siinä mielessä, että hän on kaukana täydellisestä. Päinvastoin, hän on monella tapaa viallinen. Samuel muun muassa kohtelee huonosti tyttöystäväänsä, aiheuttaa isänsä Joen ajojahdin ja osaa muutenkin olla monella tapaa ikävä ihminen.

Toisaalta Samuel on lapsesta saakka pitänyt pienimpien puolta. Jo kouluikäisenä hän on saattanut mennä uhkarohkeasti väliin, kun häntä isommat pojat ovat kiusanneet hänelle itselleen tuntematonta lasta (H 190). Yhtä lailla myöhemmällä iällä Samuel puuttuu työpaikallaan tapahtuvaan eläinten kaltoinkohteluun, vaikka se saattaa tarkoittaa hänelle vankeusrangaistusta (mt. 525). Hän on siis hyljeksittyjen ja kaltoinkohdeltujen puolella, eikä pelkää asettaa itseään vaaraan puolustaessaan heitä. Tämä puoli Samuelista tuo jo sinällään vahvasti mieleen Jeesuksen. Samuelin uhrimainen kuolema oikeastaan vain täydentää rinnastuksen.

Kuten Joeta ja vapautta käsittelevässä tutkielman ensimmäisessä käsittelyluvussa kävi ilmi, Samuel kuolee eräänlaisen uhrikuoleman. Evankeliumien tavoin isä uhraa poikansa. Romaanin tapauksessa tämä tarkoittaa Samuelin edustaman veljeyden uhraamista Joen edustaman vapauden alttarilla. Joe on nimittäin mennyt yksilönvapautensa turvaamisessa niin pitkälle, että on valmis puolustamaan sitä turvamiehineen aseellisesti. Hän on käytännössä valmis tappamaan vapauden puolesta, ja Samuel on lopulta tämän puolustustistelun uhri.

Tapahtumaketju rinnastuu Jeesuksen tarinaan myös siinä mielessä, että Samuel tapetaan, koska hän on ylittänyt luvatta tietyn rajan. Joen etupihalla seistessään hän on yksityisalueella. Tämä rikkomus kulkee englanniksi nimellä *trespassing*. Samaa englannin kielen sanaa käytetään Isä meidän -rukouksen seuraavassa kohdassa suomen kielen *rikkoneet* tilalla: ”Ja anna meille meidän syntimme anteeksi, niin kuin mekin anteeksi annamme niille, jotka ovat meitä vastaan rikkoneet.” (Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2023.) Joe ei toisin sanoen pysty antamaan Samuelin rikkomusta anteeksi, koska se sotii Joen hinnalla millä hyvänsä puolustamaa yksilönvapautta vastaan. Vapauden turvaamiseksi veljeys on siis tuhottava.

Lopputulema ei kuitenkaan ole niin toivoton kuin voisi ensilukemalta luulla. Juuri ennen kuolemaansa Samuel saa nimittäin käännettyä Joen pään. Nähdäkseni Joelle alkaa tällöin valjeta veljeyden näkökulma. Vapaus, tasa-arvo ja veljeys alkavat Joen mielessä asettua uuteen, käänteiseen järjestykseen, jossa tasa-arvo ja vapaus ymmärretään veljeyden ehdoilla. Joe joutuu maksamaan tästä muutoksesta äärimmäisen hinnan, mutta on

syytä huomauttaa, ettei näkökulman omaksuminen ole ollut Samuelillekaan helppoa. Kuten sanottu, Samuel ei ole missään nimessä täydellinen. Samuel, joka romaanin lopussa kohtaa ja muuttaa isänsä, on kaukana esimerkiksi siitä teini-ikäisestä Samuelista, joka on maannut päivät pitkät sohvalla televisiota katsellen ja ex-tyttöystävänsä sosiaalisessa mediassa piinaten (H 282).

Täydellisen sijaan Samuel onkin oikeastaan hyvin tavallinen nuori. Tässä mielessä hän on poikkeuksellinen jeesushahmo, mitä tulee dystooppiseen fiktion. Samuel on jeesushahmona itse asiassa korostuneen poikkeuksellinen etenkin, jos häntä vertaa 2010-luvulla julkaistuun nuorille suunnattuun dystooppiseen fiktion, jossa Jeesuksen kaltainen messiashahmo on toistuva trooppi. Räikeimmillään troopissa kyse on niin sanotusta ”valitusta lapsesta”, joka on pelastava maailman diktatuurilta, jossa yksilönvapaus on tukahdutettu. Aihetta tutkineen Kaisa Kaukiaisen mukaan yleisin versio troopista on kuitenkin hieman hillitympi, eli vapahtajana toimii usein vain erityisen rohkea, itsensä uhraava lapsi tai nuori ilman sitä suurempia uskonnollisia konnotaatioita (Kaukiainen 2020, 96–97). Yhtä kaikki, tämä vapahtajan asemaan nouseva erityinen lapsi tai nuori siis kuitenkin uhraa itsensä, jotta maailma pelastuisi yksilönvapauden tukahduttavalta diktatuurilta.

Samuel poikkeaa tästä lajityypillisestä troopista kahdella merkittävällä tavalla. Hän ei ensinnäkään kapinoi yksilönvapautta tukahduttavaa diktatuuria vastaan. Hänen toimintansa ennemminkin varoittaa yksilönvapautta hinnalla millä hyvänsä vaalivia tahoja siitä, että tukahduttaessaan veljeyden he saattavat itse tietämättään edesauttaa dystooppista kehityskulkua, joka päättyy lopulta heidän vaaliman vapaudenkin tukahtumiseen. Toisekseen romaani ei rakenna Samuelin ympärille kristillistä messiasmyyttiä. Kyse ei ole siis minkäänlaisesta lajityypille ominaisesta valitusta lapsesta tai muulla tapaa erityisestä nuorukaisesta, vaan ikään kuin kenestä tahansa maallikosta.

Romaanin poikkeuksellinen tapa rinnastaa Samuel Jeesuksen hahmoon johtaa siihen, että Samuelin romaanissa edustama veljeys demystifoidaan. Veljeys tuodaan ikään kuin uskonnollisista ylätalmoista takaisin maanpinnalle koko ihmislajin ulottuville. Samalla sen tarjoamasta näkökulmasta ja ihmiskäsityksestä vapautuu vahva poliittinen potentiaali, joka toimii vastalääkkeenä valikoinnin ja poissulkemisen mekanismeille, jotka nousevat vääjäämättömästi atomistisesta yksilökäsityksestä ja edesauttavat romaanin kuvaamaa dystooppista kehityskulkua.

Jeesusrinnastuksesta huolimatta veljeys yhdistyy romaanissa kristinuskon – tai ylipäänsä uskonnon – sijaan maailmaan sen kaikessa konkreettisuudessaan. Tästä

näkökulmasta katsottuna vapaus ja tasa-arvo näyttävät eri valossa kuin edellisissä käsitteilyluvuissa, joissa vapaus ja tasa-arvo käsitettiin abstrakteina, oikeudellisina periaatteina, jotka oli johdettu atomistisesta yksilökäsityksestä. Vapaus tarkoitti atomistisen yksilön oikeutta yksilönvapauteen ja tasa-arvo atomistiseksi yksilöiksi määritelmällisesti kelpaavien yksilöiden tasavertaisia menestysmahdollisuuksia.

Veljeyden näkökulmasta katsottuna yllämainitun käsitystavan on muututtava. Samuelin henkilöahmo tarjoaa muutoksen tarkasteluun erinomaisen esimerkin, sillä hän paitsi vähitellen omaksuu veljeyden näkökulman myös alkaa toimia sen mukaisesti. Muutoksen hahmottamiseksi keskitynkään useampaan eri elämänvaiheeseen, joita Samuelin henkilöahmo käy romaanissa läpi. Näin syntyy selkeä kuva siitä, millaisen vastavoiman veljeys tarjoaa romaanin kuvaamalle dystooppiselle kehityskululle.

4.2 Pojasta polvi paranee: Samuelin lyhyt työura

Vaikka Samuel lopulta poikkeakin vanhemmistaan hyvin radikaalilla tavalla, on hänessä alkuun myös eittämättä paljon samaa kuin Joessa ja Alinassa. Samuel omaksuu veljeyden näkökulman vähitellen, eikä muutos tapahdu itsestään, vaan lukuisten yritysten ja erehdysten kautta. Alkuun hän kamppaileekin romaanin kuvaamaa dystooppista kehityskulkua vastaan keinoin, jotka muistuttavat Joen ja Alinan epäonnistuneita yrityksiä.

Kuten äitinsä, Samuel ratkaisee – tai siis ainakin näennäisesti ratkaisee – pitkään jatkuneet henkilökohtaiset ongelmansa panostamalla työuraan. Alina, joka kokee valtavaa syyllisyyttä siitä, että Joe ei ole poikansa elämässä, on vältellyt ongelman kohtaamista keskittämällä kaikki voimansa työuransa kehittämiseen. Samuel puolestaan kärsii tästä isän muotoisesta tyhjistä aukosta, ja oireilee sen vuoksi monin eri tavoin niin koulun, perheen, ystävien kuin parisuhteidenkin puolella. (H 519.)

Myös Samuelille uusi työpaikka näyttyy aluksi täydelliseltä ratkaisulta kaikkiin hänen ongelmiinsa. Äitinsä tavoin, vailla työpaikkaan vaadittavaa koulutusta tai aiempaa kokemusta, Samuel suhtautuu työhönsä aluksi epäuskoisesti ja etäisen ironisesti:

Samuel katseli ihailen esinaistaan dosentti Veera Hakkarasta, joka kuljetti aivojaan tietokoneelta toiselle hintelässä, ihmiskehoa muistuttavassa telineessä, johon oli etäisen kohteliaassa, välinpitämättömässä suhteessa, ja tämän näkeminen herätti Samuelissa hartaan toiveen, että hänkin saisi näiden ihmisten tavoin varttua turvallisesti hymyileväksi rillipääksi, joka kaipaasi elämältä pian enää onnistuneita hedelmöityshoitoja, Lidl-helvettiä ja perheautoa, kultaista noutajaa ja korvatulehduskierrettä. Nämä aikuiset eivät nähneet, kuinka helppoa oli pudota kaikkien toimistorakennusten ja kahvitaukojen ulkopuolelle. Näillä onnellisilla ei ollut aavistustakaan, kuinka

armoton maailma oli, kuinka turvallinen heidän neuvotteluhuoneensa. (H 501–502)

Samuel tuntuu ajattelevan, että näin vahvasti stereotyyppisiä identiteettejä edustavat kollegat eivät oikein edes vaikuta ihmisiltä. Hän kuitenkin huomaa pian, että työpaikka ja sen tarjoama turva tekee hänetkin tyytyväiseksi. Aivan kuten Alina edellisessä käsittelyluvussa, Samuelkin alkaa uskoa kykyihinsä ja menestyä tehtävissään. Samalla hän alkaa luisua kohti uusliberalistista ajattelutapaa. Työpaikan aukaisemasta uraputkesta tulee Samuelille metafora elämästä turnauksena, johon hän on saanut varaslähdön. Lukion jälkeen töihin päätnyt Samuel on ikään kuin jo kentällä pelaamassa, kun muut ikätoverit odottelevat vielä vuosia vuoroaan yliopiston vaihtopenkillä. (Mt. 504–506.)

Itse työ sen sijaan tuo mieleen Joen. Samuel nimittäin työskentelee tietokonemallintajana eläintutkimuslaitoksessa. Vaikka hän ilmiselvästi loistaakin työtehtävissään, on kuitenkin vaikeaa saada selvää, mitä hän tarkalleen ottaen edes tekee:

Dosentin kannustamana hän oppi talven ja kevään mittaan käyttämään kevyttä mutta nopeaa matemaattista mailaansa lopulta niinkin hyvin, että pysyi lyömään hankalistakin asennoista kovia yläkierteitä kämmenellä, tarkkoja rystyjä takarajalta ja nopeita lentolyöntejä verkolta niin, että julkaisusarjojen tuomareiden oli pakko mutinoidensa jälkeen murahtaa hyväksyvästi. Yhä useammin hän sai pallon osumaan täsmälleen keskelle mailaa, ja silloin jo pelkkä ääni oli niin tyydyttävä ja tunne kämmenessä niin pehmeä, että se riitti perustelevaan kaiken. (Mt. 501–502)

Ei ole sattumaa, että Samuel näkee työnsä metaforisesti pelin kautta. Menestys on ikään kuin huumannut hänet niin pahasti, että hän on menettänyt todellisuudentajun työnsä suhteen. Hän ei pysähdy kysymään, mistä numerot tietokoneelle tulevat. Hän vain pelaa peliään tietokoneellaan, ikään kuin se olisi täysin oma maailmansa irrallaan kaikesta muusta.

Kuten ylläolevasta lainauksesta näkyy, myös Samuelin henkilöahmo kuvataan romaanissa Joen ja Alinan tavoin kolmannen persoonan kaikkitietävän kertojan kautta tavalla, jossa lukijalla on pääsy tapahtumien lisäksi henkihahmon kokemuksiin tapahtumista. Eli, vaikka Samuelin oma kokemus lainauksessa kertookin muuta, lukija – tietäen tässä vaiheessa tarinaa, että kyseessä on takauma myöhemmin aktivistiksi päätyvän Samuelin elämästä – osaa aavistaa, ettei Samuel tosiasiaassa tiedä, mitä työssään tekee.

Samuel on siis äitinsä tavoin kasvattamassa kovaa vauhtia itsestään menestyksestä uusliberalistista persoonaa. Kaikki kuitenkin muuttuu, kun hän näkee eräänä päivänä omin silmin, mitä hänelle työpaikan alakerrasta metaforisesti heitetyt syötöt oikeasti sisältävät:

Matemaattinen malli, jota hän oli ylhäällä esinaisensa keräämistä koetulokista tekemässä, käväisi mielessä kuin kokeillakseen, vieläkö sopisi tulla. Tähän hän oli kuluneiden kuukausien aikana vapaaehtoisesti osallistunut. Tuon lasin takaa hänen työnsä raakamateriaali tuli. Se, joka oli tähän saakka ollut vain sarja kiinnostavia älyllisiä pähkinöitä, pelkkiä numeroita, symboleja. Luvut, abstraktiot: vain niiden kanssa hän oli tähän saakka työskennellyt. Ne olivat toki hänenkin mielessään aina liittyneet elävien olentojen hormonijärjestelmän viestikapuloihin ja ankkureihin. Koskaan ei silti ollut tullut mieleen loppuun saakka miettiä, miten luvut hankittiin. Näin. Täältä. (H 508)

Koe-eläinten näkemisen jälkeen Samuel ei ole enää entisensä, vaikka ehtiikin harkita vielä viimeisen kerran mahdollisuutta, että kyse saattaisi olla jälleen kerran siitä, ”[...] mistä äiti oli syksyllä puhunut: että hänen oli aika kasvaa aikuiseksi. [...] Että tällainen maailma oli; se piti vain hyväksyä.” (Mt. 511.) Samuel kuitenkin hylkää ajatuksen. Toisin kuin äitinsä Alina, hän ei siis hyväksy uusliberalistista ajatusta elämästä pelinä, jossa kaikilla on teoreettisesti yhtäläiset mahdollisuudet menestyä, eli kasvattaa itsestään persoonaa.

Mitä Samuelin muutokseen ja sen suuntaan tulee, on isä sopivampi vertailukohta. Nähtyään työpaikkansa harjoittamat eläinkokeet Samuelista tulee nimittäin aktivisti. Tällä aktivismillakin on itsessään omat vaiheensa, jotka on syytä ottaa huomioon, kun tarkastelee Samuelin henkilöahhmon kehitystä. Alkuun Samuel on yhteiskunnallisen vaikuttamisen suhteen jokseenkin naiivi. Selittäessään työpaikan tapahtumia itselleen hän toistaa ajatusta siitä, että vaikka ”[...] ei ollut tiennyt – samalla hän tietenkin oli tiennyt” (mt. 507). Romaanin nimeä mukaileva ajatus on varmasti tuttu valtaosalle länsimaalaisista, jotka kyllä hyvin tietävät, minkälaista sortoa tulevat ylläpitäneeksi esimerkiksi omilla kulutusvalinnoillaan, mutta silti eivät ikään kuin kuitenkaan tiedä. Ei olekaan ennenkuulumatonta, että jotkut tekevät muutoksen heti nähtyään omin silmin esimerkiksi jonkinlaisen dokumentin tuotannon olosuhteista.

Aluksi Samuel ajatteleekin, että kunhan kaikki vain saisivat itsekkin nähdä, mitä työpaikalla tapahtuu, niin kokeet varmasti lakkautettaisiin. Hän vuotaa työpaikalta kuvamateriaalia mediaan ja kansa tuomitsee teot erilaisissa yhteisöviestimissä. (Mt. 485–486.) Lakkauttamisyritys ei kuitenkaan onnistu. Samuelin johtama rauhanomainen mielenosoitus leimataan lopulta median toimesta vaaralliseksi ääriaktivismiksi, ja tällä oikeutetaan poliisin puuttuminen asiaan väkivalloin. Tarkoitushakuisen mediapelin avulla Samuel onkin yhtäkkiä tarinan roisto. (Mt. 488–489.) Ihmiset tuomitsevat hänet, ja eläinkokeet jatkuvat ennallaan. Ainoa muutos on yrityksen mainoksessa oleva koira, joka on entistäkin söpömpi.

Tapahtumilla on suuri merkitys Samuelin henkilöhaahmon kehityksen kannalta. Nähdäkseni hän saa esimakua siitä, miten mahdotonta veljeyden näkökulmasta poliittisesti edistyksellinen toiminta on, kun yksilönvapauden ensisijaistamisesta ei olla valmiita tinkimään. Samuel on jo aiemmin ollut hyvin turhautunut siihen, että yhteis- tai ihmiskunnan ongelmia lähestytään – etenkin mediassa käydyssä keskustelussa – lähtökohtaisesti yksilön näkökulmasta (H 190–195). Hän on kuitenkin katsonut asiaa lähinnä yksilön kulutustottumusten kannalta ja turhautunut sen tarjoamaan suppeaan näkökulmaan. Työpaikan tapahtumien jälkeen kulutuskritiikki laajenee vihdoon koskemaan kokonaista länsimaisen ajattelun perinnettä, jonka ytimessä on yksilönvapauden ehdoton ensisijaisuus suhteessa kaikkeen muuhun.

Kouluaikoina Samuel on ollut siis erityisen turhautunut puheeseen, jossa laajoihin, monimutkaisiin ongelmiin – esimerkiksi ilmastonmuutokseen – tarjotaan ratkaisuksi yksilön tekemiä kulutusvalintoja. Hän onkin pitänyt aiheesta kouluesitelmän, joka on käsitellyt tuotannon ja kuluttajan välillä vallitsevaa *epäsymmetristä informaatiota*. Ilmiö tarkoittaa sitä, että kuluttajat eivät voi ikinä täydellisesti tietää, mihin tulevat valinnoillaan vaikuttaneeksi ja miten, koska tuotantopuoli on aina muutaman askeleen kuluttajaa edellä. (Mt. 193.) Ongelma vastaa asetelmaltaan siis pitkälti Samuelin itsensä myöhemmin työpaikallaan kokemaa ”tiesin, mutta en tiennyt” -ongelmaa. Tämän kokemuksen jälkeen Samuel vihdoin oppii, että ongelmassa ei ole niinkään kyse tosiasioiden tietämisestä sinänsä, vaan siitä, miten tietoon suhtaudutaan (mt. 537).

Samuel nimittäin vuotaa mediaan kaiken tarvittavan tiedon työpaikallaan tehtävistä eläinkokeista. Kenellekään ei ole tämän jälkeen epäselvää, mitä eläimille tehdään työpaikan kellarissa. (Mt. 485.) Samuelin vetämää protestia tuetaan maanlaajuisesti, mutta harva paikan päällä. Tästä syystä protesti on lopulta suhteellisen helppo hajottaa ja kääntää Samuelia vastaan. Asetelman käännyttyä verkossa aktivoidutaan mustamaalaamaan Samuelia. Pian Samuelin tukijoukot loittonevat ja asia unohdetaan. (Mt. 486–489.) Tapahtumasarja muistuttaa Joen vetämää boikottia Freedom Mediaa vastaan. Molemmissa tukea ollaan valmiita osoittamaan etäältä, mutta siitä peräännyttään, mikäli tuen osoittamisen koetaan olevan jollakin tapaa itseltä pois. (Mt. 93.) Eli, jos oma henkilökohtainen yksilönvapaus koetaan uhatuksi, etäältäkin osoitettu tuki vedetään pois.

Nähdäkseni ei ole sattumaa, että etäältä vaikuttaminen on niin suosittua juuri äänestämiseen perustuvissa liberaaleissa demokratioissa. Oman äänensä ulkoistaminen jollekin muulle taholle sopii hyvin yhteen kansalaisen oman yksilönvapauden turvaamisen kanssa. Oli kyse sitten äänestämisestä lompakolla tai perinteisellä urnalla, yksilö

vaikuttaa asioihin vain välillisesti, eikä näin ollen likaa omia käsiään. Lisäksi uurnilla yksilöä suojelee vielä vaalisalaisuus, kun taas kaupoissa pidetään huoli siitä, että asiakastiedot pysyvät luottamuksellisina. Nettikaupan ansiosta voi ostoksetkin tehdä etäältä ja muilta salassa.

Tätä ajatuskulkua seuraten voi ajatella, että kritiikki, joka Samuelilla on kohdistunut alun perin kuluttamisella vaikuttamiseen, voisi lopulta laajeta koskemaan kaikkea epäsuoraa toimintaa, jota motivoi yksilönvapauden asettaminen tärkeysjärjestyksessä kaiken muun edelle. Ongelma nimittäin on, että poliittisen toiminnan ja päätöksenteon ulkoistamisella saattaa helposti ajautua Joen käsittelyluvusta tuttuun tilanteeseen, jossa yritetään sekä syödä että säästää sama kakku. Voisi esimerkiksi ajatella, että Samuelia alkuun verkossa tukeneet joukot ovat ulkoistaneet protestinsa verkon avulla, ja näin ollen turvanneet yksilönvapautensa. Tällä tapaa he näyttävät alkuun onnistuneen sekä syömään että säästämään kakkunsa. Eläinkokeiden lopettaminen Samuelin työpaikalla vaatisi kuitenkin lisää ihmisiä paikan päälle protestoimaan, joten muutosta ei tosiasiaassa synny. Joen boikotin tavoin Samuelin johtama protesti siis tyrehtyy lopulta, koska tarpeeksi moni ei ole valmis riskeeraamaan omaa yksilönvapauttaan.

Kyseessä on sama dilemma, jota Almog kutsuu poliittisen filosofian perustavanlaatuisiksi dilemmaksi: joko ensisijaistamme vapauden suhteessa veljeyteen tai veljeyden suhteessa vapauteen. Molempia ei voi saada. Samuelin protestin kohdalla tämä tarkoittaa sitä, että on joko yhdistettävä voimat konkreettisesti paikan päällä veljeyden nimissä, mutta samalla riskeerattava yksilönvapaudet; tai sitten on vaihtoehtoisesti säilytettävä yksilönvapaudet, mutta yhdistettävä voimat ainoastaan etäältä verkon välityksellä ilman veljeyden tarjoamaa konkreettista sidettä. Jälkimmäisen vaihtoehdon muutosvoima on tietysti paljon heikompi, eikä siitä ole sellaisenaan kääntämään romaanin kuvaamaa dystooppista kehityskulkua. Päinvastoin, sillä on vaarana jopa ruokkia sitä.

Samuelista erityisen kiinnostavan henkilöahmon tekee romaanissa se, että hän valitsee dilemman edessä lopulta toisin kuin Joe ja Alina. Veljeyden valitessaan Samuel poikkeaa myös yhdysvaltalaisesta eläinoikeusaktivistiryhmästä, joka ottaa yhteen Joen kanssa keskustelutilaisuudessa. Ero ryhmään käy selväksi, kun tarkastelee Samuelin toimintaa hänen lyhyeksi jääneen työuransa jälkeen.

4.3 Maallinen messias: veljeys pyhänä asiana

Hylätessään vanhempiensa vastaavia muistuttavan urapolun Samuel ottaa ensimmäisen merkittävän askeleensa kohti veljeyden näkökulmaa, jonka tarjoaman muutosvoiman

avulla hän käy lopulta romaanin kuvaamaa dystooppista kehityskulkua vastaan. Epäonnistuneen protestin ja sitä seuranneen mediamylläköiden jälkeen Samuel päätyy Suomesta Yhdysvaltoihin. Siellä hän vaikuttaa pienessä aktivistiryhmässä. Ryhmä poikkeaa kuitenkin merkittävästi Joeta vastaan asettuneista eläinoikeusaktivisteista. Kuten ensimmäisessä käsittelyluvussa kävi ilmi, Joeta vastaan asettuneet eläinoikeusaktivistit eivät ymmärrä olevansa dilemman edessä: joko Joen työpaikalla tehtävät eläinkokeet jatkuvat ja ihmiset hyötyvät kokeiden tuloksista, tai eläinkokeista luovutaan ja samalla ihmiset luopuvat kokeiden tuomista hyödyistä.

Keskustelutilaisuuden eläinoikeusaktivistit luulevat siis kiertävänsä vaikean valinnan korvaamalla kokeet tietokonemallinnusten avulla. Tällä tapaa saataisiin aikaan ideaalinen lopputulos, jossa kaikki voittaisivat: he saisivat nauttia eläinkokeiden avulla valmistettujen *iAm*-laitteiden tarjoamasta yksilönvapaudesta ja eläimet vastaavasta vapaudesta luonnossa. Ideaaliskenaarion toteutuminen ei ole kuitenkaan sen mahdollisempaa kuin saman kakun syöminen ja säästäminen. Kyse on todellakin joko–tai-dilemmasta, jota ei vain yksinkertaisesti voi kiertää.

Siinä missä Joeta vastaan asettuneet eläinoikeusaktivistit eivät ole valmiita joustamaan yksilönvapautensa suhteen, vaan pitävät kiinni epärealistisista ideaaleistaan turvatakseen sen, ei Samuel puolestaan omine aktivistiryhmineen epäröi uhrata yksilönvapauttaan. Alinakin sättii omaa turvallisuushakuisuuttaan ja toimettomuuttaan vertaamalla itseään poikaansa Samueliin:

Ainoa mitä Alina osasi, oli tuntee syyllisyyttä siitä että oli kasvattanut lapsensa maailmaan, jossa jos jokin edelleen oli pyhää, hän ei ollut sitä pystynyt varjelemaan – ei edes kertomaan, mikä sellaista oli. [...] hänen olisi pitänyt pystyä paremmin tukemaan poikaansa ja hänen ystäviään. He olivat sentään yrittäneet, tarttuneet edes yhteen tärkeänä pitämäänsä asiaan maailmassa. Toisin kuin sinä [...] et ole tehnyt mitään, et mitään, et millekään – siksi nämä lapset uhrasivat itsensä. (H 554)

Lainauksessa mainittu pyhyys ja sen varjeleminen toistuu itse asiassa motiivin tavoin Samuelin henkilöahmon kohdalla läpi romaanin. Nähdäkseni sen voi ymmärtää kahdella tavalla: mitä Samuelia ympäröivä kulttuuri pitää ja varjelee pyhänä, ja mitä Samuel itse pitää ja varjelee pyhänä.

Jos jonkin asian voi ajatella olevan Samuelia ympäröivälle länsimaiselle kulttuurille pyhä asia, se on oikeus yksilönvapauteen. Se on noussut täysin omaan arvoonsa, eikä sen suhteen olla valmiita joustamaan. Romaanissa tätä yksilönvapauden pyhää asemaa yhteiskunnassa tuottaa ja toistaa jatkuvasti uusliberalistinen ajattelutapa. Yksilönvapaus ja uusliberalismi ovat tällä tapaa ikään kuin nivoutuneet yhteen. Samalla uusliberalistinen

ajatus markkinavoimista – joiden siis nähdään mahdollistavan ihanteellinen yksilönvapaus – kohoaa sekin pyhään asemaan. Kuten Samuel pohtii:

[Hän] edelleen muisti, kuinka jokin oli saanut hänet ajatteleman Helsingin Makkaratalon katolle asennettua punaista valotaulua, sitä, jolla juoksivat pörssikurssit. Taulu oli ehkä jo poistettukin, mutta sen tarkoitus ihmetytti häntä edelleen. Tuskin sijoittajat Rautatientorille menivät kurseja tarkistamaan. Miksi ne haluttiin asettaa sinne nähtäville, kaiken yläpuolelle? Eihän niitä ulkona ja niin ylhäältä voinut oikein seuratakaan. Vasta astuessaan Tylerin kanssa taksista Manhattanilla hän yhtäkkiä tajusi, miksi ne siellä olivat: samasta syystä kuin kirkontornissa risti. (H 481)

Lainauksesta käy hyvin ilmi uusliberalistinen käsitys markkinavoimista, jota taloustieteilijät kutsuvat *reifikaatioksi* eli esineistymiseksi. Markkinat ovat siis alkaneet näyttäytyä ihmisestä ja muusta maailmasta riippumattomana, jossakin yläilmoissa leijuvana omana subjektinaan, jonka tahto ja laki toteutuvat maan päällä. Vastaavia käsityksiä on tietysti liitetty myös kristinuskon Jumalaan. Siksi Samuel vertaakin pörssikurssitaulua kulttuurisena symbolina kirkon ristiin. Molemmat viestivät pyhänä pidetystä asemasta.

Samuel itse näkee tilanteen toisin. Hän on selkeästi siirtynyt kohti veljeyden näkökulmaa, josta katsottuna mikään ei voi olla irrallaan muusta maailmasta ja vaikuttaa siihen itsenäisesti. Poikkeusta ei muodosta sen enempää ihminen itse kuin ihmisen kehittämät markkinatkaan. Molemmat ovat itseään paljon laajempien historiallisten prosessien osia ja tulosta. Tähän liittyen on hyvin kuvaavaa, että yllä oleva lainaus pörssikurssitaulusta sijoittuu romaanissa kohtaan, jossa Samuel ystävineen onnistuu kaatamaan suuren, epäilyttäviä eläinkokeita harrastavan pörssi-yhtiön. Tapa, jolla he sen tekevät, kertoo paljon siitä, miten Samuel lähestyy pyhinä pidettyjä markkinavoimia.

Samuelille pörssi-yhtiö on siis perustavalla tavalla maailmassa ja kertakaikkisen riippuvainen siitä. Se ei ole pienimmissäkään määrin autonominen ja irrallinen suhteessa ihmisiin ja muuhun maailmaan, vaan kauttaaltaan osa historiallisia käytänteitä, jotka ovat sosiaalisesti muutettavissa. Siksi Samuel ja hänen ystävänsä eivät kohota katseitaan metaforisesti yläilmoihin nähdäkseen pörssi-yhtiön todellisen luonteen ja aseman suhteessa maailmaan, vaan he pikemminkin katsovat kirjaimellisesti ympärilleen ja kysyvät: mistä yhtiön olemassaolo ja toiminta on riippuvainen?

Samuel ja hänen ystävänsä ottavat selvää yhtiön yhteistyökumppaneista, esimerkiksi raaka-aineiden toimittajista. Apartheidin kaadosta tutulla taktiikalla he kysyvät yhteistyökumppaneilta, kuinka varmoja nämä ovat halukkuudestaan jatkaa yhteistyötään epäilyttäviä eläinkokeita suorittavan suuryhtiön kanssa. Seurauksena yhteistyökumppanit vetäytyvät ja eläinkokeita tekevä pörssi-yhtiö kaatuu. (Mt. 530.)

Yhtiön kaataminen luo jälleen rinnastuksen Samuelin ja Jeesuksen hahmon välille. Yhtiön valtava Manhattanin toimistorakennus on kuin evankeliumien temppeli, jossa Jeesus kaataa kauppiaiden pöydät, koska he ovat loukanneet jotain pyhää. Yhtiön tapauksessa pyhänhäväistys syntyy siitä, että se on ensinnäkin kohottanut itsensä näennäisesti pyhään asemaan – eli autonomiseksi ja irralliseksi suhteessa muuhun maailman – ja toiseksi siitä, että se käyttää hyväkseen erityisasemaansa riistääkseen Samuelin näkökulmasta ainoaa pyhää asiaa eli maailmaa.

Samuelin edustamasta veljeyden näkökulmasta pyhää on nähdäkseni siis vain maailma, ja pyhänhäväistystä kaikki yritykset luoda jokin autonominen ja irrallinen toimija, joka on ensisijainen suhteessa maailmaan niin, että se pakottaa tahtonsa ja lakinsa maan päälle. Juuri tästä syystä Samuelin edustamasta veljeyden näkökulmasta ei voi myöskään hyväksyä yksilönvapauden ensisijaistamisen takana vaikuttavaa atomistista yksilökäsitystä. Se olisi pyhänhäväistys siinä missä uusliberalististen ajatus markkinavoimistakin, koska se käsittää yksilön perustavanlaatuisella tavalla autonomiseksi ja irralliseksi suhteessa maailmaan.

Atomistisen yksilökäsityksen kritiikin kannalta on itse asiassa hyvin kuvaavaa, että Samuel ja hänen ystävänsä ovat ottaneet oppia juuri Etelä-Afrikan apartheidin kaatamisesta. Esimerkki tuo oivallisesti esiin sen, miksi atomistisen yksilökäsityksen taustalla vaikuttava määritelmällis-valikoiva menetelmä on niin paljon muutakin kuin pelkkä neutraali metodi. Se on yhteiskunnallisen ulossulkemisen ja syrjinnän mekanismi. Apartheid nimittäin perustui atomistisen yksilökäsityksen mukaiseen jakoon, jossa valinta tehtiin jonkin mielivaltaisen ominaisuuden X perusteella. Muodostettiin ikään kuin kaksi ryhmää: Me, joilta ominaisuus löytyi ja jotka saivat sen ansiosta nauttia yksilönvapauksista, sekä He, joilta ominaisuus puuttui ja joilta sen vuoksi riistettiin samaiset yksilönvapaudet ja suljettiin vapauksista nauttivan yhteiskunnan ulkopuolelle.

Poliittisesti edistyksellinen voi nähdäkseni reagoida apartheid-asetelmaan kahdella tavalla. Ensimmäinen tapa on pitää kiinni atomistisesta yksilökäsityksestä ja yksilönvapauden ensisijaistamisesta. Tällöin on keksittävä uusi mielivaltainen ominaisuus Y , jonka kriteerit on aiempaa helpompi täyttää. Toisin sanoen todetaan, että He ovat itse asiassa kuin Me, joten Heillekin on reiluden nimissä tarjottava mahdollisuus nauttia aiemmin vain Meille kuuluvista etuoikeuksista. Omista etuoikeuksista ei siis luovuta, mutta Me-ryhmää on tarkoitus laajentaa entisestään niin, että se kattaisi mahdollisimman monet – toivon mukaan tietysti kaikki.

Toinen tapa on luopua pääsykoemaisesta lähestymistavasta kokonaan ja katsoa asetelmaa veljeyden näkökulmasta. Tällöin ensisijaista ei ole Me-ryhmän omien etuoikeuksien turvaaminen ja ryhmän laajentaminen reiluuden nimissä, vaan poissuljettujen toisten ja tätä kautta myös Me-ryhmän itsensä totuudenmukaisempi näkeminen. Ajatus ei ole enää etsiä jotakin yhdistävää ominaisuutta, jonka avulla voidaan todistaa, että Hekin ovat kuin Me, vaan pikemminkin nähdä ja tunnustaa se tosiasia, että Mekin olemme kuin He. Toisin sanoen yksittäisiä ihmisiä ei yhdistä merkittävällä tavalla jokin mielivaltainen ominaisuus *X*, *Y* tai *Z*, vaan historian saatossa tapahtuneet laajat ja monimutkaiset luonnonprosessit, joiden tulosta ja osasia ihmislajikin on. Näiden prosessien ansiosta ihmiset ovat lähtökohteisesti ja välttämättömästi yhtä, ei joidenkin mielivaltaisten, jälkikäteen tehtyjen määritelmien ja valikointien, joiden tuotosta apartheidin Me ja He -asetelmakin on.

Vaikka Samuel ja hänen ystävänsä toimivatkin veljeyden näkökulmasta kaataessaan pörssi-yhtiön, heidän toimintansa koskee yhtiön asemaa, ei niinkään ihmisen. Tarkastelemalla Samuelia aktivistina ei siis pääse vielä näkemään kunnolla, miltä veljeyden näkökulmasta toiminen näyttää ihmisläheisimmissä ongelmissa. Tätä varten on tarkasteltava Samuelin elämää myös aktivismin ulkopuolella. On tarkasteltava, miten hän esimerkiksi kohtaa romaanin lopussa isänsä Joen, ja miten kohtaamisen tapa eroaa Joen tavasta kohdata Samuel. Samuelin elämää tarkastelemalla voi myös saada vastauksia astetta rakenteellisempiin yhteiskunnallisiin ongelmiin, kuten siihen, miltä esimerkiksi Alinan järjestämä hoito Samuelin isoisälle näyttäisi Samuelin edustaman veljeyden näkökulmasta.

Tarkastelemalla Samuelin elämää myös aktivismin ulkopuolella onkin mahdollista saada suhteellisen kattava kuva siitä, miltä vapaus ja tasa-arvokin näyttävät, kun niitä lähestyy veljeyden näkökulmasta. Näin saadaan lopulta kokonaisvaltainen käsitys sekä romaanin kuvaamasta dystooppisesta kehityskulusta että veljeyden sille tarjoamasta vastavoimasta.

4.4 Yksin yhdessä: kohti yhteisöllisyyttä vai dystopiaa?

Ihmisten välinen veljeys ei ole vain evoluutioteorian tarjoama triviaali tosiasia, kuten Almog (2017, 241) painottaa, vaikka toki siihen voi halutessaan sellaisena suhtautua. Tällöin on vain painotettava jotakin toista, joskin merkittävästi heikompaa yhteyttä ihmisten välillä, esimerkiksi jotakin mielivaltaisesti valittua ja jonkin ryhmän kesken jaettua ominaisuutta *X*. Veljeyttä heikompi yhteys ei ole tämän atomistiseen yksilökäsitykseen perustuvan lähestymistavan ainoa ongelma. Ongelma on myös sen lähtökohta, joka olettaa, että ihminen on yksilönä perustavanlaatuisella tavalla yksin, eli alun alkaen irrallaan

muista ja maailmasta, kunnes mahdollisesti onnistuu luomaan toisiin ja kenties jopa maailmaan jonkinlaisen yhteyden.

Lähestymistavan ongelmallisuutta lisää entisestään se, että vaikka atomistinen yksilökäsitys ei ehkä kestäisikään perusteellista filosofista tarkastelua, voi ihminen silti tuntea olevansa irrallaan muista ja maailmasta. Nähdäkseni ei ole sattumaa, että länsimaissa, jossa atomistinen yksilökäsitys on vallitseva näkemys, koetaan nimenomaan kaikkein eniten yksinäisyyttä. Siitä on itse asiassa tullut niin laaja ja vakava ongelma, että monissa muissakin maissa kuin Suomessa yksinäisyydestä puhutaan jo kansantautina. Romaanissa *iAm*-laite tarjoaa ongelmaan jälleen kerran näennäisesti täydellisen ratkaisun, joka todellisuudessa vain pahentaa kehityskulkua dystooppisempaan suuntaan.

Laitteen lanseeraustilaisuudessa Steve Jobsia muistuttava guruhahmo hehkuttaa hurraavalle yleisölle *iAm*-laitteen potentiaalia:

Ajatelkaa niitä miljoonia yksinäisiä ihmisiä, joilla ei ole ketään, joka pitäisi heille seuraa! [...] Ajatelkaa niitä lukemattomia, jotka ovat tulleet jätetyiksi! Niitä, jotka eivät uskalla kohdata toisia ihmisiä hankalissa, monimutkaisissa tilanteissa kaupan jonoissa, treffeillä, ravintoloissa, niitä, joita torjutuksi tuleminen sattuu enemmän kuin muita, niitä jotka eivät kestä tulla hylätyksi! Meillä on teille jotain! Vihdoin meillä on teillekin jotain! [...] Minulla on teille viesti! Teitä ei enää jätetä yksin! (H 322)

Laite lupaa siis tehdä kertaheitolla lopun ihmisten yksinäisyydestä. Ajatuksesta tulee mieleen edellisessäkin käsittelyluvussa mainitun, teknologiaan erikoistuneen sosiaalipsykologin Sherry Turklen kirja *Yksin yhdessä; miksi odotamme enemmän teknologialta ja vähemmän toisiltamme* (2011/2017). Turklen perusajatus kirjassa on, että suhteemme uuteen teknologiaan noudattaa usein samaa kaavaa: ensin näemme teknologian tarjoaman vaihtoehdon parempana kuin ei mitään, mutta lopulta jopa parempana kuin alkuperäisen vaihtoehdon (Turkle 2011/2017, 12).⁵⁸

Turklen kuvaama kehityskulku tuli monelle varmasti tutuksi viimeistään koronapandemian aikana. Ensin Zoom-tapaamiset koettiin parempana kuin ei mitään, mutta lopulta niitä saatettiin pitää jopa parempana vaihtoehtona kuin alkuperäistä kokoontumistapaa. Nähdäkseni positiivinen reaktio ei ollut sattumaa, sillä omasta kodista käsin osallistuminen Zoom-tapaamiseen on kokemuksen tasolla linjassa atomistisen yksilökäsityksen kanssa ja monella tapaa jopa vahvistaa tunnetta yksilönvapaudesta ja turvallisuudesta.

Kirjan otsikko *Yksin yhdessä* on paljonpuhuva. Älylaitteiden – aivan kuten romaanin *iAm*-laitteenkin – lähtökohta on, että kaikki käyttäjät ovat alkujaan yksin. Vasta

⁵⁸ Se, että romaani tuo mieleen Turklen kirjan ei ole sattumaa, sillä Valtonen on romaanin lopusta löytyvän Kiitokset-osuuden perusteella ammentanut Turklen kirjasta ajatuksia romaaniinsa (H 559).

internetiin kytketyn laitteen avulla saa yhteyden muihin yksinäisiin käyttäjiin. Heidän kanssaan voi muodostaa ryhmiä, joissa voi olla yksin yhdessä. Turklen ajatus on, että tämä teknologian mahdollistama yhdessä olemisen tapa tosiaan on parempi kuin ei mitään – sitä ei siis suinkaan pidä vähätellä – mutta se ei silti voita konkreettista yhdessäoloa. Turklelle näiden kahden välillä on selkeä ero. Esimerkkinä hän käyttää yhteisön merkitystä internetissä ja yhteisön merkitystä naapurustoissa. Turkle kutsuu edellisiä yhteisöjen sijaan pikemminkin *kerhoiksi*, koska ne koostuvat usein samanmielisistä ihmisistä, joita yhdistää jokin tietty kiinnostuksen kohde. Turklen mielestä tässä ei ole sinällään mitään vikaa, päinvastoin, mutta se on kaukana yhteisöstä naapuruston merkityksessä. Naapurustoa yhdistävä side on vahvempi ja syvempi kuin kerhossa. Sitä luonnehtii ajatus kaikkien olemisesta samassa veneessä, jokoivat he sitten keskenään samoja henkilökohtaisia mieltymyksiä ja kiinnostuksen kohteita tai eivät. (Turkle 2011/2017, 238–239.)

Turkle käyttää isoisovanhempiensa elämää Manhattanin Lower East Sidella esimerkkinä naapurustosta yhteisönä. Hän kertoo, kuinka perheet auttoivat toisiaan kriisin koetellessa yhtä – esimerkiksi rahaongelmien, sairauden tai tapaturmien sattuessa – vaikka perheet saattoivatkin olla esimerkiksi etnisiltä taustoiltaan erilaisia. Vastaavaa yhteisöllisyyttä on vaikeaa saavuttaa internetissä. Henkilö voi esimerkiksi olla vuosikausia verkko-yhteisön jäsen ilman, että kukaan yhteisössä tietää hänen mahdollisesta avuntarpeestaan. Ja vaikka tietäisikin, miten konkreettisen avun järjestäminen – esimerkiksi asumisen tai lastenhoidon suhteen – voisi ikinä onnistua yhtä välittömästi ja tehokkaasti kuin kirjaimellisesti naapurissa asuvalta? (Mt. 238–239.) Verkossakin saa näihin ongelmiin totta kai apua, mutta konkreettisen avun sijaan lähinnä vertaistuen muodossa. Voi toisin sanoen tuntea, ettei ole enää yksin ongelmansa kanssa, vaan yksin yhdessä muiden yksin olevien kanssa. Tämä on toki parempi kuin ei mitään, mutta konkreettinen apu ja yhdessäolo loistaa poissaolollaan.

Puhuessaan kerhon ja yhteisön välisistä eroista Turkle voisi puhua aivan yhtä hyvin yksilönvapauden ja veljeyden ensisijaistamisen välisistä eroista. Kerhot nimittäin muodostetaan laitteita käyttävistä atomistisista yksilöistä, joita yhdistää jokin *X*-tekijä. Koko prosessi noudattaa määritelmällis-valikoivaa menetelmää. Yhteisöt sen sijaan ovat lähtökohtaisesti yhtä. Tämä samassa veneessä olemisen on auttamisen pääasiallinen motivaatio, ei se, että apua tarvitsevan ja apua tarjoavan välillä vallitsee yhteisymmärrys esimerkiksi henkilökohtaisesti tärkeissä arvokysymyksissä tai muissa mieltymyksissä.

Turklen peräänkuuluttamissa yhteisöissäkin näkyvä ihmisten välinen veljeys ei siis ole vain triviaali tosiasia, vaan painava syy toimia. Yksilönvapautta ensisijaistavassa

yhteiskunnassa veljeyden nimissä toimiminen on kuitenkin helpommin sanottu kuin tehty, kuten romaanista käy ilmi. Samuelin ollessa pieni Alina yrittää muodostaa lastenhoitorinkiä laman aikana työttömäksi jääneiden kesken pihapiirissään, mutta rinki jää muodostamatta, vaikka naapurit suhtautuvatkin siihen hyvänä ideana (H 225–226). Mitä ilmeisimmin totutuista tavoista poikkeaminen ja turvaton tunne siitä, että oma lapsi laitettaisiin tuntemattomien hoitoon, painaa monilla kuitenkin enemmän vaakakupissa.

Alinan naapurusto ei ole selvästikään yhteisö Turklen peräänkuuluttamassa merkityksessä, koska kaikki jäävät siellä oman onnensa nojaan. Alinan naapuruston tarjoama esimerkki kuvaa myös hyvin sitä, miten herkästi yksilönvapaus voi peitota veljeyden, vaikka veljeyden ensisijaistaminen olisi kaikkien intressien mukaista, niin toimeentulosta kipuillevien vanhempien kuin hoitoa tarvitsevien lapsienkin osalta. Myöhemmin Alina tosin itsekin toimii samalla tavalla. Hän lykkää pitkään Samuelin päiväkotiiin menoa, koska pelkää jättää lastaan muiden hoitoon (mt. 419).

Romaanissa tulee myös esiin vastaavanlainen asetelma liittyen Samuelin isoisään, jonka Alina on lähettänyt hoitokotiin. Alinan suhtautuminen asiaan on jälleen ristiriitainen. Hän häpeää muistisairaana isänsä käytöstä hoitokodissa ja sitä, että käy itse vierailemassa niin harvoin. Hän myös syyttää hoitajia huonosta hoidosta, mutta samalla itseään siitä, että on ylipäänsä lähettänyt isänsä hoitoon, eikä hoida tätä itse. (Mt. 369). Romaanissa tähän hankalaan asetelmaan tarjotaan vastaukseksi vanhuksille annettavia robottihylkeitä. Ajatus on, että vanhukset saisivat roboteilta kaipaamaansa läheisyyttä, jota kiireisiltä ja lyhytpinnaisilta hoitajilta ja omaisilta liikenee aina vain yhä vähemmän ja vähemmän. Robottihylkeiden avulla vanhusten ei toisin sanoen tarvitsisi enää tuntea itseään niin yksinäisiksi. (Mt. 370–371.)

Nähdäkseni robottihylkeet ovat romaanissa vain esiaste kehityskululle, jonka looginen päätepiste on *iAm*-laite. Jos robottihylkeet nimittäin nähdään vanhusten kannalta parempana kuin ei mitään, voi *iAm*-laitteen ajatella olevan jo niin ihanteellinen vaihtoehto, ettei sitä päihitä yhtään mikään. Robottihylje on vanhukselle toki aina läsnä, eikä esimerkiksi ikinä menetä hermojaan – toisin kuin hoitajat ja omaiset – mutta *iAm*-laite pistää paremmaksi. Se kykenee simuloimaan vanhuksen seuraksi söpön eläimen sijaan ihmisen; ja vieläpä ihmisen, joka voisi olla täsmälleen sellainen kuin vanhus itse haluaa, ja joka käyttäytyisi täsmälleen niin kuin vanhus itse haluaa. Lisäksi vanhus voisi laitteen avulla itsekin olla jälleen nuori ja vetreä sekä poistua hoitokodistaan tekemään mitä lystää, esimerkiksi Joen tavoin ajamaan formuloita Brasiliaan.

On kuitenkin syytä kysyä, kenelle teknologian tarjoama ratkaisu oikeastaan edes olisi ihanteellinen. Kenen ongelmaa robottihylkeillä ja *iAm*-laitteella siis yritetään ratkaista ja ketä varten? Kun asetelmaa tarkastelee yhteiskunnallisena ongelmana, on selvää, että siinä toteutuvat taas edellä mainitut syrjinnän ja poissulkemisen mekanismit sekä sama toiminnan ulkoistamisen logiikka, joka on tyypillinen yksilönvapautta ensisijaistavalle edustukselliselle demokratialle. Omaiset ja hoitajat nimittäin maksimoisivat oman yksilönvapautensa ulkoistamalla velvollisuutensa teknologialle. He olisivat ikään kuin tehneet osuutensa ja saisivat palkaksi hyvän omatunnon, sillä aiemmin marginaaliseen asemaan ajetut yksinäiset ja huonosti kohdellut vanhuksetkin saisivat viimeistään *iAm*-laitteen avulla osakseen käytännössä katsoen rajoittamattoman yksilönvapauden.

Paperilla voittavat täten kaikki: hoitajapula olisi paikattu, eikä omaisten tarvitsisi kärsiä hoitokotiin passittamisen ja vierailujen laadun ja vähyiden aiheuttamasta huonosta omatunnosta, koska vanhukset voisivat laitteen avulla tavata omaisiaan juuri sellaisina ja niin usein kuin vanhukset itse haluavat. Tosiasiassa vanhukset pysyisivät kuitenkin entistäkin tehokkaammin poissuljettuina yhteiskunnasta. Toki heille tarjottaisiin ikään kuin rajaton yksilönvapaus, mutta ainoastaan laitteella. He eivät olisi vapaita siinä mielessä, että he voisivat osallistua ja vaikuttaa yhteiskuntaan.

Loppujen lopuksi vastaavilla teknologisilla ratkaisuilla pyritäänkin ratkaisemaan vanhusten ongelmien sijaan pikemminkin Alinan kaltaisten, ei-marginalisoitujen ihmisten henkilökohtaisia ongelmia vanhusten suhteen. Toisin sanoen: miten saada poissuljetut toiset edes näennäisesti osaksi yhteiskuntaa ilman, että jo ennestään etuoikeutetussa asemassa olevat joutuisivat itse tekemään kompromisseja oman yksilönvapautensa suhteen? Tästä näkökulmasta teknologia tarjoaa jälleen kakun, jonka voi näennäisesti sekä syödä että säästää, vaikka todellisuudessa vanhukset jäävät entistäkin radikaalimmin yksin, sillä heitä ei enää edes yritetä kohdata. Tällä tapaa heidät ikään kuin pakotetaan atomistisen yksilökäsityksen muottiin. *iAm*-laitteen avulla heiltä katkottaisiin käytännössä katsoen kaikki siteet ihmislajiin, yhteiskuntaan ja maailmaan. Jäljelle jäisi vain laitteen simuloima virtuaaliminä ja virtuaalimaailma, jonka avulla voisi olla korkeintaan yksin yhdessä muiden kohtalontovereiden kanssa. Internetyhteyttä vahvempaa sidettä heidän välilleen ei kuitenkaan pääsisi muodostumaan. Todellisen yhteisöllisyyden sijaan lopputulos olisi pikemminkin dystooppinen. Lopputulema olisi siis jälleen traagisen ironinen.

Integraation näkökulmasta kyseessä on samanlainen luovutusvoitto kuin edellisessä käsittelyluvussa mainitussa Darryl Parkerin tosielämän tapauksessa, mikäli tälle ihonvärinsä vuoksi pahoinpidellylle koripalloilijalle olisi tarjottu ongelman ratkaisuksi

mahdollisuutta viettää vapaa-aikansa Joensuun keskustan sijaan virtuaalimaailmassa. Vaikka ennestään etuoikeutetut väestöosat kokisivatkin yhteiskunnasta poissuljettujen toisten kohtaamisen aivan kertakaikkisen mahdottomaksi, tämä ei olisi nähdäkseni edes silloin riittävä peruste integraatioaikeista luopumiselle.

Toisten kohtaaminen ei ole toki aina yhtä helppoa kuin vastaavanlaisen toiminnan ulkoistaminen teknologialle. Tästä huolimatta kohtaaminen on kuitenkin ainoa keino todelliseen integraatioon, jossa ihmisiä katsotaan yhdistävän jokin syvempi ja vahvempi side kuin jokin tietty mielivaltaisesti valikoitu ominaisuus *X*, saati sitten teknologian mahdollistama yhteys, kuten esimerkiksi internet. Romaanin juonen huipentavassa kohtauksessa, jossa Joe ja Samuel vihdoinkin kohtaavat toisensa, tiivistyy hyvin tämä konkreettiseen kohtamiseen yhtäältä liittyvä vaikeus ja toisaalta sen paljastama ihmisten välinen vahva yhteys. Joen ja Samuelin kohdatessa kohtaavat myös vapaus ja veljeys. Romaanin kuvaama dystooppinen kehityskulku kohtaa toisin sanoen veljeyden edustaman vastavoiman.

4.5 Maasta versoava veljeys

Samuelin ja Joen kauan odotettu kohtaaminen on paitsi romaanin juonen huipentuma myös symbolisesti merkittävä hetki. Heidän kohdatessaan kohtaavat toisensa myös vapaus ja veljeys, eli Almogin esittämän dilemman osapuolet. Joen edustaman vapauden kyvyttömyys muuttaa – ja lopulta peräti taipumus edesauttaa – romaanin kuvaamaa dystooppista kehityskulkua kohtaa siis juonen huipentuessa vihdoinkin varteenotettavan vastavoiman Samuelin edustaman veljeyden muodossa.

Samuel on odottanut isänsä kohtaamista pienestä pitäen. Vuosien varrella hän on luonut Joesta mielessään idealistisen kuvan huipputieteilijänä, jota on ihailut etäältä. Samuel on haaveillut tekevänsä vaikutuksen isäänsä koulumenestyksellään, ja saavansa tällä tapaa tämän hyväksynnän. Suunnitelman on tarkoitus huipentua Samuelin lakkiaisiin, joihin Joen on tarkoitus tulla. (H 280–281.) Samuelin tietämättä Alina sabotoi suunnitelman ja tapaaminen lakkiaisissa peruuntuu (mt. 373). Samuel pettyy pahemman kerran. Samalla ideaalikuva murtuu ja ihailu muuttuu vihaksi. Vihoissaan Samuel ilmiantaa isänsä verkossa eläinoikeusaktivistiryhmälle. (Mt. 542.) Tämä kohtalokas teko laittaa liikkeelle tapahtumasarjan, joka alkaa eläinoikeusaktivistien iskulla Joen työpaikalle ja päättyy moneen väärinkäsityksen kautta Samuelin itsensä kuolemaan.

Ilmiannon jälkeen Samuel kokee jonkinlaisen oivalluksen hetken. Hän tunnustaa itselleen ensimmäistä kertaa elämässään, ettei tosiasiaa tunne isäänsä lainkaan. Hän on vain luonut itselleen mielessään hahmon, jota on täysin perusteetta joko ihailut suuresti

tai vihannut katkerasti. (H 522–523.) Räjähde-episodi järkyttää häntä syvästi. Koska se osuu keskelle Joen kiivainta vainoa, olettaa Samuelkin, että lähettäjän motiivin on täyty-
nyt liittyä Joen työhön. Siksi alkuperäisen ilmiannon tehnyt Samuel syyttää tapahtumasta
itseään. Näin Samuel viimein päättää, että on korkea aika kohdata Joe kasvotusten ja pyy-
tää anteeksi (mt. 480). Erilaiset ennakkokäsitykset ja -luulot ovat tehneet jo tarpeeksi har-
mia kaikille osapuolille. Opettakoon siis konkreettinen kohtaaminen Samuelille, millai-
nen isä on, ja isälle vastavuoroisesti, millainen Samuel on.

Joelle sen sijaan on muodostunut täysin päinvastainen asenne. Kuten ensimmäisessä
käsittelyluvussa kävi ilmi, Joe on pitkään pidättäytynyt kaikenlaisista ennako-oletuk-
sista ja -luuloista Samuelin suhteen – vaimonsa Miriamin vastusteluista huolimatta –
mutta lopulta Joekin antautuu ennakkoluuloilleen ja tulee vakuuttuneeksi siitä, että hänen
poikansa on epäonnistuneen räjähdyskunnan takana. Joe on varma, että asia ei jää tähän,
joten hän palkkaa ympärivuorokautiset aseistetut turvamiehet. Lopulta hän aseistautuu
itsekin.

Samuel kuitenkin osuu Joen kotiovelle sattumalta juuri sellaisena hetkenä, kun turva-
miehet eivät ole valppaina. Joe pelkää kuollakseen, mutta onnistuu lopulta päästämään
Samuelin sisään aseella uhaten (mt. 494). Samuel ei tiedä Joen epäilevän juuri häntä rä-
jähteen lähettamisestä, joten Samuel on hämillään uhkaavasta vastaanotosta. Joe taas luu-
lee Samuelin ainoastaan esittävän hämmennyttä (mt. 497). Vähitellen tämä äärimmil-
leen jännittynyt tilanne raukeaa, kun Samuel pyytää anteeksi ja purskahtaa itkuun. Joen
valtaa vielä kerran valtava hämmennys, koska hän olettaa anteeksipyynnön koskevan rä-
jähteen sisältävän postipaketin lähettämistä, ei Joen voimassaolevan kotiosoitteen ilmi-
antoa aktivistien verkkosivuille. (Mt. 546.) Hämmennyksestä huolimatta Joe vihdoin
kuuntelee, mitä Samuelilla on kerrottavana. Samalla selviävät molemminpuoliset väärin-
käsitykset.

Kohtaaminen on monella tapaa kiinnostava veljeystematiikan kannalta. Siinä voi
nähdä paitsi kahden eri ihmiskäsityksen erot myös siirtymisen yhdestä ihmiskäsityksestä
toiseen, eli toisin sanoen Joen siirtymän atomistisesta yksilökäsityksestä ihmisten välisen
veljeyden tunnustamiseen. Käsitysten väliset erot ovat alkuun räikeät. Kesken kohtaami-
sen Joe kuvataan pahimmillaan käytännössä likinäköisenä (mt. 517). Nähdäkseni tämä ei
johdu ainoastaan pelonsekaisesta tilasta, joka häiritsee hänen näkökenttäänsä. Siihen vai-
kuttaa myös atomistiseen yksilökäsitykseen sisäänrakennettu määritelmällis-valikoiva
menetelmä. Joella on siis vaikeuksia nähdä edessään seisovaa Samuelia, koska hän on
muodostanut tästä stereotyyppioihin nojaavien rikosprofilointien perusteella mielessään

niin vahvan kuvan, että todellinen, konkreettinen hahmo häiritsee sitä. Ennen kohtaamista Joe on nähnyt mielessään Samuelissa ainoastaan tiettyjen oletusten mukaiset ominaisuudet *X*, *Y* ja *Z*, jotka sopivat tiettyyn profiiliin. Joen tällä tapaa muodostama kuva kuitenkin murtuu. Siksi onkin kuvaavaa, että pelonsekaisen Joen kirjaimellisesti kaventunut näkökenttä korjaantuu, kun hän on valmis kuulemaan Samuelia.

Veljeytematiikan kannalta näkökykymetaforan täydentää vielä se, että Joe alkaa nähdä Samuelissa sukulaisiltaan tuttuja piirteitä (H 495–496). Joe näkee siis edessään vihdoinkin perheenjäsenen paitsi kirjaimellisesti myös vertauskuvallisesti. Toisin sanoen hän siirtyy vähitellen ihmisten välistä veljeyttä ensisijaistavaan näkökulmaan ja ihmiskäsitykseen. Konkreettisen kohtaamisen kannalta tämä tarkoittaa sitä, että hän antaa itse kohtaamisen opettaa hänelle, millaisia ominaisuuksia Samuelilla mahdollisesti on. Aiemmin Joe on toiminut päinvastoin, eli antanut kohtaamisen tarjoaman opetuksen sijaan ennakkoluulojensa- ja käsitystensä määrätä, millainen Samuel oletettavasti on. Edellinen on veljeyttä korostava lähestymistapa, jälkimmäinen korostaa omaa henkilökohtaista yksilönvapautta.

Vaikka Joe itse onkin onnistunut kohtaamisen ansiosta siirtymään veljeyden puolelle, hän ei ole onnistunut ilmoittamaan väärinkäsityksistä palkkaamilleen turvamiehille. Kun he näkevät Samuelin tummaan pukeutuneen hahmon seisoskelemassa illan päätteeksi Joen omistamalla pihamaalla, he ampuvat tämän kyselemättä. Joen aiemmin edustama atomistiseen yksilökäsitykseen sisäänrakennettu määritelmällis-valikoiva menetelmä, ja sen avulla Joen oman yksilönvapauden puolustaminen, päättyy siis silti loppujen lopuksi Samuelin kohtaloksi.

On hyvin kuvaavaa, että ennen tapahtunutta Joe katselee kotikatunsa varrella palavia katulyhtyjä kutsuen niitä *köyhän miehen vapaudenpatsaiksi* (mt. 547). Vertauksen voi jälleen ymmärtää joko yksilönvapautta tai veljeyttä painottavasta näkökulmasta. Vapaudenpatsas on maan kenties tunnetuin monumentti, ja se on monumentti nimenomaan maan erityiselle vapaussuhteelle. Patsaan jalustaan on kaiverrettu Emma Lazaruksen sonetti ”Uusi kolossi” (1883), jonka kuuluisimmat säkeet kuuluvat seuraavasti:

Antakaa minulle väsyneet ja köyhät / toisiinsa kiinni painautuneet joukkonne, jotka haluavat hengittää vapaasti / kurjat, jotka ovat käännytetty rannikoiltanne / Lähettäkää nämä kodittomat ja myrskynriepottelemat minulle / valaisen tien kultaiselle ovelle!⁵⁹ (Lazarus 1883)

⁵⁹ Suomenkos alkuperäisestä on minun tekemäni.

Kun Lazarus kirjoitti säkeet, hän viittasi niillä maahan laivalla saapuviin maahanmuuttajiin. Nähdäkseni hän kirjoitti konkreettisesta, yhteiskunnallisesta vapaudesta veljeyden nimissä, ei abstraktista oikeudellisesta periaatteesta, joka kuuluu vain tietyn määritelmän asettamien kriteerien täyttävälle atomistisille yksilöille. Meren edustalla seisovan patsaan oli siis tarkoitus tervehtiä väsyneitä ja köyhiä matkustajia, jotka löytäisivät maasta uuden kodin ja turvasataman. Lazaruksen ajan Yhdysvallat ei unohtaisi näitä kotimaissaan sorrettuja ja poissuljettuja toisia, vaan ottaisi heidät avosylin vastaan ja valaisisi soihdullaan heille tien osaksi yhteiskuntaa. Maahanpääsy ei siis olisi etuoikeutettuja suosiva valikoiva testi, jonka läpäisisivät vain jonkin tietyn määritelmän täyttävät valioluokan yksilöt; eli jotain, miksi maahanmuuttopolitiikkaa Yhdysvalloissa ajan saatossa muuttuisi.

Kun Joe rinnastaa vapaudenpatsaan pihansa edustalla seisoviin katulamppuihin, kääntyy Lazaruksen alkuperäinen ajatus vapaudesta ylösalaisin. Se kääntyy veljeyttä ensisijaistavasta näkökulmasta yksilönvapautta ensisijaistavaan. Samuelin kohtalo on nimittäin omiaan kertomaan siitä, ketä ja mitä varten Joen kotikatu on tosiasiaassa valaistu. Asetelma on jälleen kerran traagisen ironinen, sillä katulamppujen ei ole tarkoitus toivottaa tervetulleeksi maan halki bussilla kulkenutta köyhää ja väsynyttä Samuelia, vaan pikemminkin päinvastoin. Lamppujen on tarkoitus valaista polku, jotta väsynyt ja köyhä matkajaa ei pääsisi liikkumaan varjoissa ja livahtamaan lain tarkkailevan silmän alta. Joen kotikadulla seisovien lamppujen on siis tarkoitus taata turva jo valmiiksi yksilönvapaudesta nauttiville etuoikeutetuille yksilöille, kuten Joelle ja hänen perheelleen.

Kuten ensimmäisessä käsittelyluvussa kävi ilmi, tämä tekee Joesta eräänlaisen yhteiskunnallisen vapaamatkustajan. Laki on hänen puolellaan, joten hän voi etuoikeutettuna yhteiskunnan jäsenenä liikkua vapaasti ja kokea olonsa turvalliseksi. Asetelman varjopuoli on kuitenkin se, että turvallisuus taataan sillä, etteivät heikompiosaiset voi kokea omaa oloaan turvalliseksi ja liikkua vapaasti. Nähdäkseni romaani tekee Samuelin kuoleman kautta hyvin selväksi sen, kumman osapuolen pitäisi tässä ongelmallisessa asetelmassa joustaa.

Samuelin ja Joen kauan odotettu kohtaaminen ei ole suinkaan romaanin ainoa tapahtuma, jonka toteutumista saadaan odottaa aina tarinan loppuvaiheille saakka. Lopussa nimittäin huipentuu myös prologissa alkanut taikakaskaiden esiintuloa koskeva odotus, kun kaskaat nousevat vihdoin maan pinnalle. Vaikka näillä kahdella tapahtumasarjalla ei ole sinällään mitään ilmeistä, juonen kannalta oleellista yhteyttä, niillä on vahva veljeyteen liittyvä temaattinen yhteys, joka tiivistyy nimenomaan romaanin lopussa, kun Samuel kaatuu ammuttuna maahan, jossa kaskaatkin tekevät samaan aikaan kuolemaa (H 556).

Koska kaskaiden temaattinen yhteys Samuelin edustamaan veljeyteen ei ole ilmiselvä, on parasta aloittaa siitä, mitä romaanissa mainitut taikakaskaat ensinnäkin ovat. Kyseessä on Pohjois-Amerikan itäosissa viihtyvä erityinen kaskaslaji – niin sanottu seitsentoista-vuotiskaskas – joka viettää ensin seitsemäntoista vuotta maan uumenissa tullakseen sitten noin vuorokauden ajaksi maan päälle parittelemaan. Munittuaan kaskaat palaavat jälleen maan alle, jonka jälkeen sama seitsemäntoista vuoden mittainen sykli toistuu. Vaikka kaskaat ovat käytännössä katsoen täysin puolustuskyvyttömiä maanpäällisten saalistajien suhteen, miljardiparvissa tapahtuva ryntäys pitää huolen siitä, että laji selviää. (Kettunen 1.6.2020.)

Kaskaiden roolia voi ajatella romaanista hahmottuvan veljeystematiikan kannalta kahdella toisistaan poikkeavalla tavalla. Ensimmäinen on negatiivinen, eli dystopiaan johtava polku. Siinä kaskaiden voi ajatella kuvastavan ihmislajin tulevaisuutta, jossa olemme vetäytyneet *iAm*-laitetta muistuttavine älylaitteinemme omiin poteroihimme, joista meidät saa poistumaan ainoastaan jonkinlainen kertakaikkinen pakko, kuten juuri suvun jatkaminen. Tässä dystooppisessa tulevaisuudenkuvassa ihmislaji kokoontuisi enää yhteen ainoastaan parittelun vuoksi, jonka jälkeen jälleen palattaisiin omiin poteroihin. Tätä jatkuisi niin pitkään, ettei ihmislaji enää edes pärjäisi niin sanotussa ulkomaailmassa, vaan olisi siellä yhden kaskasyksilön tavoin täysin puolustuskyvytön. Tällöin ei olisi muuta vaihtoehtoa kuin olla, Sherry Turklea jälleen lainaten, yksin yhdessä teknologian avulla, koska konkreettinen, päivittäinen yhdessäolo olisi käytännössä katsoen mahdotonta. Näin päädyttäisiin dystooppiseen lopputulemaan, jossa yksilöt voisivat toki yhä toteuttaa jonkinlaista lumeversiota ideaalista yksilönvapaudestaan laitteen tarjoamassa simulaatiossa, mutta jossa ihmisten välinen veljeys ja sen mukainen yhdessäolo olisi tukahdutettu kauttaaltaan.

Toinen tapa ajatella kaskaita romaanin veljeystematiikan kannalta on huomattavasti positiivisempi. Siinä romaanin kaskaiden voi ajatella viestivän vertauskuvan tasolla sitä, että poteroiduimmepa kuinka pahasti tahansa, ihmislajia perustavanlaatuisella tavalla yhteensitovaa veljeyttä ei vain yksinkertaisesti voi tuhota tuhoamatta samalla itse ihmislajia. Kaskaiden tavoin veljeys tulee aina nousemaan takaisin pintaan. Loppujen lopuksi veljeyden kohdalla kysymys onkin siitä, olemmeko valmiita pitämään sen pinnalla vai emme, eli olemmeko valmiita nostamaan veljeyden vapauden sijasta ensisijaiseen asemaan vai emme. Juuri tähän tiivistyy romaanin dystooppinen varoitus: jos ensisijaisitamme vapauden hinnalla millä hyvänsä, saatamme ajautua painajaismaiseen

tilanteeseen, jossa veljeys tukahtuu täysin. Lisäksi itse vapaus, jonka silloin saavutamme, asettuu sekin kyseenalaiseen valoon.

Romaanin sisältämä dystooppinen varoitus saa sen samalla poikkeamaan merkittäväällä tavalla muista, astetta lajityypillisemmistä kotimaisista dystopioista. Kaikkein tyyppisimmillään katastrofinjälkeisiin pakkovaltioihin sijoittuvilla nykydystopioilla on nimittäin tapana varoittaa ennen kaikkea uhkista yksilönvapaudelle. Nykydystopiat näyttävät tyyppillisesti kuvittelusta tulevaisuudesta käsin, mikä aikalaisyhteiskunnassa vielä ikään kuin idullaan oleva epätoivottava, yksilönvapautta uhkaava ilmiö pitäisi kitkeä ajoissa pois ennen kuin se valtaa alaa ja pilaa koko yhteiskunnan tukahduttamalla yksilönvapauden. Lajityypillisen dystooppisen fiktion kriittinen kärki keskittyy siis yksilönvapauden turvaamiseen.

He eivät tiedä mitä tekevät kääntää tämän lajityypillisen asetelman enemmän tai vähemmän nurin päin ja varoittaa aikalaisyhteiskuntaa uhkaavasta kehityskulusta, joka voi syntyä, jos yksilönvapautta ollaan valmiita priorisoimaan hinnalla millä hyvänsä. Samalla romaani tarjoaa vaihtoehdoisen tavan ajatella vapautta ja sille totutusti annettua yhteiskunnallista merkitystä liberaaleissa demokratioissa. Tätä varten romaani palauttaa liberalismiin kritiikkiinsä kadoksissa olleen muuttujan, eli Ranskan vallankumouksen motosta tutun veljeyden. Lopulta romaanissa päädytäänkin varoittamaan synkästä tulevaisuudenkuvasta, jossa veljeys uhraamalla saavutettu vapaus on sekin vain irvikuva itsestään, eikä sellaisenaan edes ansaitseva kantamaan vapauden nimeä. Varoitus sisältää täten ironian, mutta traagisen sellaisen – aivan kuten romaanin nimikin.

5 LOPUKSI

Jussi Valtoisen *He eivät tiedä mitä tekevät* (2014) ilmestyi keskellä 2010-luvun kovinta dystopiabuumia. Dystooppisena fiktiona romaani kuitenkin poikkeaa valtaosasta lajitovereistaan – eli niin sanotuista kotimaisista nykydystopioista – sekä muodoltaan että yhteiskuntakriittiseltä sisällöltään.

Pakkovaltioihin sijoittuvat nykydystopiat ovat sisällöltään tietystä mielessä muotonsa vankeja. Pakkovaltioon perustuva asetelma on länsimaisittain katsottuna nimittäin niin äärimmäinen, että kaikki sisältöön liittyvä asia tulee helposti tahtomattaankin suodatettua sen läpi. Nykydystopioiden huoli oman aikansa epätoivottavista ilmiöistä – oli kyse sitten internetin tietoturvariskeistä, äärioikeiston noususta tai ilmastonmuutoksesta – tulee kaikki tällöin nähtyä muotoratkaisusta johtuen pakkovaltion mahdollisuutta vasten. Tästä voi syntyä mielikuva, jossa epätoivottavat ilmiöt saavat ikään kuin perustelunsa tai oikeutetuksensa todellisina ja vakavina huolenaiheina vasta, kun ilmiöiden osoitetaan mahdollisesti johtavan tulevaisuuden pakkovaltioon, joka vie yksilön oikeudet erilaisiin henkilökohtaisiin vapauksiin. Viime kädessä nykydystopioiden pääasiallisen huolen voi siis ajatella kohdistuvan yksilönvapauden menettämiseen.

Nykydystopioiden jakama huoli yksilönvapauden menettämisestä on filosofisesti kiinnostava. Kuten tutkielmani johdannossa esitän, filosofi Joseph Almog on muotoillut aiheeseen liittyvän dilemman, jota hän kutsuu poliittisen filosofian perustavanlaatuiseksi dilemmaksi:

Joko,

ensisijaistamme yksilön vapauden ja tämän vuoksi (a) mukautamme tasavertaisuuden yksilön vapauksien asettamiin rajoihin ja (b) luovumme yrityksestä löytää luokkajaoton, Rousseauin inspiroima universaali inhimillinen veljeys.

tai sitten,

pidämme kiinni entisaikaisesta *veljeys ensin* -periaatteesta, mutta luovumme yksilönvapauksiemme ensisijaisuudesta. (Almog 2017, 236, kursiivi alkuperäinen)

Tämä perustavanlaatuinen dilemma – eli valinta vapauden ja veljeyden ensisijaistamisen välillä – loistaa nykydystopioissa poissaolollaan, koska niissä valinta vapauden puolesta otetaan ikään kuin annettuna. Tällöin nykydystopioiden käsittelemät yhteiskunnalliset ongelmat hahmottuvat väistämättä vapauden ehdoilla. Tässä mielessä nykydystopiat ilmentävät liberaaleille demokratioille tyypillistä taipumusta – johon Almogkin

dilemmallaan viittaa – ensisijaistaa poliittisessa ajattelussa ja päätöksenteossa vapaus suhteessa veljeyteen.⁶⁰

He eivät tiedä mitä tekevät sen sijaan kyseenalaistaa tämän sekä edustamalleen genrelle että kuvaamilleen yhteiskunnille tyypillisen tavan ottaa vapauden ensisijainen asema annettuna suhteessa veljeyteen. Keskittymällä pääasiassa historiallisten kehityskulujen kuvaamiseen – ja ainoastaan epäsuorasti vihjaamalla tulevaisuudessa mahdollisesti hämöttävään pakkovaltioon – romaani välttää pakkovaltioihin sijoittuvien nykydystopioiden muodosta johtuvan asetelman, jossa kaikki yhteiskunnalliset ongelmat tulevat automaattisesti hahmotettua vapauden ehdoilla. Jo yksistään tämä lajityypillisestä dystooppisesta fiktiosta poikkeava muotoratkaisu avaa romaanissa mahdollisuuden kyseenalaistaa vapaudelle totutusti annettu ensisijaisen tärkeä asema. Kyseenalaistamisen seuraava ja monimutkaisempi askel on itse dilemman näkyväksi tekeminen.

Valtosen romaanissa dilemmaa ei tuoda tietenkään samalla tapaa eksplisiittisesti esiin, kuten Almogin kirjoittamassa poliittisen filosofian tekstissä. Tutkielmani johdannossa painotankin, ettei romaanin ja Almogin tekstin välillä ei ole muutenkaan mitään välttämätöntä yhteyttä. Kyse on tulkinnastani, jonka mukaan romaanin päähenkilöistä yhdistyy kukin yhteen Ranskan vallankumouksen motosta tuttuun teemaan: Joe vapautteen, Alina tasa-arvoon ja Samuel veljeyteen. Kaikki kolme ajautuvat sekä työssään että arjessaan tilanteisiin, joissa on pohjimmiltaan kyse Almogin kuvaamasta dilemmasta.

Yhdysvalloissa asuva Joe joutuu puntaroimaan ”vapaan maailman johtajana” tunnetun kotimaansa tavoin, onko vapauden asettaminen hinnalla millä hyvänsä kaiken muun edelle lopulta sen arvoista. Joe on alkuun hyvin kriittinen maansa valitsemaan yleiseen linjaan vuoden 2001 WTC-iskujen jälkeen. George W. Bushin johtama maa on tulkinnut iskut hyökkäyksenä maan vaalimaa yksilönvapautta kohtaan, ja päättänyt puolustaa tätä oikeutenaan pitämäänsä ideaalia tarttumalla aseisiin. Joe huomaa kauhukseen toimivansa samalla tapaa, kun terrori uhkaa henkilökohtaisesti häntä ja hänen perhettään. Joe kuitenkin vannoo itselleen, että palaa entiseksi kriittiseksi ja poliittisesti edistykselliseksi itseksseen, kunhan uhka on eliminoitu, ja tilanne palaa kotonakin entiselleen.

Joen päätös olla niin sanotusti neuvottelematta terroristien kanssa päättyy kuitenkin lopulta siihen, että Joen oma poika Samuel kuolee seistessään syyttömänä hänen tontillaan. Joen yksilönvapaus onnistutaan siis turvaamaan, mutta maksettu hinta on aivan liian

⁶⁰ Tuore esimerkki tästä on länsimaiden tämänhetkinen solidaarisuus Ukrainaa kohtaan. Puheissa Ukraina vertautuu veljeen, mutta toimintaa ohjaa vapaus. Tarjolla on toisin sanoen aseapua etäältä, mutta ei konkreettista aseveljeyttä rintamalla. Veljeyden ensisijaistaminen vapauden suhteen vaatiikin joskus aivan omanlaistaan rohkeutta.

suuri. Joen henkilöahmasta piirtyy näin kuva eräänlaisesta yhteiskunnallisesta vapaamatkustajasta, jonka poliittinen edistyksellisyys tiivistyy lopulta vain puheen verukkeella omien materiaalistien etuoikeuksien puolustamiseen. Tosipaikan tullen vapaus vie veljeydestä voiton.

Suomessa eli ”tasa-arvon luvatussa maassa” asuva Alina sen sijaan joutuu todistamaan maansa tavoin, mitä tasa-arvollekin voi lopulta käydä, kun se siirtyy veljeyden sijaan vapauden ohjauksen alle. Romaanissa tätä kehitystä edesauttaa kaikkialle kulttuuriin levinnyt uusliberalismin eetos ja sitä tukeva psykokulttuuri. Alina kamppailee itse pitkään ilmiön kanssa, kunnes lopulta omaksuu sen mukaisen ajattelutavan täydellisesti. Hän ajattelee, että menestyäkseen elämässä yksilöiden pitäisi päästää rohkeasti irti ympäröivän yhteiskunnan odotuksista ja toteuttaa sen sijaan itseään ja omia päämääriään. Alina yrittää soveltaa ajattelutapaa tasa-arvon edistämiseen, ja tulokset ovat sen mukaisia.

Alina päätyy mediapersoonaksi, jonka tehtävä on toistaa kansalle yhä uudelleen viesti siitä, että maahanmuuttajistakin on menestyjiksi, kunhan heissä piilevä potentiaali tunnustetaan. Alkuun Alina on hieman vaivaantunut asetelmasta, jossa esimerkiksi televisioon halutaan kerta toisensa jälkeen nimenomaan hänet – eli ulkoisilta tuntomerkeiltään kantasuomalainen – sen sijaan, että ääneen pääsisivät itse maahanmuuttajat, joita Alina kuitenkin ohjelman tuottajille usein tarjoaa. Lopulta Alina luovuttaa ja lopettaa tarjoamisen kokonaan. Hän hyväksyy asemansa asiantuntijana, ja peräti voimaantuu siitä. Niinpä hän toistaa illasta toiseen samaa viestiä, joka hivelee sekä median että sen keskivertoseuraajan poliittisesti edistyksellistä omakuvaa. Samaan aikaan itse maahanmuuttajat kuitenkin jatkavat loistamistaan poissaolollaan.

Alinan uusliberalistisia, yhtäläisiä menestysmahdollisuuksia peräänkuuluttavan puheen takaa löytyy siis samanlainen yhteiskunnallinen vapaamatkustaja kuin Joe. Kumppikin on tähdännyt alun perin korkeammalle, mutta molempien poliittinen edistyksellisyys tiivistyy lopulta puheen verukkeella omien materiaalistien etuoikeuksien puolustamiseen. Vaikka Alina siis itse ajatteleekin olevansa ennen kaikkea tasa-arvon asialla, edistää hän sitä vapauden ehdoin.

Vasta Joen ja Alinan yhteinen lapsi Samuel toimii dilemman edessä toisin, eli ensisijaistaa veljeyden suhteessa vapautteen. Koska veljeys on historian saatossa yhdistetty jonkin yksittäisen valtion sijaan lähinnä uskontoon, on sopivaa, että Samuelin henkilöahmo rinnastuu romaanissa Jeesukseen. Rinnastus ei ole kuitenkaan sinällään uskonnollinen. Nähdäkseni sen tarkoitus on pikemminkin demystifioida veljeys sen totutusta, yksinomaan uskonnollisesta yhteydestä, eli ikään kuin tuoda veljeys takaisin maanpinnalle

tosiasiallisena ja yleisinhimillisenä ilmiönä, joka koskettaa evoluution tavoin koko ihmis-
lajia, halusi sitä tunnustaa tai ei.

Veljeyttä tästä näkökulmasta tarkastelemalla hahmottuu myös atomistisesta poikkeava
yksilö- tai pikemminkin ihmiskäsitys, jossa yksittäisiä ihmisiä ei yhdistä millään merkit-
täväällä tavalla jokin mielivaltainen ominaisuus *X*, vaan historian saatossa tapahtuneet laa-
jat ja monimutkaiset luonnonprosessit, joiden tulosta ja osasia itse ihmislajikin on. Aino-
astaan näiden prosessien ansiosta – eikä siis joidenkin mielivaltaisten, jälkikäteen tehty-
jen määritelmien ja valikointien vuoksi – ihmiset ovat lähtökohtaisesti ja välttämättömästi
yhtä. Tähän yhteyteen perustuu tasa-arvo veljeyden näkökulmasta, ei jonkin määritelmän
täyttämiseen ja valikoiduksi tulemiseen.

Poliittisen toiminnan ja päätöksenteon kannalta kysymys on lopulta tietysti vain siitä,
haluaako veljeydelle antaa Samuelin tavoin arvoa vai ei. Jos haluaa, vapautuu veljeyden
tarjoamasta ihmiskäsityksestä vahva poliittinen potentiaali, joka toimii vastavoimana va-
likoinnin ja poissulkemisen mekanismeille, jotka nousevat vääjäämättömästi atomisti-
sesta yksilökäsityksestä. Veljeyden tarjoaman poliittisen potentiaalin näkee romaanissa
kaikkialla Samuelin toiminnassa, oli kyse sitten aktivismista tai niinkin arkisesta asiasta
kuin ihmisten välisestä kanssakäynnistä. Ensisijaistamalla veljeyden suhteessa vapauteen
hänen toimintaansa ei nimittäin enää motivoi yksinomaan oman henkilökohtaisen yksi-
lönvapauden turvaaminen, ja tämä vapauttaa hänet monenlaisista ennakkokäsityksistä- ja
luuloista, joista esimerkiksi oikeuttaa yksilönvapauteen hinnalla millä hyvänsä puolus-
tava Joe kärsii. Kun he tapaavat ensimmäistä kertaa, Samuel antaa itse kohtaamisen opet-
taa hänelle, millaisia ominaisuuksia Joella mahdollisesti on. Joe sen sijaan sulkee sil-
mänsä kohtaamisen tarjoamalta opetukselta ja antaa ennakkoluuloilleen vallan päättää,
millainen Samuel oletettavasti on. Joe olettaakin Samuelista pahinta, koska kokee tämän
uhkana.

Väärinkäsitysten paljastuttua veljeys vie kuitenkin voiton, ja Samuel saa käännettyä
Joen pään. Samuelin edustaman veljeyden ohjaus ei kestä kuitenkaan kauaa, koska Joen
aiemmat, yksilönvapautensa puolustamisen nimissä tekemänsä teot kostautuvat, mikä
johtaa Samuelin kuolemaan. Kohtauksesta välittyvä, laajempi yhteiskuntakriittinen viesti
on selvä: liberaalien demokratioiden taipumus uhrata veljeys vapauden nimissä ei ole
hintansa arvoista.

Vapauden ehdoton, ensisijainen asema veljeyteen nähden päättyy pahimmillaan juuri
tilanteisiin, joissa lapsi menetetään niin sanotusti pesuveiden mukana. Juuri tästä syystä
perustavanlaatuisen dilemma vapauden ja veljeyden ensisijaistamisen välillä on

ensinnäkin tehtävä näkyväksi. Toisekseen vapaudelle annettu ehdoton asema on pystytävä kyseenalaistamaan etenkin silloin, jos siitä kiinni pitäminen tuottaa toivotun vastaisia lopputuloksia. Tähän toivotun vastaiseen lopputulokseen perustuu romaanin dystooppinen varoitus: ehdottomuus vapauden ensisijaistamisen suhteen saattaa lopulta kääntyä itseään vastaan.

Romaanissa varoitus tulee kaikkein vahvimmin esiin uusimman älylaiteteknologian muodossa. Fiktionaalinen *iAm*-laite päihittää oman aikamme laitteet sillä, että se tarjoaa käyttäjälleen – ainakin näennäisesti – ideaalia yksilönvapautta. Laitteen simuloimassa virtuaalitodellisuudessa käyttäjä voi olla kuka ikinä haluaakaan olla ja tehdä muille mitä ikinä haluaakaan tehdä ilman, että tulee loukanneeksi muiden oikeutta yksilönvapauteen, sillä muut ovat kaiken muun laitteella olevan tavoin simulaatioita, eivät todellisia, vaikka siltä tuntuvatkin. Romaanissa laitteesta innostutaan, koska se tarjoaa yksilönvapauden suhteen kakun, jonka voi sekä syödä että säästää. Tarjous osoittautuu kuitenkin liian hyväksi ollakseen totta. Lopulta sen tarjoama vapaus onkin vain näennäistä. Todellisuudessa laite on epäilyttävän suuryrityksen – ironisesti nimetyn Freedom Median – salajuoni valvoa kansalaisia kuin Orwellin isovelji ja kouruttaa heitä kuin Huxleyn soma.

Yritys kiertää vapaus vai veljeys -dilemma löytämällä ideaaliratkaisu, jossa yksilönvapaus toteutuisi rajoittamattomana, johtaa romaanissa utopian sijaan pakkovaltion tielle. Kehityskulku on traagisella tavalla ironinen. Saman kaltainen ironia toistuu romaanin nimessä, eli Jeesuksen ristillä lausumissa sanoissa *He eivät tiedä mitä tekevät*. Yhtä lailla ironia näkyy romaanin päähenkilöiden kohtaloissa. Heistä kaikista tulee jossakin tarinan vaiheessa aiemmin kammoksuvansa asia: Joesta aseistettu oikeistolainen, Alinasta itse-riittäinen uusliberalisti ja Samuelista eläinkokeita tekevän yhtiön työntekijä. Muutokset henkilöhahmoissa johtavat nekin traagisen ironisiin asetelmiin, joissa he eivät tiedä, mitä tekevät: Joe aiheuttaa syyttömän Samuelin kuoleman, Alina edistää tasa-arvon sijaan lähinnä omia materiaalisia etuoikeuksiaan ja Samuel osallistuu eläinten kaltoinkohteluun. Traaginen ironia näkyy siis romaanissa nimen lisäksi niin henkilöhahmojen rakentumisen kuin juonenkin tasolla.

Romaanin kauttaaltaan läpäisevä traaginen ironia on lopulta avain myös siihen, miten romaanin suhtautuminen edustamaansa genreen tulisi ymmärtää. Kun nykydystopioissa erilaiset pakkovaltioihin johtavat katastrofit ymmärretään yksinomaan yksilönvapauden ehdoin, ironisoi *He eivät tiedä mitä tekevät* asetelman siten, että se kuvaa yksilönvapauden ehdotonta ensisijaistamista itsessään katastrofina, joka on johtamassa kohti pakkovaltiota. Valtosen romaani siis toki jakaa nykydystopioiden huolen tulevasta, mutta se

suhtautuu kriittisesti tapaan, jolla nykydystopioissa huoli ilmaistaan, eli kyseenalaistamatta vapauden ensisijaisuutta suhteessa veljeyteen. Romaanin suhde edustamaansa genreen on toisin sanoen itsekriittinen. Sen kuvaama dystooppinen kehityskulku varoittaa kuvaamiensa yhteiskuntien lisäksi edustamaansa genreään siitä, ettei se lajityypillisessä suhtautumisessaan yksilönvapauteen välttämättä tiedä, mitä tekee. Romaanin kauttaalataan läpäisevällä traagisella ironialla on siis lopulta kriittinen tehtävä, joka kohdistuu romaanin kuvaamien yhteiskuntien lisäksi genreen itseensä. Nykydystopiat asettuvat täten osaksi laajempaa länsimaista ilmiötä, jota leimaa tinkimätön taipumus ensisijaistaa poliittisessa ajattelussa ja päätöksenteossa vapaus suhteessa veljeyteen. Tässä laajassa kuvassa nykydystopioiden harjoittaman yhteiskuntakritiikin voi nähdä pikemminkin osana ongelmaa kuin sen ratkaisuna.

Jatkotutkimusta ajatellen olisi kiinnostavaa pohtia dystooppisen fiktion rinnalla kotimaista utooppista fiktiota. Kuten niin usein kaikenlaisten muoti-ilmiöiden kanssa, on nykydystopioidenkin suosio nimittäin synnyttänyt vastareaktion. Moni lukija on jo ehtinyt kyllästyä epätoivottavien tulevaisuudennäkymien kuvitteluun, ja alkanut haikailla utopioiden perään siinä toivossa, että ne valaisivat uskoa tulevaisuuteen positiivisten mielikuvien ja kuvastojen kautta.⁶¹ Mitään varsinaista utooppisen fiktion esiinmarssia ei ole vielä nähty, mutta teoksia alkaa kuitenkin olla kasassa jo siinä määrin, että ilmiötä voisi tarkastella kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta.⁶²

Utopioita koskevan jatkotutkimuksen kannalta toivoisin erityisesti näkökulmaa, jossa tarkasteltaisiin yhteiskuntakritiikin muotoa ja sen vaikutusta sisältöön. Toisin sanoen, tarjoavatko utopiat todellisen vaihtoehdon lajityypillisten nykydystopioiden tavalle harjoittaa yhteiskuntakritiikkiä, vai onko kyseessä lähinnä saman kolikon miellyttävämpi kääntöpuoli? Tarkoitin jälkimmäisellä sitä, että utopiat osoittautuisivat nykydystopioiden peilikuviksi. Nykydystopia kääntyisi tällöin utopiaksi – ja utopia takaisin nykydystopiaksi – katsomalla vuorollaan, mitä väestönosaa tai -osia milloinkin alistetaan, ja kuvittelemalla samaisen joukon nousevan kapinan kautta valtaan. Yhden utopia voi siis olla toisen dystopia, kuten molempia tutkinut Gregory Claeys (2013, 15) on todennut. Samalla kolikon

⁶¹ Vastaavia puheenvuoroja on kuulunut yleisessä taide- ja kulttuurikeskustelussa tasaisin väliajoin jo useamman vuoden ajan. Myös Sitra on julkaissut aiheesta muistion ”Usko tulevaisuuteen – Utopiat yhteiskunnallisten tulevaisuuksien avartajina” (Dufva ym. 2020).

⁶² Vaikkei mistään utopiabuumista siis voikaan vielä puhua, on 2020-luvulla toistaiseksi julkaistu ainakin neljä utopiaksi luokiteltua teosta: Ville Hytösen *Suomalainen utopia; eli kuinka kaksi miekkosta istui taivaanrannassa ja puhui* (2021), Arla Kanervan *Lopun aikoja* (2022), Siiri Enorannan *Maailman tyttäret* (2022) ja Piia Leinon *Aarteidesi aikakirja* (2022). Näistä Leinon romaani on jatkotutkimuksen kannalta potentiaalisesti kaikkein kiinnostavin, sillä se on ensimmäinen osa hänen tulevaa utopia-trilogiaansa, joka puolestaan seuraa Leinon aiemmin kirjoittamaa dystopia-trilogiaa. Asetelma suorastaan kutsuu vertailemaan trilogioita keskenään.

kääntöpuoli -logiikalla voi myös ajatella, etteivät nykydystopiatkaan ole maineestaan huolimatta suinkaan läpeensä synkkiä. Niissä piilee aina utopian siemen, kuten kirjallisuudentutkija Riitta Jytälä (2017, 155) on painottanut.

Utopioihin siirtyminen ei siis vielä välttämättä sinällään tarjoaisi minkäänlaista todellista, perustavanlaatuisella tavalla poikkeavaa vaihtoehtoa nykydystopioiden tavalle harjoittaa yhteiskuntakritiikkiä. Utopiat saattaisivat vain kääntää asetelman ylösalaisin sanomalla: katsokaa, millaisessa maailmassa voisimme parhaimmillaan elää, mikäli kitkimmme epätoivottavan ilmiön X ja antaisimme sen sijaan toivottavan ilmiön Y kasvaa ja vallata alaa. Eli pohjimmiltaan sekä lajityypillisten nykydystopioiden että niille vastareaktionä peräänkuulutettujen utopioiden yhteiskuntakritiikin muoto saattaisi nojata aivan yhtä lailla kahden keskenään kamppailevan puolen väliseen vastakkainasetteluun, vaikkei asetelma aina teoksen tarinan tasolla implisiittisesti näkyisikään.

Se, että yleisessä keskustelukulttuurissa esiintyy ääniä, jotka peräänkuuluttavat nykydystopioiden tilalle nimenomaan sen vastakohtana koettua genreä, eli utopiaa, saattaa kertoa asiasta oikeastaan kaiken oleellisen. Utopioiden näkeminen varteenotettavana vaihtoehtona kieli nimittäin siitä, että lajityypillisten nykydystopioiden edustama, aikamme yleistä tuntemusrakennetta toistava ja tuottava yhteiskuntakritiikin muoto on omaksuttu niin täydellisesti, ettei sille osata nähdä todellista vaihtoehtoa, ainoastaan saman kolikon miellyttävämpi kääntöpuoli. Mikäli aikamme yleistä tuntemusrakennetta leimaavan tunnepohjaisen kahtiajakautumisen ja siitä seuraavan vastakkainasettelun siis näkee yhteiskunnallista keskustelua ja päätöksentekoa piinaavana ongelmana, ei utopioiden peräänkuuluttaminen nykydystopioiden tilalle välttämättä ole ratkaisu ongelmaan, vaan pikemminkin osa itse ongelmaa, eli kahtiajakautumisen kokemusta ja vastakkainasettelua.

Vaikka Valtosen romaani rikkookin lajityypillisten nykydystopioiden vastakkainasetteluun nojaavan yhteiskuntakritiikin muodon, en näe romaania vastakohtana nykyiselle genretrendille, vaan pikemminkin vaihtoehtona, jonka on tarkoitus laajentaa ja syventää kritiikkiä. Romaani osoittaa, ettei vaihtoehtoa varten tarvitse suinkaan keksiä pyörää uudelleen – esimerkiksi utopioiden muodossa – sillä ratkaisun voi löytää lähempää genren itsensä sisältä, jossa on aivan tarpeeksi liikkumavaraa jo sellaiseen. Dystooppisesta fiktiosta on niin sanotusti moneksi, kuten tietysti mistä tahansa muustakin genrestä. Romaani siis välttää mustavalkoisen vastakkainasettelun jo tavassaan käsitellä edustamansa genren konventioita.

2010-luvulla alkanut dystopiabuumi lienee jo saavuttanut huippunsa. Suosiota on tuskin auttanut se, että koronaviruspandemia ja sota Ukrainassa ovat tuoneet dystooppisesta fiktiosta tutut vakioaiheet turhan lähelle arkea. Genren tulevaisuuden kannalta on kuitenkin kiinnostavaa seurata, johtavatko nämä tosimaailman painajaismaiset tapahtumat siihen, että genren sisällä kiinnostuttaisiin Valtosen romaanin tavoin tulevaisuuden kuvittelun sijaan yhä enemmän myös kehityskulkujen kuvaamisesta. Yhtä lailla tuleva utopiakirjallisuus – mikäli sellaista siis merkittävässä määrin syntyy – saattaa olla tutkimuksellisesti kiinnostavaa, jos se ei noudata peilikuvamaisesti lajityypillisen nykydystopian muotoa, vaan keskittyy enemmän kehityskulkujen kuvaamiseen.

Siinä missä dystooppisen fiktion suuntaan on osoitettu viime aikoina kyllästymisen merkkejä, ja samalla vaadittu tilalle utopiaa, myös liberalismille on ennustettu loppua ja tarjottu tilalle jotain täydelliseksi vastakohtaksi miellettyä.⁶³ Nähdäkseni tämäkään ei ole tarpeen. Lopunjulistamisen sijaan liberalismikin tarvitsee pikemminkin perusteellista itsekritiikkiä. Sitä paitsi Venäjän hyökättyä Ukrainaan länsimaat ovat olleet yhtenäisempiä kuin aikoihin. Liberalismin aate on siis vahvoilla, eikä sitä olla näillä näkymin aikeissa korvata. Juuri siitä syystä sitä olisi pystyttävä katsomaan itsekriittisesti.

Ranskan vallankumouksen kolmikantaisessa motossa – vapaus, tasa-arvo ja veljeys – ei ole siis sinällään mitään vikaa, päinvastoin. Itseään poliittisesti edistykselliseksi kutsuvan on vain jatkuvasti muistettava tehdä näkyväksi niille annettu arvojärjestys kaikenlaisessa poliittisessa toiminnassa ja päätöksenteossa. Jos tämä unohtuu, ja dilemma vapauden ja veljeyden ensisijaistamisen välillä jää nykydystopioiden tapaan tunnistamatta, voivat Suomellekin erityisen tärkeät tasa-arvoa edistävät, hyvää tarkoittavat ratkaisut päätyä epätoivottavin seurauksin. Juuri tästä Jussi Valtosen *He eivät tiedä mitä tekevät* nimensä mukaisesti liberaaleja demokratioita ja niiden tilasta huolissaan olevia nykydystopioita varoittaa.

⁶³ Hyvä esimerkki tästä on Pontus Purokurun ja Veikka Lahtisen kirja *Mikä liberalismia vaivaa?* (2020). Tutkielmani kannalta on kuvaavaa, että kirjassa puhutaan kyllä paljon vapaudesta ja tasa-arvosta, mutta veljeys loistaa poissaolollaan. Nähdäkseni juuri se vaivaa liberalismia.

LÄHTEET

H = Valtonen, Jussi 2014: *He eivät tiedä mitä tekevät*. Helsinki: Tammi.

Almog, Joseph 2017: Je suis Charlie? Järjen ylivalta ja edistyksellisen liberalismien perinne. Suom. Jani Sinokki. Teoksessa *Rasismi ja filosofia*. Toim. Jani Sinokki. Turku: Eetos.

Ames, Melissa 2013: Engaging "Apolitical" Adolescents: Analyzing the Popularity and Educational Potential of Dystopian Literature Post-9/11. *Faculty Research & Creative Activity*. 11. https://thekeep.eiu.edu/eng_fac/11 [haettu 24.10.2023]

Baccolini, Raffaella & Samola, Hanna 2017: Keskustelu dystooppisesta nykykirjallisuudesta. Teoksessa *Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia*. Toim. Saija Isomaa ja Toni Lahtinen. *Joutsen*, 201–205.

Brunila, Kristiina & Harni, Esko & Saari, Antti & Ylöstalo, Hanna 2021: Terapeuttisen vallan käsitteellisiä näkökulmia ja historiallisia kehityskulkuja. Teoksessa *Terapeuttinen valta. Onnellisuuden ja hyvinvoinnin jännitteitä 2000-luvun Suomessa*. Toim. Kristiina Brunila, Esko Harni, Antti Saari ja Hanna Ylöstalo. Tampere: Vastapaino.

Bush, George W. 2001: Address to a Joint Session of Congress and the American People. *georgewbush-whitehouse.archives.gov*. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> [haettu 24.10.2023]

Cavalcanti, Ildney 2020: Critical Dystopia. Teoksessa *The Palgrave Handbook of Utopian and Dystopian Literatures*. Toim. Peter Marks, Jennifer A. Wagner-Lawlor ja Fátima Vieira. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan. *search.ebscohost.com* search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=3199112&site=ehost-live [haettu 20.10.2023]

Claeys, Gregory 2013: Three Variants on the Concept of Dystopia. Teoksessa *Dystopia(n) Matters: On the Page, on Screen, on Stage*. Toim. Fátima Vieira. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. *ebookcentral.proquest.com* <https://ebookcentral.proquest.com/lib/kutu/detail.action?docID=1336784> [haettu 20.10.2023]

Cohen, Ralph 1986: History and Genre. *New Literary History*, Vol. 17, No. 2, Interpretation and Culture (Winter, 1986), 203-218. <https://www.jstor.org/stable/468885> [haettu 27.9.2023]

Constant, Benjamin 2008: Antiikin vapaus ja nykyajan vapaus. Suom. Jarkko S. Tuusvuori. *niin & näin* 3/08, 69-77. <https://netn.fi/fi/artikkeli/antiikin-vapaus-ja-nykyajan-vapaus> [haettu 24.10.2023]

Dufva, Mikko & Ikäheimo, Hannu-Pekka & Lähdemäki-Pekkinen, Jenna & Parkkonen, Pinja 2020: Usko tulevaisuuteen – Utopiat yhteiskunnallisten tulevaisuuksien avartajina. *media.sitra.fi*. <https://media.sitra.fi/2020/03/05134143/usko-tulevaisuuteen.pdf> [haettu 15.4.2021]

Dystopiaprojekti 2015: Esittely. *projects.tuni.fi*. <https://projects.tuni.fi/dystopiaprojekti/esittely/> [haettu 24.10.2023]

Dystopiaprojekti 19.12.2019: Suomalaisia dystopioita. *blogs.tuni.fi*. <https://projects.tuni.fi/dystopiaprojekti/suomalaisia-dystopioita/> [haettu 24.10.2023]

Fornaro, Paulo 2021: Onko suomalainen politiikka polarisoitunut? *bibu.fi*. <https://bibu.fi/wp/wp-content/uploads/2021/01/BIBUpolarisaatioBrief.pdf> [haettu 24.10.2023]

Hiltunen, Juuli 2021: "No vittu an-*teeks*" – Puheen illuusion ja henkilökuvan rakentuminen Jussi Valtoisen romaanin *He eivät tiedä mitä tekevät* dialogissa. Maisterintutkielma. Suomen kieli. Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/items/8fb37193-cc3b-43ee-a383-1984c87a95de> [haettu 24.20.23]

Hutcheon, Linda 1994: *Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony*. London: Routledge. *ebookcentral.proquest.com* <https://ebookcentral.proquest.com/lib/kutu/detail.action?docID=179189> [haettu 24.10.2023]

Isomaa, Saija 2017: Maailma ilman miehiä. Marjaana Aumaston *Rikas, Laiha ja Kaunis* yhden sukupuolen dystopiana. Teoksessa *Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia*. Toim. Saija Isomaa ja Toni Lahtinen. *Joutsen*, 17–36.

Isomaa, Saija 2018: Yhteiskuntadystopiat kulttuurisessa mielikuvituksessa ja kansalaisaktivismissa. *eduskunta.fi*. <https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/JulkaisuMetatieto/Documents/EDK-2018-AK-172315.pdf> [haettu 24.10.2023]

Isomaa, Saija & Lahtinen, Toni 2017: Kotimaisen nykydystopian monet muodot. Teoksessa *Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia*. Toim. Saija Isomaa ja Toni Lahtinen. *Joutsen*, 7–16.

Isomaa, Saija & Laakso, Maria & Lahtinen, Toni 6.3.2017: Sata suomalaista dystopiaa. *blogs.tuni.fi*. <https://blogs.tuni.fi/dystopia/yleinen/sata-suomalaista-dystopiaa/> [haettu 24.10.2023]

Isotalo, Veikko & Söderlund, Peter & von Schoultz, Åsa 2020: Polarisoituuko politiikka Suomessa? Puolueiden äänestäjäkuntien arvosiiirtymät 2003–2019. Teoksessa *Politiikan ilmastonmuutos: Eduskuntavaalitutkimus 2019*. Toim. Sami Borg, Elina Kestilä-Kekkonen ja Hanna Wass. *julkaisut.valtioneuvosto.fi*. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-838-7> [haettu 24.10.2023]

Jytilä, Riitta 2017: Tuho ja toiveikkuuden tarinat Elina Hirvosen romaanissa *Kun aika loppuu*. Teoksessa *Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia*. Toim. Saija Isomaa ja Toni Lahtinen. *Joutsen*, 143–158.

Karttunen, Joonas 2017: "Millään mitä tavoitteli, ei ollut merkitystä". Jussi Valtoisen *He eivät tiedä mitä tekevät* nyky-yhteiskunnan representaationa ja aikalaisanalyysinä. Pro gradu -tutkielma. Kirjallisuus. Joensuu: Itä-Suomen Yliopisto. <https://erepo.uef.fi/handle/123456789/18150> [haettu 24.10.2023]

Kaukiainen, Kaisa 2020: Challenging secularity: Spiritual and religious undertones in young adult dystopias. Teoksessa *New Perspectives on Dystopian Fiction in Literature and Other Media*. Toim. Saija Isomaa, Jyrki Korpua ja Jouni Teittinen. Newcastle upon

Tyne: Cambridge Scholars Publishing. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/327590> [haettu 24.10.2023]

Kettunen, Niko 1.6.2020: Kaskas uhmaa kokoontumisrajoituksia – mystiset alkulukukka-kaat elämöivät taas Amerikassa. *Helsingin Sanomat*. <https://www.hs.fi/blogi/viikonelain/art-2000006524237.html> [haettu 24.10.2023]

L 1325/2014. Yhdenvertaisuuslaki 30.12.2014/1325. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325#Pidm45053757272784> [haettu 24.10.2023]

Laakso, Maria 2020: We have to fix this world now. Hope, utopianism, and new modes of political agency in two contemporary Finnish young adult dystopias. Teoksessa *Narratives of fear and safety*. Toim. Kaisa Kaukiainen, Kaisa Kurikka, Hanna Mäkelä, Elise Nykänen, Sanna Nyqvist, Juha Raipola, Anne Riippa ja Hanna Samola. Tampere: Tampere University Press. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-014-4> [haettu 24.10.2023]

Laakso, Maria & Lahtinen, Toni & Samola, Hanna 2019: Young Saviors and Agents of Change: Power, Environment, and Girlhood in Contemporary Finnish Young Adult Dystopias. Teoksessa *Utopian Studies* 30 (2), 193–213. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/117822> [haettu 24.10.2023]

Lazarus, Emma 1883: The New Colossus. *poets.org*. <https://poets.org/poem/new-colossus> [haettu 24.10.2023]

Lincoln, Abraham 1864: Letter to Mrs. Bixby. *abrahamlincolnonline.org*. <https://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/bixby.htm> [haettu 24.10.2023]

McLuhan, Marshall 1964/1984: *Ihmisen uudet ulottuvuudet*. 2. painos. Suom. Antero Tiisanen. Helsinki: WSOY.

Ojajärvi, Jussi 2013: Uusliberalistinen kapitalismi dystopiana. Teoksessa *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Toim. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä ja Jussi Ojajärvi. Helsinki: SKS.

Ojajärvi, Jussi & Steinby, Liisa 2008: Esipuhe. Teoksessa *Minä ja markkinavoimat*. Toim. Jussi Ojajärvi ja Liisa Steinby. Helsinki: Avain.

Ojajärvi, Jussi & Sevänen, Erkki & Steinby, Liisa 2018: Kapitalismi ja sen tutkiminen suomalaisen kirjallisuuden näkökulmasta. Teoksessa *Kirjallisuus nykykapitalismissa. Suomalaisen kirjallisuuden ja kulttuurin näkökulma*. Toim. Jussi Ojajärvi, Erkki Sevänen ja Liisa Steinby. Tampere: SKS.

Peltola, Satu-Lotta 27.11.2014: Jussi Valtonen ”He eivät tiedä mitä tekevät” voitti Finlandia-palkinnon. *Yle*. <https://yle.fi/uutiset/3-7654850> [haettu 24.10.2023]

Petäjä, Jukka 28.11.2014: Jussi Valtonen on suomalaisen kirjallisuuden uusi tähti. *Helsingin Sanomat*. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000002781120.html> [haettu 24.10.2023]

Polanyi, Karl 1944/2009: *Suuri murros. Aikamme poliittiset ja taloudelliset juuret*. Suom. Natasha Vilokkinen. Tampere: Vastapaino.

Raamattu 1992. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Kirjapaja.

Ranskan vallankumouksellinen kansalliskokous 1789/2013: Ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistus. Suom. Jarkko S. Tuusvuori. *niin & näin* 3/13. *netn.fi*. <https://netn.fi/fi/artikkeli/ihmis-ja-kansalaisoikeuksien-julistus> [haettu 24.10.2023]

Räsänen, Petri 2007: Uusliberalismi ja lupaus vapaudesta. *niin & näin* 4, 99–107. <https://netn.fi/artikkeli/uusliberalismi-ja-lupaus-vapaudesta> [haettu 24.10.2023]

Rönni, Paula 6.9.2006: Elämän roolipelit. *Kiiltomato*. <https://kiiltomato.net/jussi-valtonen-vesiseina/> [haettu 24.10.2023]

Salo, Paula 25.2.2021: Tutkijat selvittävät tuuppausta ihmisten toimintatapojen muuttamiseksi. *utu.fi* <https://www.utu.fi/fi/ajankohtaista/uutinen/tutkijat-selvittavat-tuuppausta-ihmisten-toimintatapojen-muuttamiseksi> [haettu 24.10.2023]

Sundman, Robert 12.1.2021: Tuore raportti ei näytä viitteitä politiikan polarisaatiosta, mutta miksi aiheesta silti puhutaan? *Yle*. <https://yle.fi/uutiset/3-11734131> [haettu 24.10.2023]

Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2023: Isä meidän. *evl.fi*. <https://evl.fi/verkkokirkko/rukous/isa-meidan> [haettu 24.10.2023]

Tieteen termipankki 2023: Filosofia: kultainen sääntö. *tieteentermipankki.fi*. https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:kultainen_sääntö [haettu 24.10.2023]

Turkle, Sherry 2011/2017: *Alone together. Why we expect more from technology and less from each other*. 3rd Edition. New York: Basic Books.

Uschanov, Tommi 2008: *Mikä vasemmistoa vaivaa*. Jyväskylä: Teos.

Valkama, Vanessa 30.12.2019: Näistä ilmiöistä päättyvä 2010-luku muistetaan – some vei yksityisyyden, valeuutiset hämäsivät ja ilmastonmuutos ahdisti. *Turun Sanomat*. <https://www.ts.fi/uutiset/kotimaa/4812294/Naista+ilmioista+paattyva+2010luku+muis-tetaan++some+vei+yksityisyyden+valeuutiset+hamasivat+ja+ilmastonmuutos+ahdisti> [haettu 24.10.2023]

Vials, Chris 2015: Margaret Atwood's dystopic fiction and the contradictions of neoliberal freedom. *Textual Practice*, 29:2, 235–254. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0950236X.2014.993518> [haettu 24.10.2023]

Williams, Raymond 1952/1978: *Drama from Ibsen to Brecht*. 3rd Edition. New York: Penguin Books.